

DEMETER ZSÓFIA
A PÁKOZDI
GYŐZELEM

A PÁKOZDI GYŐZELEM

MEGJELENT A MAGYAR MILLENNIUM EMLÉKBIZOTTSÁG
TÁMOGATÁSÁVAL

Demeter Zsófia

A PÁKOZDI GYŐZELEM

Dunántúli védelmi hadművelet: 1848. szeptember 29–október 7.

Irodalmi művek, egykorú dokumentumok
és visszaemlékezések a dunántúli védelmi hadműveletről

Székesfehérvár

1998

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI
BULLETIN DU MUSÉE ROI SAINT ETIENNE

B. sorozat 48. szám - Serie B, nr. 48.

HU ISBN 963 7390 85 5

HU ISSN 1216 7975

Szerkesztő - Redacteur

Fülöp Gyula

Szerkesztette

Lukács László

Fotó

Gelencsér Ferenc

Szövegszerkesztés

Karvaly Gyuláné

Oravecz Dezsőné

Szívósné Csorba Erzsébet

Címlapterv, rajz

Kocsisné Magulya Zsuzsa

A címlapon:

Zalder litográfiája a pákozdi csatáról.

Címerpajzs a pákozdi csata régi emlékművéről.

A hátsó borítón:

a sukorói református templom belseje,

az 1848. szeptember 28-ai haditanács színhelye.

Felelős kiadó: Dr. Fülöp Gyula megyei múzeumigazgató

Neotipp Nyomdaipari és Kereskedelmi Betéti Társaság

1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: Dr. Naszályi Gábor

Tartalom

Demeter Zsófia: A pákozdi győzelem. A dunántúli védelmi hadmű- velet 1848. szeptember 29-október 7.	7
A hadművelet emlékezete. Irodalmi művek, egykorú dokumentumok és visszaemlékezések a dunántúli védelmi hadműveletről	57
Jókai Mór: Egy nemzeti hadsereg	57
Nagy Iván 1848-as honvéd élményeiből.....	60
Az újságírók az olvasókhoz.....	62
Hermann Dahlen von Orlaburg: Egy kis napló a nagy időkből	62
Vajda János: Emlékek 1848-ból.....	63
Névtelen köztűzer: Tábori élet.....	65
István nádor a miniszterelnök felmentéséről és újbóli kinevezéséről	66
Batthyány miniszterelnök rendelete Székesfehérvár elsáncolásáról	66
István főherceg nádor levele gróf Batthyány Lajosnak.....	67
Major István negyvennyolcas tüzérhadnagy emlékezései.....	67
Blackwell levele lord Palmerstonnak, 1851. április 3.	68
Splényi Béla emlékirataiból	68
Pulszky Terézia: Egy magyar hölgy emlékiratai.....	69
Kossuth Lajos: Felhívás a magyar katonákhoz.....	70
Batthyány Lajos miniszterelnök kinevezi Görgei Artúrt Csepel-sziget parancsnokává	73
Batthyány Lajos miniszterelnök közli Görgei Artúrral, hogy Móga János parancsnoksága alá osztotta be	73
Madarász József levele Modrovits Ignáchoz.....	73
Szabó Imre levele Görgei Artúrhoz szeptember 27-én	74
Szabó Imre levele Görgei Artúrnak szeptember 28-án	75
Pulszky Ferenc: Életem és korom	75
Eötvös Károly: A nagy év.....	76
Táncsics Mihály: Életpályám.....	76
Wesselényi Miklós levele Batthyány Lajosnénak	77
Szőgyény-Marich László emlékiratai.....	78
Degré Alajos: Visszaemlékezések.....	79
Rosty Zsigmond: Jellacsicsali csatározások.....	81
Vendrei Ferenc: Nagy-Becskerektől Pákozdig.....	86
Gróf Andrássy Gyula a pákozdi csatáról	92
Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból.....	93
Hunfalvy Pál naplója	95
A pákozdi ütközet (hadműveleti napló részlet).....	96
Harcrend.....	97
Fegyverszüneti megállapodás 1848. szeptember 30-án	98

Luzsénszky Pál, Bónis Sámuel és Asztalos Pál kiküldött országgyűlési biztosok jelentése a fegyverszünetről	99
Jellasics jelentése Latour hadügyminiszternek 1848. október 5-én (részlet)	100
Görgey István emlékezései Zichy Ödön kivégzéséről	101
Szánthó Gábor abai református segédlelkész feljegyzései az 1848-49-es évekről	103
Koller János adonyi adminisztrátor naplója	103
F. J. (Fidicinis János): Szeptemberi dal	105
Szalmai Antal levele atyjához	106
Boross Mihály: Élményeim	107
Kossuth Hirlapjának tudósítása a horvát foglyok pesti fogadtatásáról	108
Karl von Roth vezérőrnagy levele Huszár Pálnak, Tolna megye szolgabírájának	108
Karl von Roth Káloz mezőváros elöljáróságának	108
Görgey Artúr: Életem és működésem	109
Csapó Vilmos jelentése Sztankovánszky Imre Tolna megyei kormánybiztoshoz 1848. október 10-én	109
Tolnai Lajos: Az ozorai csata	111
Illyés Gyula: Ozorai példa	114
Személyi adattár	115
Irodalom	120

Kérdések egy győzelemről

Ez volt az év! Csudáknak éve!
Tomba Mihály

A 150. évfordulón az 1848-as forradalom és szabadságharc évére emlékezünk, mely a társadalom egészének élménye volt. Több százezer férfi teljesített valamilyen szolgálatot: fegyverrel, tollal, keze munkájával támogatta a nemzet ügyét, s több százezer nő készített kokárdát és tépést, ápolt sebesültet, s látta el a családját a férfiak távollétében is.

Ez a szökőév – mert 1848 szökőév volt –, ahogy Eötvös Károly nevezte, "A nagy év" azóta is meghatározza életünket: egy esős tavaszi és egy borongós őszi nap közé sűríti ünnepeinket és munkánkat.

Csak ritkán beszélünk azonban arról, hogy az 1848-49. évi forradalomnak és szabadságharcnak évtizedes előzményei, s máig ható következményei voltak.

Bármit teszünk és mondunk ezen az évfordulón, arról tudnunk kell, hogy az ma már a magyar nemzeti mitológia része.

A „nemzeti mitológia” sok apró jellel szövi át gondolkozásunkat. Nem felejttem el – engedjék meg elmondanom ezt a személyes emléket – hogy apai nagyanyám, Slezák Mária, kevés iskolát járt balassagyarmati parasztasszony, soha másképpen ki nem ejtette Kossuth nevét, csak úgy „Kossuth apánk”. Anyai nagyanyám, Pásztor Erzsébet pedig – abaúji református tanító lánya – büszkén emlegette, hogy rokona volt az a híres sárospataki professzor, Kövy Sándor, akivel éppen a joghallgató Kossuthnak gyűlt meg a baja.

Tanulmányaink, olvasmányaink között is többször találkoztunk a forradalom és a szabadságharc időszakának regényes, lírai vagy drámai feldolgozásával. Jókai Mór munkásságának java nyúlt vissza ezekhez az eseményekhez, néha megdöbbentően emelve ki a jellemző apróságokat.

Apró példaként kell itt elmondanom, hogy a Jellasics elleni harc és hadsereg ismert szereplői közül is több testvérpár viselte az Eugen – Edmund azaz a Jenő – Ödön névpárt: pl. Meszlényi, Zichy-testvérek. Szegény kivégzett Zichy Ödönt a korabeli lapok gyakran titulálták Jenőnek. S – immár kötelező

olvasmányként - nem gondoltuk-e merő képtelenségnek *A kőszívű ember fiai* című Jókai-regényben a Baradlay-fiúk névcseréjének tragikumát? Az azonos ügyért harcoló három fiútestvér ma, kevés gyermeket vállaló korunkban, eleve romantikus túlzásnak hat. Ám csak a pákozdi csatában bizonyíthatóan több ilyen testvéri hármas (immár azt sem mondhatjuk, hogy testvér-pár) vett részt. Leghíresebbek a Perczel fiúk - Mór, Miklós és Sándor - s az ő harcukat a népes família többi tagjai (Antal, Gyula, Béla és István) a népfölkelés szervezésével támogatták. Rosty Zsigmond is két testvérel - Györggyel és Istvánnal - együtt vett részt a csatában, miközben édesanyjuk Székesfehérváron imádkozott értük. Degré Alajos, Adolf és György, Kosztolányi Péter, Mór és Károly is vállvetve harcoltak a szabadságharc különböző színterein.

S elfeledkezhetünk-e a Görgei testvérekről Artúrról, Istvánról és Árminról, akik harcukban még unokatestvérük, Kornél segítségére is támaszkodhattak?

A pákozdi ütközetben résztvevők között voltak más rokonok is. Lázár György őrnagy, az 1. honvédszászlóalj parancsnoka Móga János veje volt. Schweidel Józsefnek fia, Albert is apja ezredében szolgált. A váci mozgó nemzetőrsereg segédtisztje Kazinczy Ferenc fia, Kazinczy Lajos százados volt, akit a 13 aradi vértanú után szintén Aradon végeztek ki. Az ellenfél hadseregében szolgált Latour, bécsi hadügyminiszter unokaöccse, Roden vérteskaptány.

Igen, nagy év volt ez! Összekötött és szétválasztott családokat, s nem csupán a harcterek, később az emigráció vagy a vértanúság által, hanem például nevük miatt is. Ebben az időben szívesen változtatták nemesi családok y-végű nevüket a polgáribb i-végűre. (Még „Batthyányi” is írta így, sőt így is „Batthiányi”). Így tettek a Görgey család tagjai is, ám a szabadságharc leverése után csak Artúr tartotta meg a polgári formát, a többiek visszavették y-jukat. (Itt jegyzem meg, hogy a nevek írásmódjával sok a baj: a források többfélet használnak. A magyar katonákat illetően mi itt, és a pákozdi emlékmúzeum kiállításában is a Bona Gábor által helyesnek tartott írásmódot alkalmazzuk. Különösen szembeűnő az oszták-horvát sereg vezére nevének sokféle írása, mi a Jellasics írásmódot választottuk. A kötet második részében természetesen szöveghűen közlöm a forrásokat.)

Azt persze természetesnek kell tartanunk, hogy a „nagy év” megélői - akár, ha már íróként figyelő tekintettel néztek széjjel, akár ha később (talán épp az emlékezés hatására) lettek is írókká - szinte életművük témájává választották a szabadságharcot. Jókai Mór majd egy tucat könyvet szentelt e témának. A ma is ismert nagy nevek mellett álljon itt most ajánlóul kevésbé ismerteké is:

Degré Alajosé, Boross Mihályé, Vas Gerebené. A korszak iránt érdeklődök, ma már bizony kissé nehézkesnek tűnő körmondataikat is haszonnal betűzgethetik.

Petőfi Sándor verse, *A vén zászlótartó* alsós tananyag, s ennek köszönhetően annyit mindenki tud is a dunántúli védelmi hadműveletről s a pákozdi csatáról, hogy következményeként „Fut Bécs felé, Jellasics, a gyáva”. De tudunk-e ennél sokkal többet, akár e szép versből, akár a csatáról? Tudjuk-e, hogy azon a pénteki napon, 1848. szeptember 29-én kik fordultak meg a ma is bejárható csatatéren? Szoktunk-e beszélni arról, hogy milyen kulcsfontosságú szerepe volt az akkor már és még ügyvezető miniszterelnök Batthyány Lajosnak abban, hogy ez a sereg felkészült a csatára s egyáltalán a hon védelmére? Szoktunk-e emlékezni Csány Lászlóra, s tudjuk-e, hogy ők ketten – Batthyány és Csány – szenvedtek mártírhalált az 1848-49-es miniszterek közül? A pákozdi csatában még két későbbi aradi vértanú is részt vett: Kiss Ernő és Schweidel József a tizenhármak közül, vajon megemlékeztünk-e erről valaha?

Érdekes megemlíteni, hogy a vezérek között két beteg is volt. Móga János igen nehezen mozgott az 1809. évi wagrami csatában szerzett sérülése miatt, Teleki Ádám pedig súlyos szívbetegséggel küzdött.

A táborban járt és tudósította is a pesti közvéleményt a látottakról Vasvári Pál, aki rövid idő múlva (1849. július 13.) maga is csatatéren esett el. Ugyancsak 1849-ben halt meg a pákozdi csata egy másik résztvevője, Répássy Mihály is. Igaz, őt az ekkor pusztító kolerajárvány ragadta el.

Ivánka Imre, a kortársak szerint a legkiválóbb honvéd vezérkari tisztek egyike, a pákozdi csatában fogságba esett, a fegyverszüneti tárgyalásoknál szabadon engedték, ám alig egy hónap múlva november 26-án ismét Jellasics fogságába került, és maradt is a szabadságharc végéig. Guyon Richárd itt híresült el „halált megvető” bátorságáról. Andrassy Gyula, a kiegyezés utáni miniszterelnök, mint Móga fővezér egyik nyargonca (parancsörtisztje) a csata kritikus pillanatában sietett a magyar jobbszárny megsegítésére.

Kisfaludy Mór és Vignyázó Ferenc a zalai nemzetőrök élén Zámoly felől hátba támadta Jellasics balszárnyát.

Sikeresen szerepelt, a magyar siker kulcsa volt a pákozdi háromszögű csatatéren először felállított honvédtüzérség Mack József és Jungwirth Károly vezetésével. Tudunk-e róluk, ismerjük-e egyáltalán nevüket? Pedig külön érdekesség, hogy Mack Józsefet a csata után a helyszínen századossá léptette elő Móga János.

A kérdések sora kifogyhatatlan, bár a véleményem szerinti legfontosabb még hátra van. Az tudniillik, hogy miért nem szoktunk világosan beszélni arról, hogy a pákozdi hadművelethez szorosan hozzátartozik a székesfehérvári, a táci, a kálozi és a leghíresebb, az ozorai is. Hiszen ugyanazon szembenálló hadseregek egy-egy egysége (tartaléka és különítménye) csapott itt össze! Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egy-egy fővezér, Móga és Jellasics állt a szembenálló hadseregek - adott esetben másutt tartózkodó - egységei élén. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az egyes seregrészek - a korabeli hírközlési viszonyokat figyelembe véve - mit sem tudtak egymásról. Tudjuk pl., hogy Jellasics, az ellene kibontakozó népfölkelés sikeres tevékenysége miatt, szeptember 26-a óta semmiféle összeköttetésben nem állt tartalékával, de a másik oldalon sem volt sokkal jobb a helyzet. Görgei október 1-jén felháborodottan írta a képviselőháznak: „Múlt hó 29-én Velenczénél ütközet volt a nélkül, hogy nekem valami tudtomra adatott volna.”

Soha nem látott tömegek hullámozgottak ebben az évben az utcákon. Aki híreket akart hallani, ki kellett mennie az utcára: a gőzhajóállomásra, a kávéházba, a postakocsiállomásra, a népgyűlésre. Falragaszokat, hírlapokat kezdtek olvasni az emberek, szónoklatokat hallgattak, hiszen a hírek csak szóban vagy írásban érkezhettek. Egyéb - bár fontos - információt a hangok és a színek közvetítettek. Boross Mihály leírja, hogy Székesfehérváron a városháza kapuját a hatalmi viszonyok változásának megfelelően hol nemzeti színűre, hol pedig fekete-sárgára mázolták.

A hetes esőktől felázott vidéken dobok és harangok riadója hallatszott, ágyúdörej és puskaropogás, őrtüzek és vacsoratüzek lobbantak - megtévesztésül olykor több is (pl. Ozoránál és Tácnál), mint amit az adott haderő létszáma indokolt. Jellasics hadának szökésekor is feladata volt a Székesfehérváron hagyott helyőrségnek, hogy táplálják az őrtüzeket, nehogy idő előtt észrevegyék a magyarok a szökést. Az emberi indulatok is hamar felforrósodtak a sorsdöntő percekben. A pákozdi csatát megelőző estén többen „akaszkodtak össze”: a haditanácson a Perczel testvérek és Móga János vitája közben a templomban álló tömegben maga Batthyány miniszterelnök is összeszólalkozott Bernáth József képviselővel úgy, hogy majdnem párbaj lett a dologból. Este pedig, a kápolnásnyéki vendéglőben, Batthyány Lajos szállásán, a Lamberg meggyilkolásának híre feletti döbbenetben Perczel Mór szólalkozott össze Szapáry Antallal.

Az egykorú leírásokból és visszaemlékezésekből tudjuk azt is, hogy az ütközet időszakában telihold volt. A holdvilág 28-án este jótékonyan világította meg az utat, így az előzőleg Pest felé elindult miniszterelnök kocsisa észrevette a szembejövő futárt, aki Lamberg halálhírét hozta. Ezután fordult vissza Batthyány a táborba, ahol (vagy a nyéki fogadóban vagy Szapáry szállásán) találkozott a hozzá indult Kemény Zsigmonddal, illetve Pálffy Jánossal. Tőlük azt a tanácsot kapta, hogy ne induljon a fővárosba. A miniszterelnök az éjjel folyamán Móga altábornaggyal, majd hajnalban – egy Zichy Ödönnel elköltött reggeli után – Székesfehérváron Jellasicssal tárgyalt. Innen indult el, idegileg és fizikailag is igen megviselt állapotban Csóron, majd Ikerváron át Bécsbe. Jellasics közben a már hajnalban megindult balszárnya után főserégét is a pákozdi útra indította.

Másnap, a csata estéjén felhők takarták el a holdat, s esett is a hideg eső. Mindez most nehezítette a magyar sereg éjszakai hátravonulását.

A harc és főként a győzelem mámorában formálódott a szabadságharc, s teremtődött meg a magyar nemzeti mítosz fontos eleme. A szabadságharc utóbb elbukott, de a legendakör most volt születőben a legendateremtés nagymesterei, a XIX. század írói, az események visszaemlékezői és a népi emlékezet révén.

Természetesen éppen a pákozdi csata körüli időkben, a fegyveres fenyegettség közepette gyorsultak fel az események. Sok és sokféle történés sűrűsödött, térben viszonylag messze lejátszódó események is szorosan kapcsolódtak össze. Csak ebben a kis könyvben – amely az 1848. szeptember 11-e (Jellasics serege átlépi a Drávát) és október 7-e (a Roth-hadtest ozorai fegyverletétele) közötti szűk hónapot öleli fel – szólni illik a szorosan vett hadmozdulatok mellett Kossuth alföldi toborzójáról, Lamberg Ferenc meggyilkolásáról, Zichy Ödön kivégzéséről is.

A pákozdi győzelem 150. évfordulójára készülve tapasztaltam, hogy a felvetett kérdéseket a szakemberek – történészek és hadtörténészek – már alaposan, néha egymásnak ellentmondva is, megválaszolták. Fontosnak tartom azonban, hogy a szemtanúk bizonyosságát is megismertessük Önökkel, ezért válogattam össze és tárom Önök elé az egykorú iratok, és a utólagos emlékezések egy részét. Válogassanak belőlük, tallózzanak, de jobban jár, aki az összeset elolvassa. A legjobban azonban az jár, aki el is gondolkozik üzenetükön. Végül ismét egy személyes emlék. E munkára készülve kezembe került

Halász Ignác: *Egy letűnt nemzedék* című írása. Azóta is többször elolvastam; újra és újra érzem szavaiból a 48-as legenda döbbenetét:

„1867. június 8-án, a koronázási nap estéjén fényárban úszott a főváros. Éjfélig bolyongtam az utcákon. Egy történelmi nap titokzatos glóriája sugározta be az akkor még nem igen nagyvárosias Budapestet. Minden ablak ki volt világítva. Csak egy előkelő úri lakásnak ablaksora volt sötét. Ki lehet az, aki tüntetni merészel a nemzet nagy örömnepén? E kérdés hangzott fel egy felháborodott csoportból. Egy korosabb úr odaszólt: azok özvegy gróf Batthyány Lajosné ablakai. A megilletődés hallgatása vonult végig az emberek arcán.” (Halász, 1911. 20.)

Történelmi lecke egy levélben

*A történelem a nemzeté, amely megszenvedte.
Neki joga van megtudni a teljes igazságot.*

Görgey István

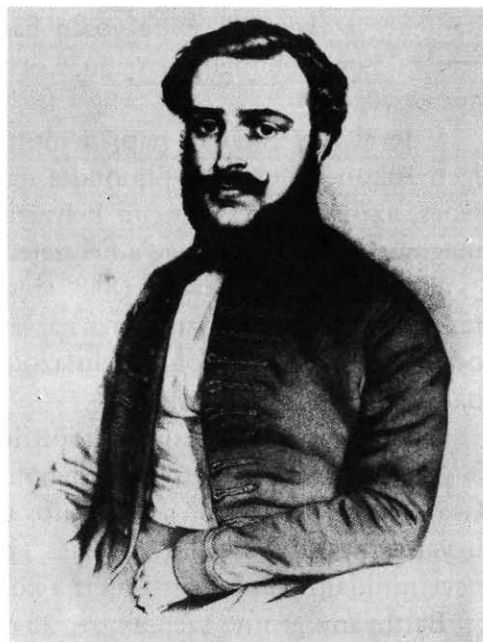
A Szent István Király Múzeumban őrizzük Wesselényi Miklós egyik utolsó Magyarországon írott levelét. A levelet a pákozdi kiállításon bemutatjuk, itt azonban részletesebben is elemezhetjük: igen érdekes történelmi szituációban, a pákozdi csata előestéjén íródott.

Wesselényi Miklós, Széchenyi egykori barátja, a reformkor híres ellenzéki vezére, a legendás „árvízi hajós” (Vörösmarty nevezte így) e levél megírásakor – mint maga mondta – „polgári halott”.

A diagnózis több szempontból is pontos. Először is orvosi értelemben: Wesselényi egészsége ekkorra megromlott. Az ellene konstruált felség-sértési per és 1839. évi elítélése alatt már állandó orvosi segítségre szorult.

Fogságát is megszakították két hónap után, hogy Gräfenbergbe utazhasson gyógykezelésre. Ekkor már bal szemére nem látott, majd 1844-ben teljesen megvakult.

1847-ben politikai értelemben is „divatból kiment cikk”-nek nevezte önmagát. Nevét tisztelet övezte, de az ellenzék egykori legendás vezérének elképzeléseit, melyeket utolsó nagy művében, az 1843-ban megjelent *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* címűben fejtett ki, már agyérmennek tartották. Pedig ebben Wesselényi az egyre éleződő nemzetiségi kérdés megoldását kutatja: szerinte erős alkotmányos államszövetség sáncai közé beemelt nemzeti-

Wesselényi Miklós báró (1796-1850)
(Franz Eybl litográfiája)

ségekkel lehetne ellenállni az orosz veszélynek. Szavaira 1848 márciusi lázában senki sem figyelt, pedig ekkor hazatért, az erdélyi és a magyar, majd az uniós országgyűlésen is több beszédet mondott. Ünnepezték, de szavaival csak döbbenetet keltett. Például azzal a gondolattal, hogy szövetséget kell kötni a nemzetiségekkel, és biztosítani kell Horvátország függetlenségét.

Politikai és emberi vonatkozásban is elmagányosodott, valóságosan és képletesen is sorra hagyták el egykori harcostársai. Kossuth a vak embert augusztusban megvárakoztatta, és fagyosan bánt vele, Széchenyi elborult elmével szeptember 5-én Döblingbe távozott, Eötvös József szeptember 29-én hagyta el Magyarországot.

E levél megírásának napján mondta el Wesselényi utolsó beszédét, amit igen zokon vettek tőle. Elmondta ugyanis, hogy hiába a nagy hazafias lelkesedés, az ország kétségbeejtő helyzetben van. Csak a törvényesség útján való megmaradás oldhatja meg a helyzetet.

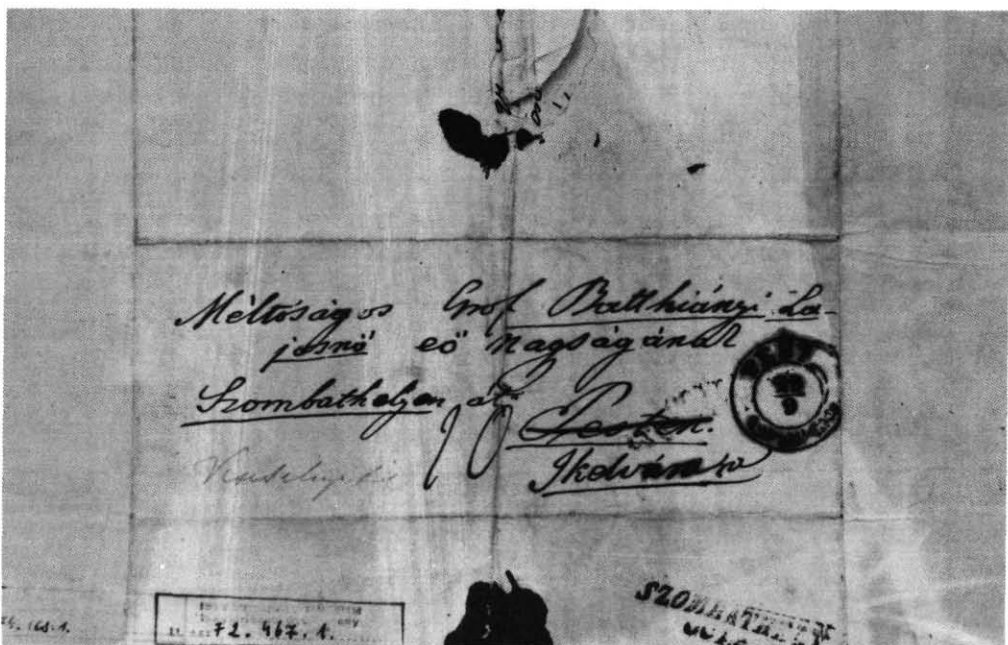
Wesselényi ezt a levelet 1848. szeptember 28-án, csütörtökön este írta Pesten, s másnap, a pákozdi csata napján vitte el a posta Szombathelyre. A kézbesítés napján a vak főúr is elutazott Gräfenbergbe, ahonnan már csak meghalni tért vissza 1850-ben.

A Batthyány Lajosnének küldött levélben másnapra tervezett elutazásukról is ír. Feleségével Pestről gőzhajón mennek Pozsonyba, onnan vasúton Gräfenbergbe, az akkor igen divatos morva-sziléziai fürdőhelyre. Itt praktizált ugyanis a zuhanyozás és izzasztás gyógymódját kidolgozó Priessnitz, akinek neve mindannyiunk előtt ismert a köznévvé vált "priznic"-szóból.

Batthyány grófné szeptember 25-e óta már birtokukon, Ikervárott tartózkodott, s a felgyorsult események közepette híreket várt a pesti helyzetről és férje felől is. Szerencsére ekkor még levélben tudósították egymást az emberek: ez volt a legfrissebb és a legszemélyesebb módja is a tudósításnak, hiszen írásakor az író a saját véleményét is kifejthette. A tollforgató emberek éltek is ezzel a lehetőséggel: visszaemlékezések szerint naponta több órát töltöttek levélírással azért, hogy családtagjaikat és ismerőseiket a legfrissebb eseményekről értesítsék.

Ezen magánlevelek egy része szerencsénkre fennmaradt, és közgyűjteménybe került, mint ez a levél is.

Wesselényi a levélben igen lesújtó véleményt alkot a szeptember 28-án történt „gyalázatos tettről”, Lamberg meggyilkolásáról.

Wesselényi Miklós levele gróf Batthyányi Lajosnénak, 1848. szeptember 28.
(Szent István Király Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény Ltsz.: 74.168.1.)

Gróf Lamberg Ferenc, pozsonyi hadosztályparancsnokot, Fejér megyei, móri birtokost királyi biztosként küldte az uralkodó szeptember 26-án Magyarországra az „összes Magyarországon található csapatok parancsnoka”-ul. A kinevezéssel kapcsolatban Lamberg is felvetette szeptember 27-én, hogy intézkedéseinek a már Fehérvárt is elfoglaló Jellasics bán nem fog engedelmeskedni.

Ennek ellenére a megbízatást elvállalta, és Budára indult, hogy kinevezését a még hivatalban lévő ügyvezető miniszterelnökkel, Batthyány Lajossal ellenjegyeztesse.

Ugyanezen célból hagyta el Pestet a miniszterelnök is; ő úgy gondolta, hogy a két egymással Fehérvár mellett farkasszemet néző hadsereg "közös" főparancsnoka csakis a hadszíntérre jöhet. Ezért kereste őt a magyar táborban és Jellasics főhadiszállásán, Fehérváron is.

Batthyány jól ismerte Lamberget, s kinevezését az egyetlen lehetőségnek tekintette arra, hogy Jellasicsot megállíthassák.

A Pesten maradt radikálisok viszont Lamberg kinevezését a „kamarilla” ármányának tekintették. Ugyancsak 27-én Madarász László személyesen ment vonaton Kossuthért, aki toborzókörútján lelkesítette a hon védelmére az alföldieket. A Pestre érkezésük után, éjjel tartott országgyűlés Lamberg kinevezését törvénytelennek nyilvánította, és mindenkit eltiltott attól, hogy neki, mint főparancsnoknak engedelmességen. A határozat már másnap falragaszokon és a lapok hasábjain megjelent, s országgyűlési küldöttek (Ludvig János és Repetzky Ferenc, akikhez később csatlakozott Bernáth József) vitték a Velencén tartózkodó Batthyáynak. A miniszterelnök éppen azért javasolta Móga János altábornagynak a 28-ai tiszti gyűlés összehívását a sukorói református templomba, hogy eldöntsék: megismertetik-e a határozatot a csapatokkal. Batthyány ellenezte, míg a küldöttek szorgalmazták a kihirdetést. A küldöttek feladata volt az is, hogy rábíriák a katonákat: álljanak csatát végre Jellasiccsal. A haditanács alakult tiszti gyűlés időpontjában azonban Lamberggel a pesti hajóhídon már végzett a népharag.

Lamberg Ferenc gróf (1790-1848) és felesége (1811-1875) sírtáblája a móri kapucinus templomban (Lamberg Ferenc, sírfelirata szerint "császára iránti kötelességét híven teljesítve a Buda-pesti hajóhídon áldozta életét" 1848. szeptember 28-án.)

Lamberg dicstelen halála a képviselőház legradikálisabb tagjaitól a Honvédelmi Bizottmány tagjaiig és Batthyány Lajosig mindenkit mélyen megrázott. Mindannyian érezték, hogy kicsúszni készül kezükből az események irányítása. Lamberg Ferenc meggyilkolása miatt a képviselőház azonnal, egy császári manifesztum pedig október 3-án indított vizsgálatot, s ugyanezen a napon Lamberg utódjául a királyi biztosi tisztségbe Jellasicsot nevezték ki, s ugyanakkor, Batthyány felmentésével és az országgyűlés szétosztatásával, a statárium kihirdetésével formálisan is szétfoszlott a tövényes forradalom illúziója. 1850 elején Lamberg gyilkosaként végezték ki Kolosy Györgyöt. Gróf Lamberg Ferenc sírja a móri kapucinus templomban található.

Wesselényi idézett levelében „szegény Lamberg” meggyilkolását a nép „czudar, gyáva s bűnös” tettének minősíti, s megjegyzi „mérhetetlenek lehetnek ezen gyalázatos catastrophanak e honrai rossz következései”.

Wesselényi természetesen arról is beszámol az ággódó feleségnek, amit Batthyány Lajosról tud: „Minden becsületes ember, a város legnagyobb része s a baloldaliak is... nagyon fájlalják, hogy Lajosnak a táborba kellett mennie, s nagyon várják visszatértét”.

Wesselényi nem tudhatta, s talán nem is tudta meg soha, hogy Batthyány Lajos éppen eme levél írása idején, zsebében a mélyen eltitkolt hírrrel, amit Jellasics küldöttétől, a foglyul ejtett Fligelytől vettek el, s amely szerint Jellasics másnap támadni fog, személyes fellépésével segítette döntéshez a sukorói haditanácsa átalakult tiszti gyűlés pártviszályoktól és személyes sértevésektől megosztott résztvevőit. A döntés eredménye a pákozdi csata lett.

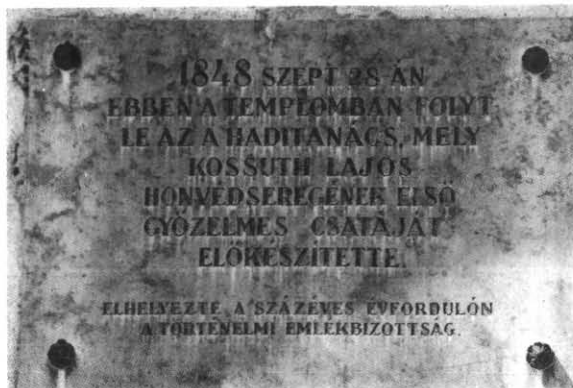
Csupán epilógusként teszem hozzá, hogy a Lamberg-gyilkosság mind Batthyány október 2-án kelt lemondásának, mind pedig 1849. januári elfogatása után az ellene felhozott vádaknak egyik eredője volt.

A sukorói református templom, az 1848. szeptember 28-ai haditanács színhelye.

A sukorói református templom belseje; a padokon elhelyezett táblácskák a résztvevő személyekre emlékeztetnek, sajnos nem mindenütt helyesen..

A sukorói református templom falán elhelyezett emléktábla, mely a haditanácsra emlékeztet.

Nevető szabadságharc

*Kitelt már a hideg ősz
Német Császár krumplicsász,
Windischgrätz a bojtárja,
Jellacsics a kutyája*

Egykorú csúfoló

A halálosan komoly események szünetében természetesen szórakozást is kerestek az emberek, a kávéházak és vendéglők nagy forgalmat bonyolítottak le. A fürdők is tömve voltak. A Császárfürdőt pl. azért záratta be Buda városa, mert a kémek gyűldéjévé vált. A színházak is játszottak. Szeptember 29-én a Nemzeti Színházban *Az ördög naplója* című 3 felvonásos vaudeville-t adták. A hirtelen megsokasodott lapok karikatúrákat, vicceket is közöltek, témájuk azonban általában a harctér maradt.

Megkérdeztek egy orvost - írja az *Ungar*, - hogy miért nem ment ő is a táborba. „Az orvos pedig felelé:

- Azért, mert itthon is elég embert küldhetek a másvilágra.”

Mint mottónk is mutatja, a legjobban azonban az ellenség számlájára való nevetés esett.

Az általános pesti hangulatot az *Életképek* így festette le: „Pesten semmi sem látszik mutatni, hogy a Damokles kardja nyakunk felett függ. Soha annyi világcsaló, állatmutogató és kutya-komédiás még egy helyen nem tanyázott, mint az elsüllyedő Ninivében. Budán mutogatnak nagy deszkabódében egy óriási hordót. Tele van ürességgel. Persze magyar hordó. Ilyen mindene a magyarnak. Óriási, aztán semmi sincs benne. A

Baloldali gúnyrajz; felirata: magyar katona német lábra. (Széchenyi Miklós litográfiája, Charivari, 1848. augusztus 23.)

pesti parton két menaszéria áll, mik a tél óta vannak s hihetőleg itt is telelnek. Ugyanott van egy panoráma, egy cosmoráma, egy wachskabinét és majomszínház. Ez utóbbi vetekedik a német színházzal, olyan szépen játszanak benne. Majmok és kutyák, peleleme. A majmok különösen ügyesek. Egész jeleneteket eljátszanak, még pedig sugó nélkül. A primadonnák itt is makranczosak, a miért is a kulisszák között gyakran korbácscsal tanítják be nekik a szerepet. Végül kilencz szelindek, illyr-ruhákba öltözve ugrál be egy várba. Majd Zágrábban meg magyar ruhába fogják őket öltöztetni. Hát a sok külföldi szereplő művész, képmutogató, tyukszemfaragó! Mind úgy törekszenek Pestre, mintha a forradalom büntetlő özönvizében ez volna a Noé bárkája.”

JELLACHICH' KEZDETE, SZERENCSEJE ÉS VÉGE. + JELLACHICH'S ANFANG, GLÜCK UND ENDE.

Jellasics-ellenes gúnyrajz sorozat: „Jellachich' kezdete, szerencseje és vége”.
(Litográfia a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményéből)

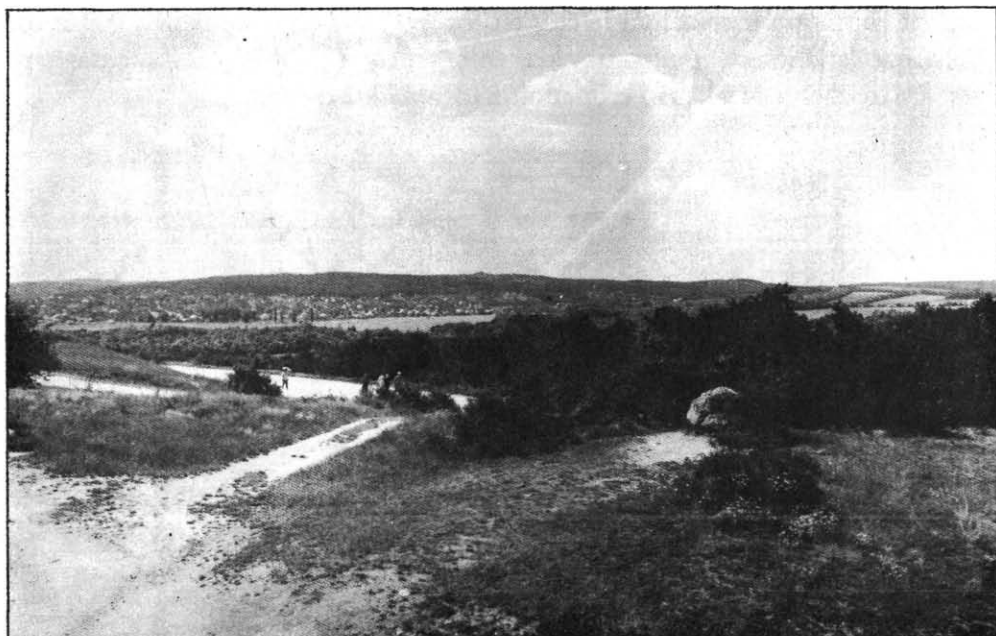

A pákozdi csata színhelye

*Anyaföldünkön harcolunk,
Ha az Isten erőt ad,
Összejárjuk a világot,
Össze Tolnát-Baranyát.*

Putnoki József

Az 1848-ban itt harcoló hadseregek több fontos, tájalkotó földrajzi egység találkozási pontján állomásoztak: a csata a Velencei-tó északi partján, a Velencei-hegység lankáin és völgyeiben a Budára futó rövidebbik országút védelméért folyt. A táj tehát egyesíti magában a három legfontosabb tájképző elemet: a hegységet és a síkságot, valamint a nagy vízfelületet. Emiatt természetes és kiváló hadászati lehetőséget kínált történelmünk folyamán többször is a budai út védelmére, ma pedig egyebek mellett a történelmi emlékezésre.

Kilátás a pákozdi Mészeg-hegyről a csatatér részletével.

A Velencei-hegység hazánk egyik őshegysége, földtani szempontból a gránitformációk valóságos múzeuma. Ez a lepusztult röghegység messziről lapos, egységes tömb, a közeledő azonban igen változatos, gazdag tagoltságú tájon találja magát; láthat itt csupasz gránittömböket, dombhátaikat, sok kis völgyet és erdei tisztást. Nem is szólva a korunk velencei-tavi üdülői, prэшázai és az autópálya által teremtett változatosságról.

Utunk a Velencei-hegység egyik legkiugróbb déli nyúlványához, a pákozdi Mészeg-hegyhez vezet, amelyen az 1848. évi csatának emléket állító újabb emlékmű (a régi emlékoszlop Pákozdi falu főútján található) és az emlékmúzeum áll.

A pákozdi csata 130. évfordulóján, 1978. szeptember 29-én nyitottuk meg az emlékmúzeumot, mely az 1848. évi pákozdi győzelem emlékére az egykori csatatér közelében épült.

Ez a csata az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc fiatal hadseregének első győzelmét hozta a márciusi forradalom vívmányai ellen fellépő, Habsburg birodalmi érdekeket védő Jellasics altábornagy serege felett. A győzelem olyan történelmi időszakban következett be, akkor bizonyította a honvédség harcképességét, amikor a forradalom létérdekei forogtak kockán. A pákozdi győzelem elsősorban erkölcsi és politikai siker volt, amelynek hatása a szabadságharc egész győzelmes időszakában erőt adott a további küzdelemre.

A pákozdi csata emlékmúzeuma. Épült 1978-ban.

A csata előzményei

*Ezernyolcszáznegyvennyolcadik esztendő,
Melyben hazánk fölött nyílt egy nagy jövőndő,
S oly változás érte a világ forgását,
Milynek ezredik év alig látja mását.*

Czuczor Gergely

1848. március 15. A pesti forradalom híre üstökösként röpött fel a forradalmaktól rázkódó Európa egére. Éppen abban a pillanatban, és ettől a pillanattól egyben hajtva is, amikor a pesti "márciusi", radikális ifjúság, Petőfiék és a pozsonyi országgyűlés liberális nemesi baloldalának legjobbjai, Kossuthék együtt elérhették a forradalmaktól megrettent bécsi udvarban a magyar polgári forradalom alapvető változásait. Az említett helyszínek sokfélesége - Pest, Pozsony, Bécs - egyébként már egymaga is mutatja: megérett a helyzet a változásra. A sajtószabadság kivívása, a nemzetőrség felállítása, a felelős magyar minisztérium kinevezése, a jobbágyfelszabadítás és közteherviselés törvénybe iktatása mind olyan pillér, amelyen már a polgári Magyarország alapjai állhattak a feudális tartomány helyén. "Haza és haladás": e két jelszó a harc legjobbjai eszméiben szorosan összekapcsolódott. Ám, hogy mennyire kapcsolhatók össze a gyakorlatban, azt csak az elkövetkezendő időszak mutathatta meg.

A polgári alapokat az európai forradalmak miatt sarokba szorított bécsi udvar „önként” és viszonylag gyorsan foglalta törvényekbe, amelyeket április 11-én szentesített az uralkodó. A fejleményeket azonban nem nézte a bécsi udvar, s a Habsburg központosító birodalmi gondolat egyetlen képviselője sem tétlenül. Meg kellett találniuk azt az erőt, amely kívül maradt azon a páratlanul széles egységfronton, amelyben a magyar forradalom egyesítette Petőfitől Széchenyiig a legkülönbözőbb pártállású politikusokat és a társadalom legkülönbözőbb rétegeit. Ez az erő volt - amint azt a nyári hónapok eseményei bebizonyították - az udvarhű, konzervatív arisztokrácia egy része, a főpapság és az udvar érdekeit a magyarokkal szemben támogató nemzetiségi mozgalmak fegyveres ereje.

Az áprilisi törvények legfőbb hibája éppen az volt, hogy hiányoztak belőlük a nemzetiségi kérdés rendezésének lehetőségei; kitűnt belőlük, hogy a magy-

„A Forradalmi Csarnok”, a márciusi ifjak, majd a radikálisok gyülekezőhelye a Pilvax-kávéházban. Nem csupán márciusban, hanem a szeptemberi napokban is fontos megbeszélések színhelye volt. A kép előterében bal oldalon „a közvélemény asztala”. (Preiner József rajza)

rendi országgyűlés a nemzetiségek sajátos nemzeti érdekeinek védelméről nem gondoskodott, és a forradalom vezetőjévé vált liberális köznemesség nem is kíván erről gondoskodni. Nem is volt mintája az akkori vezetőknek e kérdés kezelésére, hiszen e kor nem csupán a nemzetek, hanem a nemzetiségi kérdés születésének is kora. Így kerülhetett sor arra, hogy a horvát nemzeti törekvések megoldásáért a horvát nemzet a bécsi udvar felé fordult azzal az illúzióval, hogy ha segít az udvarnak a magyar forradalom elleni harcban, akkor az udvar nemzeti sérelmeik orvoslásával, az egyes nemzetek egyenjogúsításával, saját nyelvük használatának engedélyezésével és autonómiával fogja ezt viszonozni.

1848 májusára a szerb és az erdélyi román nemzet is hasonló törekvések miatt hátat fordított a magyar forradalomnak. A magyar kormány nem tudta a mérleg nyelvét maga felé billenteni, ekkor még nem volt hajlandó osztogni a nemzeti jogokon, és nem volt képes felismerni azt, hogy ezzel teremt meg saját ellenségét, a bécsi udvar még titkolt ellenforradalmi terveinek végrehajtóját.

A nemzetiségi kérdés elmérgesedése igen súlyos helyzetbe sodorta a magyar forradalom ügyét. Az ország déli határait szerb támadások és horvát csapatosz-

szevonások nyugtalanították. A határokon belül már júliusban komoly fegyveres szerb felkeléssel kellett számolni, amellyel külön nehézségként együtt járt az a tény is, hogy a pákozdi csatára való felkészülés teljes időszakában ez a hadszíntér, az ún. „kis háború” komoly magyar erőket kötött le, s a szeptember 2-ai perlaszi győzelemén kívül nem sok sikerrel kecsegtetett.

A szerb felkelőknek is komoly biztatást jelentett Jellasics horvát bán készülődése. Jellasics a horvát önálló nemzeti törekvések talaján – bár Horvátország a „magyar koronához” tartozott – egyszerűen nem vette tudomásul a független magyar kormányzervek határozatait, szakított velük. Már a kortársak is jól látták, hogy erre csak úgy vállalkozhat, ha magyarellenes akcióját „magas helyről” titkon támogatják. A nyár közepére már kezdett beérni a bécsi udvar kétkulacsos politikájának gyümölcse, Jellasics és a horvát szeparatisták fekete-sárga lobogó alatt gyülekeztek. Június 1-jén a magyar kormánynak már a Dráva-vonal megszervezéséről kellett intézkednie. A Dráva-vonal kormánybiztosa Csány László lett.

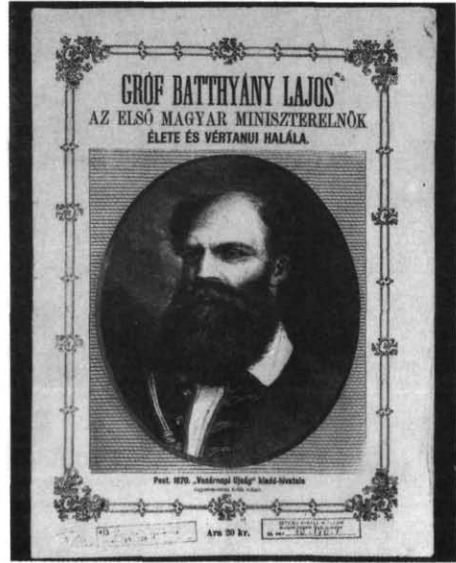
Josip Jellasics báró (1801-1859)
(Carl Mayer litográfiája)

Csány László (1790-1849) (Edouard Morisz és Országh Antal litográfiája egy 1836-ban készült vízfestmény nyomán.)

Batthyány Lajos gróf (1807-1849)

A Vasárnapi Újság kiadványa
Batthyány Lajos kivégzéséről. Pest, 1870.

Kossuth Lajos (1802-1894) (Franz Eybl litográfiája)

A haderő megszervezése 1848 nyarán

*Csodálatos ifjú sereg,
Mely, nem tudni, hogyan támadt,
Napok születték, s mégis mintha
Szülte volna három század*

Tóth Kálmán

Bármilyen izgalmas is 1848-49 politikai története, az országgyűlésen és a tereken, kávéházakban folyó vita, a legfontosabb esemény 1848 nyaratól a háború volt, melyben a katonáké és a fegyvereké a döntő szó.

A honvédelem és a haderő kiállításának kérdése igen éles elvi politikai vitákat és súlyos gyakorlati nehézségeket okozott.

Gondolkodjunk csak el rajta: ezen a nyáron dőlt el és ebben a kérdéskörben kellett eldönteni azt a súlyos kérdést, hogy a vértelen és győztes forradalom nemzeti szabadságharcra alakul-e? A nemzet legjobbjai tisztában voltak e döntés fontosságával, s ennek megfelelően mindent igyekeztek megtenni annak érdekében, hogy ha kell, a szabadságharcra is képes legyen a magyar nemzet.

Kossuth Lajos így írt 1848. július 3-án: „Ha készülünk, nem fogunk megtámadtatni; ha nem készülünk, megtámadtatunk. – A gyöngének békéje kegyelemtől függ. Az erős békéje biztosítékát önmagában hordja... Készületlenség több, mint gyengeség. Készületlenség, bizonyos halál.”

Önvédelmét a márciusi forradalom, mint tudjuk azonnal megszervezte: az önkéntesekkel kiegészített polgárőrség már március 15-én este átvette a rend fenntartását Pesten és példáján hamarosan a nagyobb városokban is, elsőül éppen Székesfehérváron. A nemzetőrség intézményét a XXII. törvénycikk hozta létre a már kialakuló gyakorlat alapján. A nemzetőrség felállítása, szervezése, ellátása, felfegyverzése és kiképzése azonban csak számtalan nehézséggel haladt, és amúgy is csak belső karhatalmi feladatok megoldására volt alkalmas. A rendes katonaság szerepét tehát nem tölthette be. A magyar minisztérium kezében viszont nem volt reguláris hadsereg, hiszen a magyar újoncok a Habsburg Birodalom hadseregének katonái lettek, amely hadseregnek természetesen továbbra is Bécs parancsolt. Mindaddig, amíg ez így állt, a magyar kormánynak volt ugyan hadügyminisztere, de nem volt hadserege, s így nem

Magyar lovas és gyalogos nemzetőrök viselete. (Balról: közhonvéd, hadnagy, nemzetőr százados, gyalogos törzstiszt, lovas törzstiszt, nemzetőr, hadnagy.)

Honvédtoborzás. (Perlaszka Domokos színezett acélmetszete. A Der Ungar című lap melléklete.)

felelhetett meg a felelős magyar minisztériumot felállító törvény azon óhajának, hogy intézze az összes „honvédelmi ügyeket”.

A magyar minisztérium tehát a kérdés mielőbbi eldöntését méltán érezte fontosnak. Batthyány Lajos miniszterelnök május eleji bécsi útján igen határozottan követelte az önálló haderő felállítását, s igen alkalmas időpontban tette ezt: a bécsi udvar még nem érezte elég biztosnak a talajt, így nem merte nyíltan megsérteni az áprilisi törvényeket. Kiadták tehát május 7-én azt a rendelkezést, amely szerint az adott pillanatban Magyarországon tartózkodó katonaság a magyar hadügyminiszternek köteles engedelmessé válni. Egy rendelet természetesen nem változtatta meg az osztrák birodalmi központosítás híveinek elveit, Jellasics horvát bánét, Latour osztrák hadügyminiszterét, de még István főhercegét sem. Szerintük a birodalmi egység biztosítéka éppen a Habsburg-ház iránti hűség szellemében nevelt haderő egysége volt. Kétségtelen azonban, hogy az említett királyi leirat volt az első lépés a haderő egységének megbontására, hiszen a magyar kormány fennhatósága alá rendelt egységek a magyar alkotmány védelmére is esküt tettek. Jegyezzük itt meg, igen sok jó katona vált e tudathasadásos állapot áldozatává a szabadságharc sodrásában. Jellasics betörésekor, a pákozdi csata után, 1849 elején és a függetlenségi nyilatkozat hatására is többen léptek ki a honvédseregből, vagy nyugdíjazták magukat. Mindennek ellenére tudnunk kell, hogy a hadseregszervezés legfontosabb szakmai bázisát a császári-királyi hadsereg magyar kiegészítésű sorkatonasága jelentette, s biztosította a nemzeti hadsereg tisztikarának és szervezésének-kiképzésének alapjait. Legjobbjaik mindvégig hűek maradtak a magyar alkotmány megvédésére tett esküjükhöz, s így a megtorlás áldozatai között találjuk őket.

Május 17-én jelentek meg a fővárosban a toborzási felhívások. „Hazafiak! Szeretett hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak... A törvény parancsolta nemzeti őrseregen felül szükséges haladéktalanul egy tízezer főből álló rendes nemzetőrség felállítása...” Ezt a „rendes nemzetőrség” elnevezést hamarosan teljesen elsöpörte a „honvédsereg” kifejezés, amely júniusban már egyértelműen jelölte a magyar haza és a forradalom védelmére zászló alá állt 10 zászlóaljnyi önkéntest, a „tízezret”. Ők alkották a szabadságharc tömeghadseregének magvát. Ennek keretében alakult meg az első honvéd üteg is (8 löveg, általában 6 ágyú és 2 mozsár), amelyet azonban hamarosan háromra fejlesztettek, s így mind a három részt vett később a pákozdi csatában. E fegyvernem megteremtése különösen nagy

szervezést igényelt – hiszen nem volt magyar kiegészítésű sortüzérség –, rengeteg speciális eszköz és anyag beszerzését, valamint különleges tudást követelt. Az alapokat az 5. tüzérezred cseh-morva katonái teremtették meg, akik a forradalom oldalára állván az iparos- és értelmiségi ifjúság kiképzését és a lövegek gyártását is végezték.

A nemzetőrség, a honvédség, majd augusztusban az önkéntes mozgó nemzetőrsereg szervezésének minden kérdése a miniszterelnökre, Batthyány Lajosra és a támogatására alakult nemzetőrségi titkárságra, később haditanácsra tartozott. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Batthyány miniszterelnök milyen kulcsfontosságú szerepet vállalt a hon védelmében, és milyen szerteágazó munkát végzett a szervezésben. Júliustól már kiváló munkatársakat is talált ehhez pl. Ivánka Imrét és Görgei Artúrt. (Batthyány is császári és királyi katonatisztként kezdte pályáját, nem véletlen tehát kiváló katonai tájékozottsága.)

Méltatlanul szoktuk említés nélkül hagyni e vonatkozásban Mészáros Lázár szerepét. Emlékezzünk itt most meg erről is! A seregekből jött katonák nagy harci tapasztalatokkal rendelkező elsőrendű szervezők és vezetők lettek a keze alatt. Hadügyminiszteri minőségében 1848 nyarán és őszén Batthyány méltó társa volt ez a hét nyelven beszélő, művelt és tájékozott katona. Nagyívű tervei egy minden tekintetben modern hadsereg kereteit teremtették meg, mégpedig az alapoktól kezdve; nem véletlenül nevezi őt Nemeskürty István a korszerű katonai nevelés apostolának. Ő dolgozta ki a honvédelmi törvényt, végigküzdötte annak vitáját. A véderőtörvény alapelve az általános hadkötelezettségre épülő újoncozás volt. Ezt a királyi szentesítés hiányában az országgyűlés határozatban, a miniszterelnök pedig rendeletileg vezette be.

Batthyány szeptember 12-étől, a második kormányalakítási megbízástól ügyvezető miniszterelnökként (hiszen kormányt már nem tudott alakítani) formailag is egyedül volt felelős az összes kormányzati ügyért, így a honvédelemért is. Nem véletlen, hogy ezek a szeptemberi napok lesznek később főbenjáró pere legfőbb vádpontjai (tevékenységét szeptember 4-étől, Jellasics hivatalba való visszahelyezésétől értékelte a hadbíró lázadásnak, s ennek alapján fő- és jószágvesztésre ítélandónak). A nemzet iránti köteleesség és a király iránti hűség láncában vergődő, nagy idegfeszültségben élő miniszterelnök pedig éppen ezekben a hetekben alkotta meg fő művét: a szabadságharc tömeghadseregét.

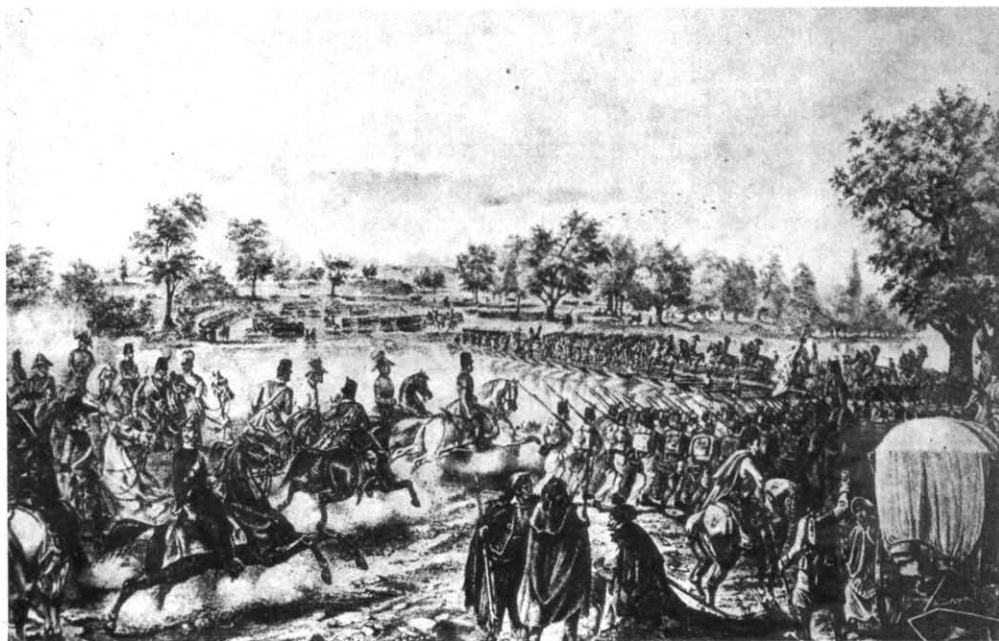
A magyar kormányzatnak a bécsi udvar irányában mutatott politikáját nagyfokú lojalitás jellemezte. Ezzel szemben az udvar és még titkolt szövetségesei nemcsak a Batthyány-kormányt, hanem a magyar, az osztrák és a horvát közvéleményt is megtévesztették.

A bécsi udvar a magyar forradalom elleni nyíltabb fellépésre csak akkor számhatta el magát, amikor az európai forradalmi hullám elmúltával erre a külpolitikai lehetőség is megteremtődött. Augusztus utolsó hetében ez is bekövetkezett. Ezzel együtt lehullott a lepel az udvar kétszínű politikájáról: mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy Jellasics horvát bán hadserege Habsburg ellenforradalmi érdekekért lép harcba a magyar forradalommal szemben.

„Hazánk láthatárán a vész mindinkább tornyosodik, egy alávaló párt, mely Jellacichot vak eszközeül használja, újonnan emeli fejét” – így kezdődött Batthyány miniszterelnök augusztus 15-ei rendelete, melyben nyíltan bejelentette a horvát támadás veszélyét, s szükség esetén a nemzetörök mellett az általános népfelkelés kihirdetésére is buzdította a Duna és a Dráva közti törvényhatóságokat. Kossuth a haderő felállítása, felszerelése és ellátása érdekében szinte emberfeletti munkát végzett. A közvetlen veszély tudata szárnyakat adott, nagy erővel folyt a hadszervezés, de ez a veszélyeztetett Dráva vonalát még nem tette védhetőbbé. Szeptember 9-én Csány László a következőket írta a minisztériumnak: „Ma reggel még azt írtam, hogy védeni fogjuk Muraközt, de nem megvédeni. Igenis védeni fogjuk, de a védelem nem fog mindenütt a szigeten úgy végrehajtatni, ahogy én óhajtanám. Igaz, erőnk csekély, csekély a neveltségig, vagy a sírásig, pedig Magyarország sorsa hosszú időre itt döntetik el!”

Csánynak, mint a szabadságharc egyik legmegfontoltabb politikusának, későbbi vértanújának persze igaza volt. Ő, mint az egyik legtöbbet próbált és legkiválóbb királyi-, majd kormánybiztos tudhatta, hogy a nép mozgósításában, az új közigazgatás megszervezésében és a haderő ellátásában milyen sikeres szerep juthat a kormánybiztosoknak. Egy másik, a veszprémi kormánybiztos, Hunkár Antal így írt erről: „Felséges eszme az, mellyre a kormánybiztosokat méltóztatott serkenteni, az összpontosítás, mert az akarat, a lelkesedés mindenhol nagy és nemes, de vezérelni kell azt.”

Jellasics altábornagy több mint 40 ezer főnyi serege élén 1848. szeptember 11-én átlépte a Drávát. A forradalom ügye immár a hadseregek összecsapásától függött.

Jellasics csapatai szeptember 11-én átkelnek a Dráván. (Litográfia, 1848)

A válsággal is küzdő magyar kormányzat lázas sietséggel tette meg az utolsó intézkedéseket a megfelelő számú haderő kiállításáért. Batthyány Lajos általános népfelkérésre szólította föl a veszélyeztetett megyék lakóit, az önkéntes nemzetőri zászlóaljokat a Dunántúlra rendelte. Orvosolták a parasztság egyik sérelmét: szeptember 15-én eltörölték a szőlődézmát. Emiatt jelentős tömegek álltak fegyverbe a hon védelmére. Kossuth – utóbb igen sikeresnek bizonyult – alföldi toborzókörútra indult. A katonai ügyek áttekintésére megalakult az Országos Honvédelmi Bizottmány. Kossuth toborzókörútjának sikere, annak minden hősie és lelkes kellékével együtt ismert. Jellemző azonban Jókai megjegyzése a szeptember 25-ei kecskeméti vásár kapcsán: „Ami vasat itt megvettek, az nem ment füvet kaszálni.”

Jellasics 1848. március 23-ától horvát bán, április 7-étől altábornagy, zágrábi főhadparancsnok nagy létszámfölényben lévő hadserege tehát lényegében a Habsburg Birodalom megóvásáért szállt harcba, s Latour hadügyminiszter

szerint az volt a feladata, hogy véget vessen a magyar rebellióknak. Ez a hadsereg már Magyarország területén egészült ki a Hardegg-vértesek 3 osztályával és 1 osztálynyi Kress könnyűlovasal. Lovassága tulajdonképpen ezzel teremtődött meg, mert egyébként csak 4 banderiális huszárosztálya és 1 könnyűlovas osztálya (Wrbna) volt. Jellasics hadosztályparancsnokai kiérdemesült osztrák katonák voltak: Hartlieb altábornagy, valamint Kempen és Schmiedl tábornokok. Hat brigádját négy tábornok és két ezredes vezette.

Az osztrák-horvát sereg szinte akadálytalanul vonult rabolva és fosztogatva Nagykanizsán át két oszlopban Székesfehérvár felé (Lepsényen át Jellasics és Kempen, Enyingen át Hartlieb oszlopa haladt, Mezőkomáromnál keltek át a Sión). A sereg Székesfehérvárnál egyesült, és itt szándékozott bevárni tartalékát, a délről közelítő Roth és Phillipovich vezette hadtestet. A fővezér vonulásának ebből a dicső szakaszából írta Latournak: „Seregeim a legcsekélyebb ellentállás nélkül diadallal vonulnak előre. Néhány nap múlva Pesten leszek. S innen, a lázadás fészkeiből majd mi diktáljuk a megadás feltételeit.”

Jellasics katonái. 1. határőr a likai határőrgyalogos ezredből, 2. huszár a 13. banderiális huszárezredből, 3. Varasd megyei nemzetőr, 4. tüzér, 5. határőr az otocsáci határőr gyalogezredből, 6. szerezsán, 7. határőr a gradiskai határőr gyalogezredből. (Franceschini litográfiája.)

Hazafiak!

A' pártító horvátok befértek hazánkba!

Tudnotok kell ezt, nehogy a' veszedelem váratlanul érjen, vagy az ármítás és rettegető bujogtatás tévra vezessen.

Összetett kezekkel fogjátok-e nézni, miként foglalják ősceinktől öröklött földjeiteket?

Fogjátok-e tűrni, hogy hazánk határait gázolva, magyar fajunkat irtsák?

Ha gyávák lesztek, elrabolják vagyontokat, megbecstelenítik nőiteket, gyermekeiteket, hamuvá égetik lakjaitokat, és tesznek édes hazátokban földön-futókká

Csak pusztulás és szolgaság az, mi a' bentött pártos horvátoktól reánk várakozik, mert IRTÓ HÁBORÚ szándékuk ellenünk.

De Hazafiak mentve lesz a' haza, mentve leszünk mi, csak akarjuk és összetartsunk.

Fegyverre tehát és elejbük a' nyomorultaknak, érezzessük velük karjaink súlyját, hogy jövendőre rettegjenek közelíteni hozzánk.

A' nyomorult exbán összeszedett héres népesordáját rovásunkra tett ígérettel tartja.

Fegyverre hazafiak mind, a' kik csak elbirjuk azt, és esatoljuk magunkat össze más fegyveres hazafiakkal.

Velünk fognak tartani a' veszprémi sziklás vidékek' lakói, ott lesznek Zalának, Somogynek népei, velünk lesznek Borsodnak, Nógrádnak, Tolnának nemzetőrei, velünk hazánkunk vitéz önkéntescsi, honvédei és hív katonái — és minden igaz magyar.

Sikeres védelemről gondoskodik ministeriumunk, de reánk is számít.

Hazánkat és létünket rablók ellen védeni annyi, mint törvényes téren igazat tenni; igaz ügyünkben pedig velünk lesz a' magyarok Istene.

September 15-én 1848.

Székes-Fejérvár Szabad
Királyi Város közgyűlése.

Székesfehérvár közgyűlésének felhívása 1848. szeptember 15-én.
(Székesfehérvár Város Levéltára)

Hogy áll a dicső magyar
T Á B O R?
Hogy áll Jellachichnak gyűlevész
csordája?

NAGY ÖRÖMET

hirdetünk a szabadságot szerető népnek!

A magyar tábor szép, dicső és fényes, úgy lehet vitézeinket képzelni, mint egykor ama népes tüzsi francia ifjúságot, mely onlott verével az országot megmentette, s Európát megtanította, miként kelljen egy szabad hazát megalapítani!

A magyar tábor vezére Kis Ernész, ki a Perlaszi labort oly csekély veszteséggel szétverte.

A magyar tábor e perczben már olyan harmincz ezer vitézből áll, kiknek fele és a népfelkelés (Land-sturm) segítségével porra zúthatja az ellenség beres-szolgá csoportját.

Ott van a Vasa, Ernész, Prinz Preuszen tisztán magyar butaillon, ott van huszonöt escadron lús-ság, melytől a lovast úgy fé, mint az ürög a szárd viztől!

E dicső lovasság ez a magyar sereg magya. Ennek segítségével Jellachich az első utközében minden ágyuit el fogja vesztetni!

Ott van két butaillon honvéd, mely a pesti ifjúságból alakulva, szám szerint mintegy 2.500, mint mezzanyai tigrisek.

Ott van Ivánka vezér serege több 6000rel, ismét a borsodi, s a pápai, veszprémi seregek, míg a vasiak (Eisenburg), zalaik, baranyaiak hátul kerülnek az ellenség fele.

Jellachich az országha megszorulva, úgy van, mint az egér a csapdába. Hárantunk, s ha meg nem adják magukat, még birtomló sem megy kozniok luza.

Miből áll Jellachich tábora.

Van hét ezer rendes katonasága, de csak az első gléda jura való ember, a többi haszontalan gyerekes vén invalidus, kik alig bírják a fegyvert.

Aztán nincs se előlről, sem hátulról semmi segítségök. - A többi csupa tolvaj és koldus.

Zsebköpen alig fedreng egy batka. A katonákat csak a vaval biztatják, hogy majd Pest gazdag polgárait ki fogják rabolni.

Halljátok ezt becsületes városi polgárok, minő csurhe nép szándékozik a ti szorgalmas keresménytet elfoglalni.

Emberei rongyosok, piszkosok és büdösök, s telve vannak férgekkel.

Halljátok ezt pesti házasaládok, ilyen disznókat akarunk a ti csinos, kényelmes és tiszta szobaitokbés ágyaitokba beszállítani.

Gerjedjen fel bennetek a harci tüz s ne engedjétek magatokat meggyalázn!

Bizzunk a magyar nemzetben, mely századok óta az egész ausztriai monarchiában egyedül volt szabad, s mely szabadságot most a nemzet minden nyelv honpolgáirokkal egyaránt és testvérileg megosztott Jellachich a szlovákokkal a szabadságot, a butaságot akarja visszaszerezni.

Jellachich a magyar nemzetet s a nemzeteket akarja megsemmisíteni, hogy Bécs és Pest füstölöz rajjai felett a szabadságot eluruló generalisok ussék fel a zsarnokság székét.

Egy egész gazdag országot, a szabadságot, a civilizatiót, kereskedést, miúpart ezt engedjük mi oda a bolni összegyűlt csordának?

Nem, nem, nem és ezerszer nem.

Azért polgárok e naptól fogva úgy viseljétek magatokat, hogy ha rossz hírt hallotok, ketséghe ne essetek, ha jó hír jött, el ne bizzuk magunkat.

Szabadság, egyenlőség és testvériség zászlója lebejgen felettünk, s mi az ördögöt sem félhetünk.

Nyom. Lukács ez tüz

Hogy áll a dicső magyar tábor - hogy áll Jellachichnak gyűlevész csordája? Röplap a seregek leírásáról a pákozdi csata előtt. (Szent István Király Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény)

Az addig hátráló magyar sereg az utolsó hetek sikeres toborzásával és mozgósításával ki is egészült. A drávai hadtest Jellasics átkelésekor a 48. Ernő gyalogezred 3. zászlóaljából, a 60. Wasa gyalogezred 1. zászlóaljából, a 4. Sándor huszárezred 4. és 9. Miklós huszárezred 6 századából, valamint az 1. és 7. honvédzászlóaljból és a székesfehérvári önkéntes mozgó nemzetőrök-ből állt.

Ezt a haderőt Csány szeptember 18-án alig több mint 4 ezerre becsülte Jellasics 40 ezer emberével szemben. Jellasics szeptember 28-án a Lambergnek címzett jelentésben 48 ezer emberéről szólt. Csány számadatai szerint a magyar sereg létszáma szeptember 20-áig több mint 10 ezerrel nőtt. Érkezett hozzá négy gránátoszázad, a 14. honvédzászlóalj, a nógrádi, a pesti, a tolnai, a borsodi, a somogyi, a moson-győr-soproni és a veszprémi nemzetőri zászlóalj, a Württemberg huszárok 5 százada, a Zrínyi zászlóalj, az 1., 3. és 4. hatfontos gyalogüteg, az 1., 2., 3. honvéd lovasüteg, valamint Ivánka nemzetőr gyalogütege.

Akik figyelmesen elolvassák a kötet második részében közölt dokumentumokat, itt-ott ellentmondásokat is felfedezhetnek, s különösen így van ez a számadatokkal kapcsolatban. Az ellentmondások egyik forrása maga az emlékezet: az egykori szemlélők általában a kiegyezés után, vagy – már nagyon öreg korukban – századunk elején vetették papírra emlékeiket. Azok is, akik például a hadműveleti naplót és a hadrendet készítették utólag, immár a szabadságharc bukása után, „nehéz vasban”, tehát fogolyként, adott esetben források nélkül dolgoztak. A másik bizonytalansági forrás az, hogy egy javában alakuló hadseregről volt szó, mely minden pontján szolgált meglepetésekkel. A népfelkelés erőinek meghatározása szinte lehetetlen. Így a létszámadatok pontos áttekintésére nem is kerülhetett sor. Ma a kutatók egyre nagyobb számokkal dolgoznak, s ezt magam is indokoltnak tartom, látva, hogy milyen céltudatos és eredményes munka áll a vezetők háta mögött. Hermann Róbert legújabb rekonstrukciós kísérlete szerint a magyar haderő létszáma meghaladta a 17 ezret; 44 gyalog és 2287 ló állt a rendelkezésükre.

A seregek átcsoportosításával és a székesfehérvári nemzetőrök augusztus 30-ai kivonulásával (Hamvassy Imre nemzetőrszázados vezetésével) Székesfehérvár teljesen védtelen maradt. A „zöldhajtókás Erneszt-bakák” már a drávai táborban voltak, míg a törzsével Mórott elhelyezett Kress könnyűlovas („svaliszér”) ezred egységei Jellasicshoz csatlakoztak. (Az igazság kedvéért megjegyzendő, hogy ez utóbbiak Jellasics betöréséig ellátták helybeli feladata-

ikat, őket használta fel pl. Pulszky Ferenc 1848 áprilisában a zsidóellenes székesfehérvári intézkedések visszavonására.)

A magyar sereget Veszprémben összpontosították, ám ez a táborhely szeptember 15., István nádor főparancsnokká való felkérése után – amint nyilvánvalóvá vált, hogy Jellasics főerői a Balaton déli partján közelednek – Székesfehérvárra került át. Az újonnan táborba szálló hadseregrészek már a Maroshegy környékén kialakított táborhelyen gyülekeztek.

István nádor mindenesetre eléggé lehangoltan értesítette a miniszterelnököt: Fehérváron „más fegyveres erőt nem találtam, mint az 1180 főből álló tolnai önkéntes zászlóaljat.” Szeptember 20. után ide érkezett a visszavonuló Teleki Ádám vezette drávai hadsereg is. Itt vette át a hadsereg parancsnokságát Móga János altábornagy, bár ezen feladat elvállalására hamarosan Kiss Ernő is megérkezett Kossuth levélbeli felkérésére. Kiss Ernő végül is jelen volt a csatateren, de parancsnoki feladatot nem látott el, viszont kíséretében érkezett az a Kohlmann József százados, aki az elkövetkezendő napokban a pákozdi csata haditervét kidolgozta. (Ugyancsak Kiss Ernő segédtisztjeként érkezett Vendrei-Aschermann Ferenc is, a csata egyik leírója.)

A székesfehérvári főhadiszálláson igen lázas munka kezdődött. Szeptember 24-éig a védelmi terv a Sárrét és Székesfehérvár megerősítésére épült. Ennek eleme volt a Sárrét elárasztása és a sáncépítés Úrhidánál, Tácsnál és Csikvárnál. Ezt a tervet talán Kohlmann javaslatára adták fel, mert túlságosan hosszú vonalat kellett volna a túlerővel közeledő ellenséggel szemben védeni. A terv megvaltoztatásakor pedig Répássy Mihály őrnagy Württemberg-huszárjai a Mezőkomáromnál átkelő Hardegg-vértésekkel már kisebb csatába bocsátkoztak (szeptember 23.). Most Ivánka Imre önkénteseit Enyingről, a fehérvári nemzetőröket pedig Lepsényből kellett bevonni. Az új haditervnek megfelelően szeptember 26-án a magyar sereg elhagyta a várost, utóvédje (parancsnoka Gáspár András volt) még látta egy magaslatról Kempen oszlopának bevonulását.

Jellasicsnak a főváros elfoglalását célzó hadművelet kiindulópontjául volt szüksége Székesfehérvár megszállására.

Fehérvárt az elárasztott Sárréten át Sárszentmihály felől Kempen hadosztálya közelítette meg, majd a fősereg vonult be. Az elővéd megérkezését nagy riadalom fogadta, s rögtön árulásról kezdtek suttozni. A bán seregének közeledtére, a nemzetiségi bizalmatlanság légkörében a nyár folyamán gyanússá vált a fehérvári szerb közösség, akiket, illetve papjukat, Teodor Odzsicsot illírizmussal vádolták. Ez a gyanú éppúgy nem igazolódott azonban, mint a

szeptemberi másik: hogy tudniillik a bán embereivel sokat mutatkozó, a bánhoz bejáratos volt megyei adminisztrátor, Zichy Ödön gróf lett volna az áruló. Az ügy kivizsgálásával megbízott Kállay Ödön kormánybiztos kiderítette ugyanis, hogy a grófnak nem volt közvetlen köze az áruláshoz. A sárszentmihályi Zichy-uradalom elcsapott szerb tanítója vezette a járható gázlókon Fehérvárra Jellasics elővédjét. A vizsgálat szerint a Gruics Lázár nevű tanító éppen a grófon akart tetteivel bosszút állni elbocsájtása miatt, s íme Zichy Ödön bitófán végezte, míg a tanító 35 ft. zsoldot élvezett Jellasics hadseregében.

A bán a székesfehérvári püspöki palotában szállt meg, a sereg a vásártéren és a budai út két oldalán vert tábort. A tábori kórházat mintegy 360 beteggel a ciszterci rendházba telepítették. Másnap a bán magyar tábornoki egyenruhában a császári himnusz hangjaira vonult végig a városon.

Jellasics Szemesnél nem száll fel a Kisfaludy gőzösre, így nem bocsátkozik tárgyalásba a reá várakozó István nádorral, 1848. szeptember 21. (Anton Ziegler litográfiája)

A pákozdi csata

Győzünk, vagy halunk, dicsőség fogja koszorúzni tetteinket, mert a haza fennmaradásáért küzdöttünk...

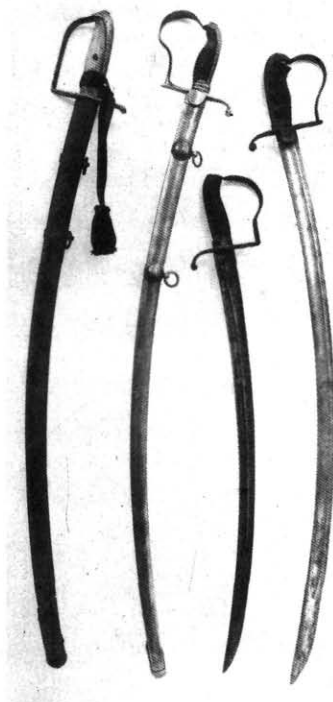
Salamon Lajos kormánybiztos

A magyar honvédség eddig hátrált, ám ugyanakkor az utolsó hetek sikeres toborzásával ki is egészült: létszáma 6 ezerről több mint 17 ezerre nőtt. Jellasics nyilvánvaló célja a főváros elfoglalása volt, így a szeptember 26-án elfoglalt Székesfehérvárról Buda felé indult.

A magyar sereg nem várhatott tovább. A szeptember 28-ai híres és viharos sukorói haditanácson – Batthyány Lajos szavai hatására – a református templomban végülis a főváros és ezzel a forradalom végveszélyének az érve győzött, valamint az a józan belátás, hogy a Velenicei-tó északi partja és a hegység közé szorított ellenséget csak itt lehetséges legyőzni; tovább nem lehet halogatni a harcot.

Nem volt egyszerű döntés ez, sem a császár által kinevezett és a törvényesség fenntartását mindenekfelettinek tartó miniszterelnök, sem pedig az eredetileg a császárra felesketett tisztek szempontjából. Most tehát a haza és a haladás eszméi győztek.

Móga János altábornagy a magyar honvédsereg élén, szeptember 29-én védőállásban várta Jellasics hadmozdulatait. A magyar jobbszárny Milpökh József ezredes parancsnokságával Pátkánál, a derékhad (parancsnoka Holtsche tábornok) Sukoró és Pákozdi térségében a budai út védelmére készült. A balszárnyat Répássy Mihály őrnagy vezette. A főerő így több mint 11 ezer harcosból állt és negyedfél tüzéruteg védte a dombokat. A tartalék (4500 ember és két üteg) Velence térségében várakozott Teleki Ádám tábornok parancsnoksága alatt.

1848-ban használatos szablyák a Szent István Király Múzeum gyűjteményéből

Móga János (1785-1861)

Perczel Mór ezredes egysége (4 ezer ember) a Velencei-tó déli partján vágta el a főváros felé a kerülő utat. A hadállás igen előnyös volt: az utat olyan pontokon zárta le, ahol az hegyvonulatok közé ér. A dombok közötti, az útra merőleges völgyeket is a védők foglalhatták el.

A figyelmes olvasók a források tanulmányozásakor felfigyelhetnek arra, hogy a leírások a magyar balszárnyról szinte nem is szólnak. Elhelyezkedésüket is vitatják a feldolgozások: van olyan kutató, aki a tótól északra, közvetlenül a centrum és a tó közé, mások a tótól délre helyezik el az egész balszárnyat, míg van olyan adat is, mely szerint Répássy Mihály egysége közvetlenül a csata előtt húzódott csak át a tó északi partjára.

Véleményem szerint ez utóbbi inkább igazolható a források alapján. Érdemes itt felhívni a figyelmet arra, hogy a Hartlieb-hadosztály késése miatt a magyar balszárny nem bocsátkozhatott csatába, viszont éppen azért, mert a horvát jobbszárnyat a Velencei-tó csücskéhez várták, joggal számíthattak a tavat megkerülni szándékozó csapásra. Ez is a déli elhelyezkedést indokolta, ami a szélsőbal-szárnyával meg is valósult.

Hadállását a magyar sereg folyamatosan foglalta el, tehát volt némi idejük a terepviszonyokat megismerni. Időben intézkedtek az oldalfedezetekről is, hiszen a délről jövő utak ellenőrzésére Csepel-sziget központtal a Görgei vezette egység fejlődött fel. A tótól délre állomásozó Perczel Mór vezette csapat elhelyezése jó szolgálatot tett a csata utáni éjjeli visszavonulás fedezésére. Észak felől éppen a csata idején és éppen a legjobbkor érkezett meg Zámolyra Kisfaludy Mór önkéntes egysége.

A felállás persze rögtön rejtett bizonytalanságokat is. A balszárnyat pl. a tartalékkal együtt Teleki tábornok parancsnoksága alá akarták beosztani, de Telekit a sok visszavonulás miatt az árulás vádja érte, így Perczel Mór Zrínyi-csapata és a Répássy-féle huszárosztág függetlenítette magát tőle. Lamberg altábornagy halálhíre majdnem hadászati hátrányt okozott. A Sándor-huszárok egyszerűen el akartak menni a csataterőről, hiszen Lamberg ezredük

másodtulajdonosa volt. Schweidel József és Mack József vezetésével a tüzérek minden ékesszólására szükség volt ahhoz, hogy maradjanak. (A sok követtséget és csatát megjárt Bubna őrnagy így is leoldotta kardját, és távozott.)

A székesfehérvári nemzetőrök 2 százada és a tolnai nemzetőrök 4 százada a két Perczel-testvér – Miklós és Sándor – vezetésével a jobbszárnyon állt fel. Bár a hadműveleti napló harcrendje a székesfehérváriak parancsnokául Szabó századost jelöli, a valóságban bizonyára Hamvassy vezette őket.

Ugyancsak a jobbszárnyon foglalt helyet a három különböző soremred töredékeiből összeállított budai gránátoszászlóalj Johann Weissl von Ehrentreu százados vezetésével, akik szinte az utolsó órákban érkeztek erőltetett menetben Székesfehérvárra.

A tartalékban várakozott Kosztolányi Mór őrnagy vezetésével a dunántúli mozgó nemzetőri tábor egysége, benne a moson-győr-soproni, a veszprémi és a somogyi zászlóaljjal.

Pákozdi csoportkép: a sereg és a népfölkelők. (Mossmüller színezett rajza)

Jellasics tervét nyomasztó, majdnem kétszeres túlerejére építette fel. Seregének azonban ez az erénye később hibának bizonyult: túl magabiztossá tette a vezért és vezérkari főnökét, Zeisberget. Így a már napok óta várt tartalékot, Roth hadtestét nem várta meg, sőt a Hartlieb-hadosztály (több mint 12 ezer ember és 12 löveg) egyszerűen lekéste a csatát, az ütközet után érkezett a csataterre. Jellasics lovasságának gyengesége köztudott volt: szinte „vakon és süketen” (tehát a gyenge lovasság miatt felderítés nélkül) érkezett az idegen terepre. Tüzérségi ereje is gyenge volt: főként háromfontos lövegei és rakétaütegei voltak. Ha igaz az, hogy a centrumbeli hadműveletet a magyar tüzérség fölénye nyerte meg, akkor igaz az is, hogy viszont Jellasicsé veszítette el. A magyar seregek igen nagy előnyére szolgált az, hogy a csapatok hátában felkelt nép és a Görgei-különítmény megakadályozta Jellasics seregének a tartalékkal való egyesülését.

A támadást a horvát balszárny kezdte meg szeptember 29-én reggel 9 óra tájban, a pátkai mezőn a magyar jobbszárny ellen. A támadást sikerült visszaverni, majd egy horvát átkaroló hadműveletet is megghiúsítottak. A magyar jobbszárny ellentámadásba kezdett, amire ez a horvát haderő megfutott, egy részét Pátkáról a Zámoly felől érkező nemzetőr zászlóalj még tovább kergette.

Az izgatott országgyűlési küldöttek már a csata ezen szakaszáról is tudósították a tisztelt házat: „Ügyes előrelátással felállított táborunk az ellenséget a pákozdi határban a híres janicsártemető-terén, csatarendben készen várta. A csata erősen folyik. Kelt a csataterén, 29-én tizenegy után háromnegyed órakor. Képviselők négyen, Pázmándy Dénes elnök.”

A szárny harcának sikertelenségét látva, déltájban kezdte meg Jellasics a derékhad támadását a budai út két oldalán, körülbelül 10 ezer katonával. Az út északi oldalán lévő dombokról tüzérségével lövette a déli dombsoron álló magyar tüzerüteget. A honvédtüzérség győzött, és a horvátoké Pákozdra vonult vissza. Ezután az általános támadás során Jellasics négy sikertelen gyalogsági rohamot vezényelt az észak-déli irányú völgyekben helyet foglaló védők ösztüze alatt az áttörés kierőszakolására. 15 órakor feladta a számára reménytelen harcot.

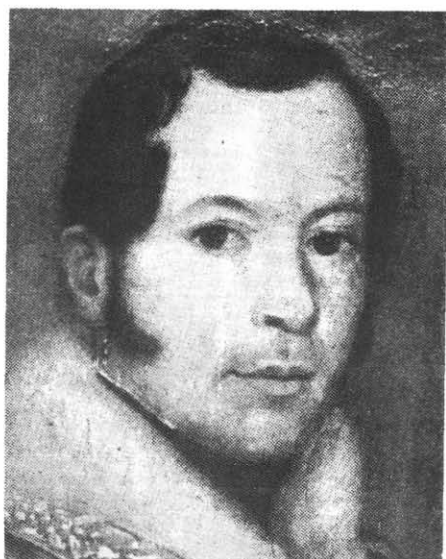
A magyar katonák közül a csata folyamán Guyon Richárd parancsnoksága alatt a pesti, illetve a Perczel tesvérek vezetésével a tolnai nemzetőrök hajtottak végre fontos hadmozdulatot. A jobbszárny átkarolását Andrássy Gyula valószínűleg az Adorján László vezette 1. hatfontos lovasüteg és két század Miklós-huszár átvezénylésével akadályozta meg. Ivánka Imre őrnagy Jellasics fogságába esett, őt a fegyverszüneti tárgyalások kapcsán bocsátották el.

Kiss Ernő (1799-1849)

Teleki Ádám gróf (1789-1851)

Répássy Mihály (1800-1849)

Perczel Mór (1811-1899)

Andrassy Gyula gróf (1823-1890)

Guyon Richard esquire (1813-1856)

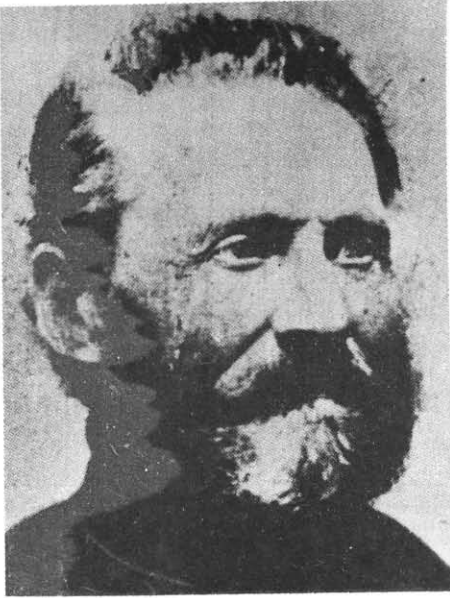

Perczel Miklós (1812-1904)

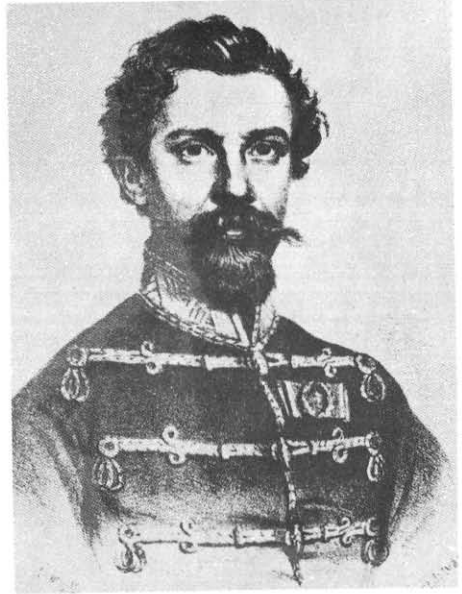

Ivánka Imre (1818-1896)

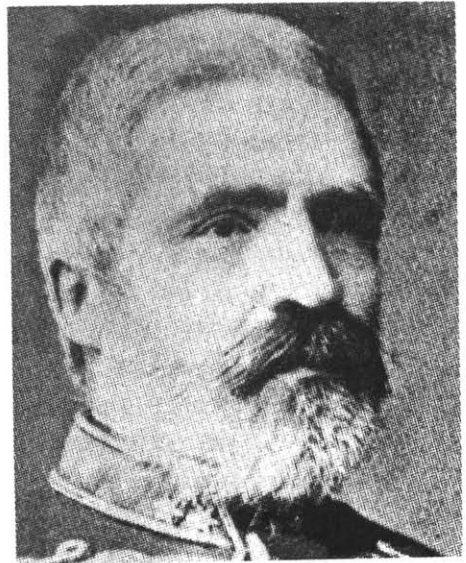
Kosztolányi Mór (1806-1884)

Schweidel József (1796-1849)

Degré Alajos (1819-1869)

Vendrei (Aschermann) Ferenc (1821-1893)

A magyar oldalon is ejtettek foglyot: Fligely őrnagyot, akit még a csata előtti napon fogtak el. Őt Jellasics Lamberg altábornagyhoz, királyi biztoshoz, az összes hadak élére kinevezett főparancsnokhoz küldte azzal az üzenettel, hogy nem tud tovább várni, az erre vonatkozó parancsot (hogy harcba Lamberg megérkezéséig ne bocsátkozzanak) nem tudja teljesíteni, – mert a vidéket a magyar és a horvát hadsereg teljesen kiélte – tehát megindul a főváros felé. Tudjuk, a címzett, Lamberg Ferenc ekkor már halott volt, vele a felbőszült tömeg végzett Pesten a hajóhídon. A Fligelyvel küldött levél Batthyány Lajos zsebében volt már a sukorói haditanácson, Lamberg halálhírére viszont ő is csak a tanácskozás és a döntés után tudta meg. Megjegyzendő ezzel kapcsolatosan azonban, hogy Batthyány tehát a Fligely-féle levélből pontosan tudta, hogy Jellasics támadni fog: a haditanácson való fellépése tehát egyértelműen a harc fölvételét jelentette.

A pákozdi csata veszteségeit mindkét oldalon csak becsülni lehet. Móga János az ellenfél veszteségeit (sebesültek és halottak) 100 főre becsülte, de tudjuk, hogy csak a Székesfehérváron sorsukra hagyott sebesültek száma is több volt négyszáznál (igaz azonban, hogy a ciszterci rendházban berendezett kórházban régebbi sebesültek és betegek is voltak). A magyar honvédek közül hét halott és 37 sebesült maradt a csatatéren. A sebesültek közül többen utóbb a martonvásári főhadiszálláson (a Brunsvik-kastélyban) berendezett kórházban haltak meg. Aszódy János nemzetőrt, Dobin László „Vaza Ezredből” való közlegényt, Rozenberg József „Porosz Herczeg Ezredből” való muzsikust, Tóth Lajos pesti szekeresz nemzetőrt és Bless Ventzel „Hunyadi csapatbóli közvitéz” Martonvásáron temették el. További halottakat Velencén is eltemettek, sajnos nevük feljegyzése nélkül. A súlyos sebesültekből vittek a székesfehérvári hadi kórházba is, bár a kórház csak napokkal a csata után cserélt gazdát. A belvárosi plébánia táborkórházi anyakönyve szerint itt halt meg Kisspál Mihály Nógrád megyei, Illés György Zala megyei, Bányás János Abaúj megyei nemzetőr illetve Angos József és Bognár János Erneszt gyalogezredbeli közvitéz. Mindannyiukat, ahogy az itt meghalt 13 horvát és 1 szerb sebesültet is, a Sóstói temetőbe temették (pedig a szerb nem egyesült, azaz görögkeleti vallású volt).

Az ütközet mérlegét Móga János a miniszterelnöknek írt jelentésében a következőképpen vontta meg: „Ámbár seregünk egy teljes győzelmet vívott ki, minthogy magát első állásában megtartotta, mégis katonai nézetből ezen ütközetnek eredménye csekély, ellenben nagyobb erkölcsi hatást tett az új

csapatra, a mennyiben helyét első megütközés alkalmával diadalmasan megtudta tartani.”

Csány már Martonvásárról küldte el jelentését: „Ez volt az első nap, mely a körülményekhez képest tellesen kielégítő, részint mert meggyőzött bennünket, hogy a seregre bízást lehet számolni és azok tisztikarára, részint mert valamint a mi seregünknek a szerencsés eredmény morális erejét nevezetesen felemelte, úgy lehangolta büszke magabiztosságát az ellenségnek.”

Csány mindezt értékén tudta megbecsülni, hiszen nagyon nagy szerepe volt benne. Az éjszakai visszavonulással, majd a másnapi fegyverszünettel azonban eredetileg nem értett egyet.

A fegyverszüneti ajánlat elfogadásában döntő érv volt az éjszakai visszavonulás okozta zűrzavar, a visszavonulásban pedig Jellasics átkarolásától való félelem. A magyar csapatok pihentetése és kiegészítése valóban igen fontos volt, már csak azért is, mert nem lehetett tudni, hogy mikor érkezik be Jellasics tartaléka.

A fegyverszüneti tárgyalásokat Jellasics indította, a megállapodás előkészítésében Mihlpökh József, Szapáry Antal és Kiss Ernő vett részt, horvát részről pedig Zeisberg tábornok és Hompeck ezredes. Kiss Ernő Mészáros Lázárral együtt – aki Martonvásáron a főhadiszálláson látogatást tett – hamarosan elutazott.

A fegyverszünet megkötésének nagy ellenzője volt Perczel Mór is, akit a csatában való mellőzöttsége miatt, mintegy kiengesztelésül bizott meg Móga a Roth hadtest elleni „hadi operáció” vezetésével, s ezzel serege kivált a drávai hadtestből. Perczelt Görgei fölé rendelték. A hadművelet sikere egyben a ket-tejük vetélkedésének is melegágya lett.

A Görgei őrnagy által kiépített Roth-ellenes őrláncon akadt fenn az események egyik szerencsétlen résztvevője, Zichy Ödön, Fejér megye volt adminisztrátora, aki unokatestvérével, Zichy Pállal utazott Kálozra. A kortársak és az utókor is hajlamos esetét a forradalmi terror és a nemtelen, irigy bosszú között igen széles skálán megítélni. Az őrlánc előőrse a főúr kocsijában Pozsonyba szóló útlevelet, Jellasicsnak Roth tábornokhoz szóló menlevelét és Jellasicsot támogató császári manifesztumokat talált. A gróft unokatestvérével együtt Abára, majd Adonyba, illetve a Csepel-szigeti Lórévra szállították. Zichy Ödönt a Görgei vezette hadbírótság az ellenséggel való „czimboráskodása” miatt kötél általi halálra ítélte, amit azonnal végre is hajtottak. Ezen a helyen ma emlékkápolna áll, a gróf sírja azonban Kálozon található. (Zichy Pált nem találták a statáriális bíróság szempontjából bűnösnek, így Pestre kísértették.)

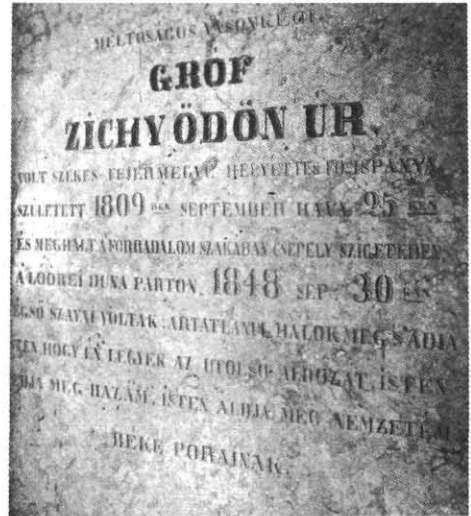
Zichy Ödön gróf (1809-1848)

Zichy Ödön kivégzése 1848. szeptember 30-án. (Anton Ziegler litográfiája.)

A kározi templom, amelyben Zichy Ödön sírja található.

Zichy Ödön sírtáblája

Már a csata folyamán is segítséget jelentett a hadak számára az érintett falvak lakosságának több eredményes akciója. A pátkai, zámolyi, bicskei, tabajdi, alcsúti, kajászsószentpéteri és váli népfölkelők nyugtalanították az ellenséget. A fehérvári és a megye déli részén kaszát és nemzetőrdárdát ragadott nép a csata utáni napokban szinte főszereplőjévé vált az eseményeknek.

A pákozdi csatához szorosan kapcsolódott a Jellasics által Székesfehérváron hagyott 1154 főnyi helyőrség, a katonai kórház 50 főnyi személyzetének, illetve a 400 horvát sebesültnek lefegyverzése (október 3.), mely a székesfehérvári és az ide érkező vidéki népfölkelők haditette volt. Így sikerült megakadályozni azt is, hogy Jellasics délről érkező tartalék-hadteste az immár Bécs felé futó főerővel egyesüljön.

A Roth és Philippovich tábornokok vezette sereg szeptember 21-én kelt át a Dráván, Pécssett váratlanul megjelenő szálláscsinálójuk 9028 főre kért kenyéret. A hadoszlop legértékesebb részét a brodi és gradiskai ezred 3-3 zászlóalja jelentette; a források megjegyzik róluk, hogy vadonatúj puskákkal voltak felszerelve. Lovassága csekély volt, tüzérsége 12 ágyút kezelte.

Baranyán és Tolnán keresztülhaladtukban elsősorban a hátuk mögött tevékenykedő népfölkelőknek és nemzetőröknek volt nagy szerepük. Oroszlón és Pincehelyen pl. feltartóztatták és lefoglalták felszerelésüket, illetve elvágták utánpótlásukat. Egész Székesfehérvár felé vivő útjukat a népfölkelők keserítették meg: szeptember 26-ától teljesen elvágták a fősereggel való összeköttetésüket. Gyakorlatilag ezzel pecsételődött meg a hadtest sorsa, hiszen a posta elfogásával, a mellékutakra való kényszerülésekkel, a hidak felszedésével vagy a kisebb lövöldözésekkel lassították és bizonytalanná tették útjukat. Így mire Székesfehérvár alá értek október 4-én, ott már foglyul ejtették Jellasics helyőrségét, sőt a Sóstónál és a Föveny felé vezető úton már a Pákozdon győztes seregből segítségül küldött egység állomásozott Begg őrnagy vezetésével.

Ezután kezdődött a még keservebb, a visszafelé vezető út, amikor már szemből kapták a népfölkelést és hátukba a pákozdi csata után leválasztott, és a Görgeiével egyesített 5. támadó sereget. Ez a sereg a Pákozdnál szerepelt egység mellett kunsági és szabolcsi nemzetőrökből, a Hunyadi és a Zrínyi csapat egységeiből, a Miklós-huszárok 2 századából (vezetőjük Gáspár András százados, aki éppen ezen akció sikere miatt lesz őrnaggyá) és csekély tüzérségből állt.

Roth és Philippovich tábornokok Báránánál, Tácnál majd Káloznál is veszteségeket szenvedtek a Fejér-, Tolna- és Veszprém megyei népfölkelők és Perczel Mór illetve Görgei Artúr csapatainak együttműködése következtében.

A tartalék visszavonulását Ozoránál, Tótipusztánál Csapó Vilmos őrnagy, a Tolna megyei népfőkelők élén akadályozta meg, s így a horvát hadsereg tartalékhadteste (több mint 9 ezer ember) október 7-én, 18 órás kiéheztetés és az őrtüzekkel, dobpegéssel, kiabálással tarkított lélektani hadviselés után letette a fegyvert. Addigra 15 ezer népfőkelő nézett farkasszemet Rothékkal a Sió túlsó partjáról és a magaslatokról, hátukban pedig felfejlődött a Perczel hadtest, Görgei tüzeivel és huszáraival a szilasi magaslatról figyelte „égő kanóccal” az eseményeket. A 12 löveg és a teljes utánpótlás-felszerelés így a magyar hadak kezébe került. Az Illyés Gyula által megénekelt „Ozorai példa” a reguláris hadsereg és a népfőkelők mintaszerű együttműködésének vált valódi példájává. A csellel és virtussal szerzett dicsőség verse 1937 óta – érzésem szerint – mára maga vált a néphagyomány forrásává.

Az ozorai hídnál lefegyverzett foglyok egy részét hazaküldték, másik részüket a Tisza-szabályozásnál dolgoztatták. A tisztok a szabadságharc végéig foglyok maradtak.

A tolnai népfőkelők három ágyút és zászlajukra emlékszalagot kaptak jutalmul. Az előléptetett, de címzetes állományban maradó Csapó Vilmos jutalmul egy paripát választhatott a zsákmányból. Perczel Mór Muraközbe induló serege is fel tudta használni a zsákmányolt ágyúkat.

Az Ozoránál elfogott horvát foglyokat a népfőkelők kísérik. (Ceruzarajz.)

ÖRÖMHÍR! Freuden-Nachricht!

Roth
és
Philippovics
Tábornokok Dandára
nincs többé!

Das Kruppen Chor der Generale
Roth
und
Philippovics
ist nicht mehr!

Éppen a perozban hozza Perozel Gyula, Tolna Megye Főbírája, mint szemtanú a a kivított dicső Diadalnak munkás részese, azon hivatalos tudósítást:

Mi szerént, tegnap October 7-én Ozorán, Tolna szélén a Sió mellett, Tolna Megye összes felkelt Népe, a már csak futásban menekvésért kereső Ellen-ségnek útját állván, az elő csatárok által váltott csak néhány puskalövés után, melyek közülünk egy embert sem ejtettek el, az összes sereget fegyvereik felvéására kényszerítették!

Az eredmény ez:

Négy Zászló, Tizenkét Ágyú, Huszonegy Munitiószekér, Hat ezer ötszáz Hadi fogoly, köztük Roth s Philippovics Tábornokok, összes tisztikarokkal, kik közt két Tüzér tiszt nálunk szolgálatot vállalt.

Hazaflak! Isten az igazságos ügyet el nem hagyja, hűség és áralás más gyümölcsöket nem teremhetnek mint átválto eszközöknek a bosszoló Nemesis általi lesújtását!

A döfös Pártító Jellacsiós ki a magyar korona gyöngyei után szemtelenedett kezeit kinyújtani, kengyelűtővá lenézva, gyűléreása népei mint ősz-szel alegek h illanak ell! Kevés nap még csak, a hitor Ellen-ség nem fogja Hazánk szent földét tiporni!

Remény, Csüggedetlenség kebleinken, az ezredéves magyar vitézség még nem tagadta meg magát, miénk a Győzelem! — mert vétünk van Isten és igazság! — Eljen a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség! —

Pécs october 8-án 1848.

Pécsent, nyom. a lyc. nyomdában.

Diesen Augenblick bringt Ober-Stabschreiber Julius Perzel von Tolna, als Augenzeuge, und thätig Mitwirkender des großen Sieges, die officielle Nachricht:

Daß am 7. October gestern zu Ozora, in Tolnauer Comitatz am Fuße Sió, der gesammelte Landsturm desselben Comitatz, den Ausweg des schon in wilder Flucht begriffenen Feindes hemmend, nach wenigen gegenseitig gewechselten Plänkler Schüssen, wobei wir keinen einzigen Mann verloren, das ganze feindliche Chor, zur Streckung der Waffen zwangen! —

Die Resultate dieses großen Sieges sind: Vier Fahnen, zwölf Kanonen, vier und zwanzig Munitions-Wägen, sechs Tausend und fünf hundert Gefangene, darunter die Generale Roth und Philippovics, sammt ihrem ganzen Officiers-Chor, von welchen zwei Artillerie Officiere um unsere Dienste nachsuchten. —

Patrioten! Gott verläßt die gerechte Sache nicht! Meined und Treulosigkeit können keine andere Früchte tragen, als schonungslose Schläge der rächenden Nemesis!

Der hoffärtige Landes Herräther Jellacsi welcher sich erdreustete, mit frechen Händen nach der schönen Perle der ungarischen Krone zu greifen, muß beschämt das Weite eines Schnellläufers ergrreifen! wenige Tage nur, und kein Reuterischer Feind wird die heilige Scholle unsers Vaterlandes mit Füßen treten!

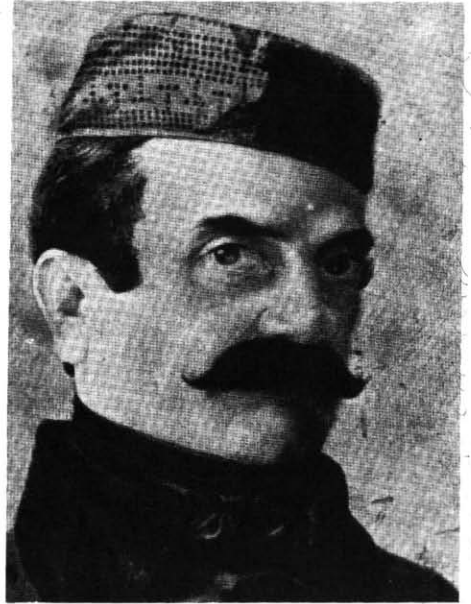
Darum flamme Hoffnung Unerlöschlichkeit in unsern Busen, die Tausend jährige ungarische Tapferkeit kann sich nie verläugnen, Unser Ist der Sieg! denn mit uns ist Gott! die Gerechtigkeit! Es lebe die Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit! — —

Pünktlich den 8. October 1848.

Örömhír Roth és Philippovich fegyverletételéről. Pécs, 1848. október 8.
(Kétnyelvű falragasz a Szent István Király Múzeum gyűjteményéből)

Nicolaus Philippovich(1795-1858)
önarcképe 1848-ból

Az ozorai fegyverletétel színhelye Fejér és Tolna megye határán.

Csapó Vilmos (1798-1879)

Görgei Artúr (1818-1916)

A Pákozdi Csata Emlékmúzeuma

48-ról a magyar tömegek nem gondoltak többé, hanem éreztek.
Szekfű Gyula

A pákozdi csata évfordulója a honvédő hadsereg tűzkeresztségének és győzelmének napja. A csata emlékműve és a múzeum hagyományos ünnepeink központja.

A most látható kiállítás az 1978-ban, majd az 1983-ban rendezettek után a csata 150. évfordulója tiszteletére készült.

Egykorú dokumentumokat mutatunk be: iratokat, metszeteket képeket. Rekonstrukciók, fegyver- és egyenruhamásolatok, segítségével mutatjuk be a kort, illetve a politikai és hadi eseményeket. A terepasztal a csata legfőbb mozzanatait, a magyar és a horvát sereg hadmozdulatait ábrázolja. A múzeumépület egyik kis terében enteriőrszerű elrendezésben a honvédsereg egy-egy fegyvernemének, illetve alfegyvernemének egyenruháját mutatjuk be egy hat fontos löveg körül. A honvéd gyalogos zászlótartó az 1. honvédzászlóalj hadilobogójával és a gyalogos főhadnagy mintegy vezeti a honvéd vadászt, tüzért és a 4. Sándor huszárezredbeli, a 15. Mátyás huszárezredbeli, valamint a 60. Wasa gyalogezredbeli közvitézeket.

DEMETER ZSÓFIA

A pákozdi csata új emlékműve a pákozdi Mészeg-hegyen. Emelték 1951-ben.

A pákozdi csata régi emlékoszlopa Pákozdi főutcáján. Emelték 1889-ben közadakozásból.

A régi emlékmű táblája.

A hadművelet emlékezete

Irodalmi művek, egykorú dokumentumok és visszaemlékezés-részletek a dunántúli
védelmi hadműveletről

Azok vannak leginkább hivatva történelmet írni, akik csinálják.
Teleki László Klapka Györgyhöz

Jókai Mór: Egy nemzeti hadsereg

Mesemondás!

Lehetett is az valaha!

Hogy egy kicsiny, elszigetelt országnak rokontalan
nemzete valaha saját haderejével, kilenc oldalrul
rárohanó támadás ellen védelmezte volna magát
diadallal, dicsőséggel! Hogy ne bírt volna vele „egy”
óriás, hogy rá kellett volna ereszteni Európa másik
kolosszát is, s még azzal is megbirkózott, még akkor is
saját magának kellett lefeküdnie, hogy rágázol-
hassanak!

De hát hol vette volna ez a nemzet azt az ősmon-
dabeli erőt, az újabb kornak e Nibelungen-énekéhez?
Elmondom, ahogy megértem.

Egy véghetetlen jalkiáltás hangzott végig: az ország
egyik bércfalától a másikig verődött az vissza, s midőn
másodsor visszatért, már nem volt jalkiáltás, hanem
harci riadó!

Megnépesült a kitűzött zászlók környéke.

A földműves elhagyta ekéjét, a tanuló elhagyta isko-
lát, a családapa boldog tűzhelyét, és ment a zászlók
alá. Tizenhárom-tizennégy éves gyermekek csoportja
emelte a nehéz fegyvert, mely alatt még vállá meggör-
nyed, és hetvenéves galambösz férfiak álltak a gyer-
mekekkel egy sorba.

Nem kellett felpénzzel csalogatni senkít; egy nem-
zetiszínű kokárda volt az egész ajándék, amit a belépő
kapott. Úri családok elkényeztetett fiai, mágnások,

1848-as Honvéd zászlótartó őrmester.
(Domonkos István festménye)

nemesek jöttek önként, s együtt sanyarogtak a parasztfiúkkal esőben, zivatarban, sárban, szemétágyon, rongyban és dicsőségben!

Egy ügyvéd itt hagyta irodáját, kardot kötött, s a legelső csatában maga vitte a zászlót legelől Pahrendorfnál a kartácszapporral szemközt. A végén ezredes lett. Sohasem tanulta a háborút.

Egy fiatal földesúr menyegzőjét megtartotta ma, másnap csatába kellett mennie; a római sáncokat ostromolták; ott első volt, ki zászlója élén felhatolt; lelőtték; még menyasszonya csókja meg sem hűlt ajkain.

A cisztercia barátok kolostorából, három növendék kivételével minden kispap elment honvédnek. A prior maga látta el őket úti étellel, mikor szekérre ültek. Amint a refektóriumba visszatérve, a honn maradt kegyeseket megpillantá, sírva monda nekik; „Ti gyávák, minek maradtatok itthon?”

Elmentek az ügyvédek; nem akart most pörlekedni senki. Elmentek a bírák; hisz nem volt senkinek panasza.

A mérnökökből lettek tüzérek, utászok. Az orvosokból tábori sebészek. Ágyban meghalni nem volt most divat.

Híres korhelyekből híres hősök lettek. Csöndes jellemekből oroszlánok.

Még a rablók is megtértek. Egy hírhedt rablóvezér amnesztiát kért magának és társainak, s százhatvan lovast állított ki a csatamezőre, kiknek nagy része a hazát védve nyerte el a halált, mit a haza rontásáért elébb megérdemelt.

Egy főúr maga egész huszárezredet szerelt fel; másik huszárezredet két hét alatt állított ki a jászkun főkapitány.

Nem volt fegyver. Vettek el az ellenségtől. Elébb kaszával, pusztá kézzel kellett kicsikarniok a harc eszközét, hogy aztán küzdhessenek vele.

Egy közönséges székely földész kitalálta, hogyan kell ágyút önteni, fűrni, és ellátta népét csalóvegekkel. Vashámorok átalakultak golyóöntővé. Elfogyott s nem volt kapható a gyutacs a puskákhoz. Voltak gyógyszerészek a csapatoknál, kik papirosbul készítettek gyutacsokat, s azok is jók voltak a harcban.

Az egyházak odaadták harangjaikat ágyúércnek. Egyetlen vezér száztíz ágyút vett el apródonkint az ellenségtől.

A szabadkai föld népe meztelen kézzel foglalta el az ellenfélnek fél mérföldre hordó "bácsi" nevű öreg ágyúját.

A ma alakult zászlóalj már holnap gyakorlatot tartott, s egy hét múlva ment a tűzkeresztelőbe.

Mindenki testvér volt a trikolór alatt, nem gúnyoltak senkit tótnak, németnek; azok mind egy zászló alatt egy haza fiainak vallották magukat.

A tiszt jó pajtás volt. Együtt evett, együtt ázott, egy szalmán hált a közlegényeivel, s tanították egymást hazaszeretetre.

Nem volt szökevény. Hová szökött volna? Minden ajtótul elkergették volna a gyávát.

Ha megverték a sereget, nem futottak szerteséjjel. Igyekezett ismét összegyűlni s folytatni a harcot.

S nemcsak az harcolt, kinek fegyver volt kezében; harcolt minden élő lélek. Asszonyok bátoríták fiaikat. Úrihölgyek mentek sáncot hordani az erődítésekhez; vettek részt veszélyes küldetésekben, miket csak asszony képes el nem rontani. Asszonyok voltak a legjobb tudósítók. Csaták után ők ápolták a sebesülteket. Kórház volt minden úri lak a csatatér közelében.

A papok a hős erényeket prédikálták a szószékről. Nem volt ebben a dogmában sem szillabus, sem herézis. Szent volt e harc keresztnek és csillagnak.

S a költő, ki meteorkint futotta végig az egész eget fölöttünk, nem zengett egyébről, mint e szent harcról; ez hangzott alá onnan a magasból; ez volt utolsó szava, midőn az ismeretlen láthatáron lebukott előttünk. -Talán nem is a földre esett le? Talán egy új földforgás alkalmával ismét meglátjuk őt, szikrázva, mennydörögve fejeink felett.

Így támadt a nemzeti hadsereg.

Jól van. Ez idáig poézis, de hol a próza? Hát a pénz? Igaz. Pénz nélkül nem viselnek hadat.

Tehát az történt, hogy kinek ezüstkanala, ezüstsarkantyúja volt, összehordta egy rakásra. Fia-tal lyánkák függőiket, özvegyasszonyok megtakarított filléreiket odarakták a nemzet pénztárába. Gyűjtögetett nyugdíjak vándoroltak e helyre. Ki akarna nyugdíjra gondolni, ha nincs haza? Nem volt elég.

Akkor rányomtatták papírdarabokra, hogy „Ez a papír a nemzet pénze”. S mindenki úgy fogadta azt. Senki sem kételkedett abban. Mindenki azt mondta: „A nemzet nagy úr, amire az ráütötte a címerét, az szent, az a mienk!” És volt pénz elég.

És aztán – a fináncminiszternek nem volt egy jó kabátja.

A hadügyminiszter krajcáros szivart szítt, többre nem telt.

S a fő hadi intendáns mindennap más ismerőséhez ment ebédre, hogy arra se költse az ország pénzét.

És midőn ezt a könnyszentelte kincset egy-egy oly kormánybiztos kezébe adták, mint Baradlay Ödön, bizonyos volt fölöle a nemzet, hogy aminek kenyérnek kell belőle lenni, abból kenyér lesz; s aminek fegyverre kell belőle lenni, abból fegyver lesz; és oda fog jutni bizonynal, ahova küldve volt.

Így állt fönn a nemzeti hadsereg.

S fél év múlva már csodáiról beszélt a történelem.

A kislíúk már babérkoszorús hősök. A kis alhadnagyok már tábornokok, hadvezérek. A tépett trikolór már a világ tiszteletét bírja!

Kiállták a próbát a tűzben, kiállták a próbát a hóivatarban. Kiállták a próbát a veszteség kétségbeejtő hónapjaiban.

Részlet Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényéből

Nagy Iván 1848-as honvéd élményeiből

Gedeon kért, maradnánk itt harmadnapig, akkor elkészülvén, vinnénk el a VII. honvéd zászlóalj zászlaját is, mely a Váczi utczában Brunnernél készített. Nagyon örülünk a megtiszteltetésnek, és megvártuk.

A zászló fehér nehéz habos selyemből volt, köröskörül háromszegű vörös, zöld selyem félkockákkal szegélyezve, a zászló egyik oldalán Magyarország címere, a másik oldalon Magyarország védasszonya a B. Sz. Mária képe díszben. Rudja tiszta nemzeti színű volt. Megkapván úti levelünket, és a zászlót, miután teljesen elkészültünk (én fölösleges felöltő ruhámat pénzzé tettem, egyéb fehérruháimat és érzékenyebb posztó ruháimat ládámba zárva szállásomon hagytam Zsiga Bátyámnak küldendő), írtam levelet Zsiga bátyámnak lépésemről, és tőle levelemben megindulva elbúcsúztam. Így végezvén és rendezvén be dolgaimat...

Eközben megjött Pestről a zászlóaljhoz a parancs, hogy ezentúl a zászlóalj a Dráva mellékén lévő Csányi kir. biztostól függend, és annak rendeletére fog vezényeltetni.

Már ekkor Jellachich horvát bán betöréséről volt szó. Ezeddig csak fegyverünk (a puska szurronnyal) volt, ruházatból csak köpönyeg volt kiadva, és a sapka (nagyobbára mindenkinek maga pénzén) volt a megismertető jelmez, különben ki-ki maga ruhájában volt, a tisztet ide nem értve, és néhány altisztet, ki magának csináltatott honvéd ruhát. September elején nyakra főre folyt a felöltöztetés munkája. Mindenik kikapta a komiszbakancsot, melyet lábához kellett maga pénzén igazítani és befestetni, kikapva a nyári (komisz vékony) foszlányt, melyet a ref. collegiumban szabtak, és varrtak és osztogattak ki, de mert a város honleányai is ajánlkoztak megvarrásra, ezek is segítettek, enyimet Schütter Teréz, egy esztergályos mester szép leánya varrta meg. Kiadták a rosszul összetákolta vörös zsinóros kék magyar nadrágot is, valamint borjú helyett egy kenyérnek való vászonytarisznyát, és az altiszteknek a kardokat. Ebből állott a felöltöztetés.

Ez alatt Csányi Lászlótól megjött a parancs, hogy a zászlóalj induljon Nagy Kanizsára. Ennek folytán az indulás napja september 6-ikára tüzetett.

Pápa városa búcsúképen hazafiasan megvendégelte az egész zászlóaljat, hol a lakomán a tiszték és altisztek is jelen voltak. Vig és pompás multság volt, voltak pompás toasztok is. Episod gyanánt említhetem, hogy K. Gy. pajtásom úgy berugott és hengegett, hogy odahaza aztán Kis nevű hadnagy kurta vassal fenyegette. El is vesztette már előbb az altisztek előtt is becsületét, kik mind nekem panaszkodtak reá mint társamra néhány jellemző bókjaiért, henczegéseiért...

Sept. 21-én reggel indultunk ki Tót Vázsonyból Veszprém felé. Közeledve e város felé a Vasagyalog zászlóalj zenebandája huzta az indulót, mi mentünk elől közvetlenül a zenebanda előtt. Veszprém előtt megálltunk, s István nádor főherceg szemlét tartott seregünk felett. Ez volt István nádor utolsó működése Magyarországon, innen Bécsbe ment, és soha többé nem látta hazánkat.

Veszprémbe érve, egy takácshoz jutottam szállásra. Ott időztünk sept. 22. és 23-án. Bejártam a várost és várat. – Itt már komorúltak a viszonyok. Ez időben történtek Jellachich-al is a parlamentirozások. Írtam Zsiga bátyámnak levelet.

Sept. 24-én reggel Veszprémből mentünk Palotára, hol ismét takács mesternél volt szállásom.

Sept. 25-én reggel Palotáról mentünk Székes Fejérvárra. Oda értünk délután. Este a mezőre táborba szállottunk.

Nagy Kanizsától idáig mindig hátráltunk Jellachich előtt, szidva a reactiot, árulást, gróf Teleki Ádám tábornokot, ki addig mint hadvezérünk szerepelt. Most már Székes-Fejérvár alatt tehát annyiban megvolt a megelégedés, hogy be várjuk Jellachichot és megverjük, aki fütyköse van. Ennek egyébiránt meg is lett volna már ideje, miután elég közel engedték jutni az ország szívéhez Budapesthez, mely eléggé megvolt már rozzanva a terjesztett hírek miatt. Fejérvár alá tehát a lehetőségig összpontosítottak az erők. A hadsereg, mely ide gyűlt elég nagy volt, azonban túlsúlyát a hirtelen mozgósított nemzetőrség képezte. Itt voltak a nemzetőrségből a Fejérvár városi és Fejér megyei, Gömör, Borsod, Hont és Nógrád megyei nemzetőri zászlóaljok, ez utóbbi Horváth nevű őrnagy alatt Bodnár István, Szakal Elek, s más kapitányokkal. – A rendes volt császári hadseregből itt voltak a Württemberg és Miklós huszárok osztályai, a Vasa és Ernest gyalogezredek egy egy zászlóalja, továbbá itt voltak az Iső VIIIdik és XIV. honvéd zászlóaljok.

Itt változtattam meg lábaimon bakancsomat, mely Nagykanizsa óta meg nem mozdult lábaimon. Azóta ruhát se váltottam, de ahhoz itt sem jutottam.

Sept. 27-én a tábor mozdult, a mi zászlóaljunk Fehérvárról Pákozdt és Sukoró közé ment. Itt megálltunk. Itt találkoztam a magyar zászlót kapott Prinz Preuss nevű honvédesített gyalogezredbeli zászlóaljjal, és a Perczel vezényelte Zrinyi csapattal, és Székely Józssival a költővel.

Sept. 28-án zászlóaljunk Seregélyes helység alá, a Velencei tó másik oldalára rendeltetett (ha jól emlékszem az I. zászlóalj is oda jött); másnap reggel Répássy huszárezredes is odajött huszárosztályával, és átvette ott a parancsnokságot. Fegyverrel kézben készen kellett állnunk, várván a netalán arra jövő ellenséget. Eközben a parancsnok Répássy ezredes kérdé a legénységet, hogy aki rosszul érzi magát menjen hátra, hogy mint beteg elszállíttassék. Huszárai közül csak egy akadt, Szügyi nevű kadet saját öccse, ki kocsin elment. Több senki sem lett beteg.

Délután lehetett már az idő, midőn jobb oldalunkról a Velencei tó másik oldalán Pákozdt és Sukoró közt megszólaltak az ágyuk. Összeütközött Jellachich a mieinkkel. Mi a tó tulsó partjáról, a síkról néztük, de mi történt ott, hogyan folyt le a harc, azt bizony nem igen láthattuk főleg egy részben a nagy füstfőlleg miatt is. Estig helyben álltunk, s mivel este visszafelé (hátrálva) parancsoltattunk, abban a hiszemben voltam, hogy vesztettünk. Utóbb tudtam meg a valót, és a fegyverszünetet is, melyet Jellachich a híres „Flanken-Bewegung”-ra használt. Este borult és esős időben, melybe a mieink egymásra is lődöztek, vonultunk Baracska felé, kifáradva az egész napi állásba és éhezés miatt teljesen. A menet az idő miatt is rendtelenné vált, én is többedmagammal végkimerülés miatt Baracska-hoz közel egy puztán (Sebestyéné volt) egy kazalban húztam meg magam, azonban innen utóbb, főleg az eső miatt folytonos puskakisütések miatt egy juhász putrijához vonultunk, hol vagy harmincan voltunk már.

Közli: Molnár, 1997. 159-179.

Az újságírók az olvasókhöz

Az olvasóhoz. Lapjaink a jövő hét első napjaiban, ha netalán nem a szokott terjedelemben jelennének meg, az olvasó annak tulajdonítsa, hogy Pest férfiai egész tömegben kimentek az ellenség elébe. A haza legnevezetesebb percei folynak. A fővárosból tömérdek ember indul ki a bátor, de számban az ellenségnél kisebb magyar sereg támogatására. A cél a haza veszedelmét egy csapással szétoszlatni. A szerkesztő, kiadó, segédjei, a betűszedők mind szerencsésüknek tartják e nagyszerű drámában, ha több nem, legalább mint statiszták szerepelni. Az ellenséget visszaverni a magyar tábor elég erős, de ha támadóan akar föllépni, tömegekre van szüksége. Isten hozzá! tehát az olvasóhoz, míg majd lapjaink folytatandó számainak a győzelem hírével kezdetük meg. Márczius Tizenötödike. 171. Közli Kéry, 1890. 534.

Hermann Dahlen von Orlaburg: Egy kis napló a nagy időkből

Ez a sereg olyan látványt nyújt, amelyet semelyik más nem adhat. Az ember azt gondolhatná, – miután a vezérünk a császár parancsa nélkül kezdett ehhez a hadjáratához –, hogy a siker hadseregünk fölénye, felszerelése, fegyvergyakorlottsága és megbízhatósága révén biztosított. Ebben az esetben nem erről van szó. A zászlóaljok teljesen gyakorlatlanok a fegyverforgatásban. A többiek nagyobb részben olyan emberek, kik lovagias bánjuknak önként engedelmeskednek, a nagyobb tömeg ugyan hazája dicsőségére és uralkodója iránti hűségből jött, de mások – a nép, amelyik a török határon lakik, s a rablást és a harci kedvet a szomszédjától tanulta el, talán csak préda- és harcszomjúságból tart velünk. Fekete süvegek széles kapcsokkal, piros fezek, itt-ott egy turbán is a fejeken. Fekete, barna vagy fehér halina és bő vászon vagy szűk gyapjúnadrág, melyet nehéz meghatározni, takarja izmos testüket. A ruházatot lezárva, egyeseknek karabély a fegyvere, másoknak madarászpuska, egy harmadiké handzsár és pisztoly, vagy csak egy kasza. Bizonyosan bátrak, ám e durva népségekben jó ha 500 emberre jut egy tiszt. Melyik kezeskedik a győzelemért?

Kemény csapat a szerezsának 1000 főnyi csoportja. Derék férfiak. Bátorság és halálmegevetés barna arcukon, vitéz szív dobog bennük, a köpenyeiktől és fejkendőiktől vöröslő hadoszlopuk távolról felismerhető.

Gyalogos hadunk ezekből a részekből áll.

Lovasságunk 800 lovat számlál. A kis állatokat tulajdonosaik (horvát parasztok) lovagolják, szabályikkal még soha egy vágást nem tettek, pisztolyaikkal még soha egyet nem lőttek.

Végül ágyúink sincs sok. A 12 hatfontos kivételével csak háromfontos ágyúink vannak, melyeket a bántól lelkesült Horvátország szűkösen fogatolt be és szerelt fel.

Ha az ember elképzeli, hogy e csapatok egy nagy homokos síkon vonulnak, akkor egy ritka szép festői látvány tárul elé.

Közli: Bősze, 1992. 139-140.

Vajda János: Emlékek 1848-ból

1848 előtt nem volt nemzetiségi vizsály.

Az oláh, német s különösen tót ajkú lakos csak azon bosszankodott, csupán azért haragudott, hogy ez nem akarta őt magyarnak bevállalni. Nem volt pedig fájóbb sértés, mintha valakinek azt mondták: te tót, te német! Aki eltagadhatta, eltagadta és magyarnak adta ki magát.

Az oláh pór némi animozitással viseltetett a nemesúr iránt, a magyar és oláh pór bosszankodott, miért, hogy nem értik meg egymást: de ez nem volt nemzeti gyűlöletnek nevezhető.

Arról, hogy e hazában a külön ajkú lakosoknak össze kellene veszniök nemzeti különbségük miatt: soha senki nem is álmodott, és hogy itt a magyaron kívül más „nemzet” léteznék, ez még gondolatban sem fordult elő soha, mert ha ötletképp előfordult volna is, maga az idegen ajkú lakos is kinevette volna, mint valami szörnyeteg abszurdumot.

Annálfogva nagy volt a meglepetés, midőn az első horvát s szerb zavargások és vérengzések híre Pesten szétterjedt. Csodálkozott a magyarság és hallgatta, vajon mi lelhetette őket!

Tudva volt ugyan a kamarilla működése, mert hisz akkorában minden rosszat a kamarillának tulajdonítottak. Ha valamely népgyűlést a zápor szétmosott, ezt a záport a bécsi kamarilla küldte ránk. Akkorában a kamarilla oly divatos szó volt, mint most a centralizáció, germanizáció, bürokrácia s több efféle.

De még így is megfoghatatlan volt, hogyan engedték magukat így elámítani a népek, midőn a magyar nemzet éppen a jobbágyi járom alól szabadította fel őket is éppenúgy, mint a többi magyar honpolgárt. Mert tudni kell, hogy a bécsi kormány mindig ellenezte e szabadelvű reformot; e lázadás tehát úgy tűnt fel előttünk, mintha a horvátok és rácok azért akartak volna ellenünk harcolni, hogy ők tovább is jobbágyok maradhassanak. Továbbá a pesti, illetőleg magyar mozgalomnak egészen a francia „égalité, fraternité” (egyenlőség, testvériség) jelszavas színezete volt, ki volt mondva és azonnal valósággal gyakorlatba is véve a rangok, címek, előjogok eltörlése, megsemmisítése. Álomnak tetsző rögtöni volt a változás, midőn a címekre előbb oly sokat adó, ős arisztokratikus nemzet legfelsőbb és legalsóbb tagja egyszerűen polgártársnak szólította egymást. Akármelyik gróf vagy báró minisztert a legegyszerűbb pesti munkás megszólíthatta az utcán egyszerű „polgárminiszter” címmel, és ez megtiszteltetésnek s egészen természetesnek tartaték. Az összes magyar nép választóképes lön. És mind e jóltevő reform ingyen, egy csepp véráldozat nélkül, a kiváltságos osztály nagyfelkűsége, erkölcsi emelkedettsége folytán lett a népnek mintegy ajándékul adva. A nem magyar ajkúakra nézve egy szóval sem tétetik kivétel a jogokra nézve. Honnan tehát az ellenségeskedés? – gondolá minden józan eszű ember.

De hát hiába, a baj megvolt s ellene védrendszerrel kelle gondoskodni. Felállítaték az első tíz zászlóalj, és az alvidékre küldeték.

A had eleinte „önkéntesnek” nevezé magát, s a „honvéd” elnevezés később lett általánossá, amidőn már egy egész nemzeti hadsereg állítása lön elhatározva Kossuth nagyszerű és emlékeztetes szónoklata folytán.

E szónoklatnak s hatásának tanúja voltam. Petőfi, Vasvári s több ily népvézéri egyéniség közt a képviselőház baloldalán (a redut teremben) jó helyre vergődtem. Kossuth éppen súlyos betegségből lábadt föl, s oly gyöngye volt, hogy úgy vezették föl barátai az ülésterembe. Híre volt, hogy beszélni fog, ha „bír”. Hosszabb s nagyobbyszerű szónoklatra részéről senki sem volt elkészülve.

A betegség igen észrevehető nyomaival arcán s alakján, halványan lépett a szószékre. Az ember szinte féltette és mondani szerette volna neki: „Ne erőlted s kíméld magad; várj, míg helyreállsz, hisz téged senki sem pótol.”

Ő valóban igen gyöngye, halk hangon kezdé beszédét, engedelmet kérve a hallgatóságtól, hogy hangosabban nem bír szólni, de oly csönd volt a teremben, hogy még susogó hangját is meg lehet hallani.

A haza állapotának füstésén kezdette, előadván, hogy kívülről nincs mit remélnünk, s magunkon magunknak kell segítenünk. Ezalatt a hangja mindegyre erősbült, mozdulatai élénkültek, s úgy tetszék, mintha a lelkesedés előbbi egész erejét visszaadná.

Midőn már egy fél óráig beszélt, nemcsak ő maga, de a hallgatóság is elfeledkezett testi betegségéről, s a szónoklás állott előtünk, ereje egész nagyságában. A lelkesedés egyre fokozódott. Már minden egymásra következő mondata gyűjtött, elragadt, meghatott, a közönség mintegy fuldokolt a hatás alatt, mert lelkesedése küzdött a figyelemmel, s elnyomta tetszése kitöréseit, hogy meg ne zavarja a szót, s nehogy a zajban egyetlen szótag rá nézve értetlen maradjon. Midőn szónoklatában odáig ért, hogy a haza megmentése kétszáz ezer katonát kíván, a képviselőház nem állhatta ki tovább: nem várhatta, hogy beszédét, vagy bár e mondatot bevégezze, közbekiáltva: „megadjuk!”, mint egy test fölállott, a karzat éljen-viharba tört ki, s néhány percig tartott a lázas jelenet, mely a magyar országgyűlések történetében a legritkábbak egyikének, s a forradalom egyik legnevezetesebb mozzanatának mondható.

A nemzeti egyetértés e nagyszerű nyilvánulása mindenkit átvillanyozott, örömkönnyek csillogtak a szemekben, képviselők, hallgatók egymást átölelték, mintegy bizonyosnak tartva, hogy a haza meg lesz mentve.

Azt hívők, hogy a szónoki hatást ennél magasabbra vinni lehetlen. De csalódtunk. Kossuth szónoki ereje határtalan volt.

Nagy sokára a zaj lecsillapulván, a mély csöndben Kossuth a meghatottság lágy hangján, mintegy elfordítva magától az őt illető kiténtetést, szerényen meghajtotta magát, mondván, hogy ezennel *meghajlik a nemzet nagysága előtt!*

A hallgatóság e ponton valóban nem tudta, mit csináljon. Érezte, hogy bármit cselekszik, már külső jelekkel ki nem fejezheti megindulását. E szónoki fogás váratlan és kétségkívül rögtönzött volt, mint általában Kossuth minden beszéde, és mégis a szónoklat történetében alig találhatnánk ehhez zsenialitásra foghatót.

A lelkesedés zaja újólág kitört és nem is szűnt meg többé.

E hosszan tartó zaj alatt Kossuth a lángoló szónokból lassankint a beteg emberré változott át, s egyszerre hozzárohanó barátai karjai közé hanyatlott. Egészen kimerült arca ismét elhalványult, szemei lecsukódtak. Sokan megdöbbenek s a legrosszabbtól kezdettek tartani.

A közönség a legrendkívülibb fölindulásban, aggodalom, lelkesedés érzelmei közt tolult kifelé, szemeit az alélt szónokra függesztve, kit barátjai karjaikon inkább vittek, mint vezettek ki és le a gyűlésteremből. Még a lépcsőn is kísértem őt szememmel, s láttam, mint lógtak karjai s lábai, s arcának sárgasága tanúskodott, hogy elgyöngülése nem csupán szellemi lázasság, de valósággal testi kimerültség következménye is.

Az egész jelenet rajza hűtelen lenne, ha meg nem említeném, hogy a tömegben nagy volt azok száma, akik a jelenet hőseit félistennek nevezték.

Vajda, 1981. 26-30.

Névtelen köztűzér: Tábori élet

A tábori életnek legmeghatóbb és legregényesebb része a kora reggeli felébredés. Éjjel méla csend uralkodik, a sötétséget a csillagok és a táborban a kialvófélben levő tűzhelyek gyenge csillogása ékesítette: kora hajnalban a csendet legelőbb a huszárok trombitálása kezdi éleníteni, jobbra-balra, elől-hátul, távolabb-közelebb egymás után vagy egyszerre igen regényesen hangzik az, és magasztos benyomást eszközöl; ezután a tábori tüzek vidámabb csillogása és szaporodása s a tompa moraj jelöli a tábor ébredését, a moraj mindig nagyobb lesz, dobpergés, lódobogás, szekerzörgés vegyül közé, és így fokonyként beáll azon állandó zúgás, mely egész nap szakadatlanul tölti be a tábort.

Hajnalhasadtától egész nap a tábor élénk mozgásban van. A különféle hadcsapatok közt széles, utcaszerű térségek léteznek, azon járnak folytonosan összevissza egyes katonák gyalog és lóháton; parndorfi asszonyok árulják az „Alta” és „Najaveint” (ó- és újbort), markotányosnék cipelik terhes nyálábjaikat, szekerek húzódnak keresztül élelemmel, fával és alomszalmával, egy-egy szolgálatot tevő gyalog-s lovassági csapat és tüzérség szorítja félre a járókelőket. Jobbra-balra a csapatok tanyáznak, fegyverük gúlába rakva, ezek előtt egyes örök lassú lépésben sétálgatnak, a többi legénység különféle foglalkozásban van: főznek, tisztogatnak, a tűz körül beszélgetnek, kártyáznak, veszekednek, isznak, danolnak, helyenként sorakozva, a tiszt vizsgálatot tart.

Este a táborban az ide- és tovamászkálás megszűnt, mindenki saját tűzhelyéhez vonult, ekkor a számtalan s messze elnyúló tábori tüzek élénk lobogása szép látványt nyújtott. Az éjjeli takaródó eldobolása után a huszárok trombitái harsogtak az éjjeli imára, a közelünkbe eső trombitahangokra a messze távolból szellőfuvallat gyanánt hallatszó trombitálás válaszolt – ezt mindig élvezettel halgattuk. Az éjjeli takaródás jelzése megszűntével a moraj is mindinkább gyengébb lett, a tüzek apróbb fényt fövelltek, helyenként el is enyésztek, míg nemsokára halotti csend állott be.

Közli: Lukácsy szerk. 1976. 102-103.

István nádor a miniszterelnök felmentéséről és újbóli kinevezéséről

Az ország felelős ministerei, a férfiak, kiket az utolsó pozsonyi országgyűlés végén ő felsége a nemzet kívánságára tanácsába hívott, tárczáikat letették.

Az 1848-ik III. t.cz. 11. és 12. §-ainak értelmében új ministerium alkotása következik.

Ezt ő felsége, az országbóli távollétében, az én előterjesztésemre nevezi ki; e gond a mostani viszonyokban nem legkisebb a haza gondjai közt.

Nem olly állapotban van az ország, hogy a végrehajtó hatalmat egy perczig is nélkülözhesse.

Mi végből részemről nem késtem a ministeri hivataláról lemondott gróf Batthiány Lajost, mint a jövődő ministerium elnökét ő fölsége jóváhagyása alá terjeszteni; őt egyszersmind felhívtam, hogy lemondását ideiglenesen visszavéven, az időközben általam kiadandó rendeleteket ellenjegyezze, s mint ideiglenes felelős minister a többi ügyeket is vezesse.

Ennek kinyilatkoztatásával, felelősekké teszem a közigazgatás minden organumait a törvényes rendnek fentartásáért.

Kiszabom elengedhetlen kötelességül minden polgárnak, hogy a rendbontóknak egyenkint s öszvesen ellenségei legyenek.

A közjó, a király, a vész által fenyegetett haza iránti hűség tegye törvénné a haza polgárainak, hogy tántoríthatatlanul támogassanak.

A király és haza ellenségeit ellenségeimnek tekintem; az ország törvényeit, alkotmányát, szabadságát minden ellenség ellen erőmhöz képest megvédeni, fentartani el vagyok határozva, miként ezt királyomnak és a nemzetnek esküvel fogadtam, és miként ezt mint nádor s királyi helytartó kötelességemnek ismerem.

Király és törvény nevében Budapest September 12-én 1848.

István Nádor királyi helytartó

Gróf Batthiány Lajos

Közli: Rózsa-Spíra 1973. 207.

Batthiány miniszterelnök rendelete Székesfehérvár elsáncolásáról

Székesfehérvár városának

A Dráván áttört ellenség előnyomulásának megakadályozására nézve mindent, mit a honvédelem megkíván, elkövetni szükséges lévén, meghagyom e város közönségének, miszerint Székesfehérvár városát azonnal torlaszoltassa el, hogy azon esetre, ha az ellenség megszállaná, kellő védelmi állásba tétethessék.

Pest, sept. 17-n 1848.

Közli: Urbán, 1982. 1275.

István főherceg nádor levele gróf Batthyány Lajosnak

Kedves Miniszterelnök Uram!

Távozásom után tegnap éjjel megbeszélésünket még egyszer jól átgondoltam s nem tagadhatom, hogy két pont miatt meglehetősen töprengésem volt. Mindenekelőtt meg vagyok győződve, hogy a császár Ő felsége visszautasító válasza esetén nagyon kínos helyzetbe kerülnék, úgyszólván kétszínű politikával kellene vádolni uralkodómat, amit mint a császári ház tagja, sehogysem tehetnék meg, mert annak a parancsának, hogy semmiféle öszeütközésben ne vegyek részt, még ha állásomat, híremet és a bizalmat, melyet az ország eddig velem szemben tanúsított, fel is kellene áldoznom, feltétlenül eleget teszek. Továbbá segítsége nem nyújt nekem semmiféle biztosítékot az alsóház részéről történő gyanúsításokkal szemben a csapatoktól való távozásom tekintetében, az ellen nem lehet mást szembeállítani, mint hogy lemondok a nádori méltóságról. Ezért Méltóságodnak ide mellékelve küldök egy hivatalos iratot azzal a kéréssel, hogy ha Bécsbe távozásomat kétszínűségnek magyaráznák, adja úri becsületszavát, hogy azt a Háznak azonnal elő fogja terjeszteni, – ellenkező esetben hajlandó vagyok a rossz benyomást, melyet ennek híre a hadseregben úgy, mint a két városra gyakorolna, elkerülni a levél egyelőre való elhallgatásával, amennyiben Bécsbe igyekszem a minisztérium (kinevezése) jóváhagyásáért és Ő felsége határozott kijelentéséért Jellachich tekintetében, kedvező esetben aztán jó hírekkel vissza fogok jönni, de ha az nem sikerülne, mégsem marad más hátra, mint lemondásomat írásban benyújtani az országgyűlésnek s annak elfogadását Ő Felségétől kérni. Ha abba a helyzetbe kerülne kedves Grófom, hogy lemondásomat kell bejelentenie, akkor kérem azt Fehérváron, vagy ahol a csapatok lesznek, kihirdetni Bécsbe utazásom okával, a minisztérium alakulásával és a Jellachich elleni közbelépéssel együtt.

Ismétlem előszóval már mondott kívánságomat Moga tábornok Pestre hívása tekintetében, ahol most szükség lesz rá. Megemlítem még, mint ahogy már tegnap mondtam, hogy este 9-kor Alcsutra utazom.

Nagyon szeretném ha válaszáat, főként lemondásom bejelentése tekintetében, mindjárt megkapnám Stoffer udvari tanácsos útján. Ha nem lehetne, akkor levelét hivatalom Alcsútra fogja továbbítani, ahol ezért estig maradok.

Fogadja kedves miniszterelnök uram kitűnő tiszteletemet
készséges híve

Közli: Deák, 1949. 225-226.

Major István negyvennyolcas tüzérhadnagy emlékezései

Egy napi pihenés után Veszprémben mentünk, hol már az időben sok honvéd és régi katonák voltak, s várták a további parancsot. – István főherceg a püspöki palotában volt szállva, honnét

nemsokára az a hír jött, hogy István főherceg maga fog menni Jelasich elé, hogy szándékáról lebeszélje. De, mint tudjuk, István főherceg elment ugyan, de többé vissza nem jött, mi felett a katonaság és a nép nagyon elkeseredett.

Ezalatt Jelasich a horvátokkal egyre közeledett. Ekkor a Veszprém és környékén lévő összes honvédek parancsot kaptak, hogy Jelasich elé kell menni, a Dráván átkelését meg kell akadályozni, és vissza kell verni. Másnap gyorsmenetben elindultunk, és elmentünk Malaczkáig, hol egy nap pihenés volt; ekkor kaptuk az ellenparancsot, hogy Lepsényen át vissza kell menni Fehérvár felé. De mielőtt Fehérvárt elértük, a távolban már látni lehetett az ellenség lovasait, kik gyorsan jöttek utánunk. – Déli 1 óra lehetett, mikor Fehérvárt elértük, és ott az akasztófa alatt s a körülötte levő téren kissé pihentünk: ezután tovább, Pákozdi és Melence (sic!) alá mentünk, hol – ha jól emlékszem – Pest város és megyéje, úgy több más alföldi megyéből önkéntesek és nemzetőrök nagy tábora várta a közelgő horvátokat, hogy tovább a főváros felé menni ne engedjék, s itt velük megütközzenek. Ez meg is történt, mi a horvátok vereségével sötét este végződött. Major, 1973. 19-20.

Blackwell levele lord Palmerstonnak, 1851. április 3.

... Jellačić leveleiből világosan kiderül, hogy amikor az osztrák hadügyminiszter szavát adta a magyar miniszterelnöknek, Batthyány grófnak, hogy az osztrák kormány nem ért egyet Jellačić tevékenységével és nem támogatja, sőt a Magyarországon állomásozó osztrák csapatok parancsot kaptak az ellenállásra – ekkoriban Jellačić fegyvert és lőszert kapott az osztrák katonai raktárakból és pénzt az osztrák hadügyminisztériumtól. Latour gróf tehát vagy megtevesztette Batthyány grófot, vagy őt is megtevesztette a kamarilla, mert az tagadhatatlan tény, hogy Jellačić pénzt, fegyvert és lőszert kapott az osztrák kormánytól, miután a császár árulónak nyilvánította.

Közl: Blackwell, 1989. 273.

Splényi Béla emlékirataiból

Egyszerre csak való lett a sokáig álhírként jelzett tény, hogy Jelasich bán rendes hadseregbeli csapatokkal és tüzérséggel és emellett összeszedett rendetlen népfelkelési csordákkal átlépte a Dunát, és dacára annak, hogy a király által lázadónak jelentetett ki, a király nevében lépett fel. Főszerege mellett, mely Somogy megyében haladt előre, a Balaton irányába, Baranya megyében Roth és Phillipovich tábornokok állítólag 12 000 ember élén törtek be és haladtak éjszaka felé.

Mélyen megdöbbenett a hír mindenkit, és az izgalom terjedt mindenfelé. A kormány rendes csapatokat küldött Jelasich ellen, és aggódva kérdezte mindenkit, hogy mily viseletet fognak ezek

tanúsítani. Híre terjedt egy nap, hogy Teleki Ádám tábornok, ki parancsot vett Jellasich ellen működni, árulólag hozzá csatlakozott volna, ezen hír ellen öccse, Teleki László mindjárt tiltakozott..

Mikor Jellasich első ízben hurszárezred elé került, felszólította az ezredet a "császár" nevében csatlakozásra. A tisztikar két meghatalmazottat küldött hozzája, kik követelték, hogy mutassa elő a megbízó császári, illetőleg királyi iratot, miután ilyen nem volt, az ezred nevében kijelentették neki, hogy ők a vett törvényes parancsolathoz képest, sajnálva bár, de ellene harcolni fognak. Az ezred erre Fehérvár felé visszahúzódtott.

Más eljárást követett a Hardegg vasasnémet ezred Fejérváry ezredes alatt, amint később egy tisztőtől hallottam; Jellasich, midőn előrenyomulva Somogy megyéből haladt, egy síkon felállítva látja az ezredet, melynek ezredese egynéhány tiszttel feléje tartott. Dobogó szívvel várta Jellasich közeledésüket, mert ha ez az ezred is a magyar kományhoz tart, vesztettnek tarthatta a játszmat, annál inkább, mert lovassága nem volt. Fejérváry azonban azzal köszöntött be: az ezredem Excelenciád rendelkezésére bocsátja magát....

Splény Béla, 1984. 47.

Pulszky Terézia: Egy magyar hölgy emlékiratai

Az előző napok folyamán magyar juhászok elfogtak egy Jellačić táborába tartó futárt, aki gróf Latournak és az osztrák kormány más tagjainak címzett leveleket vitt magával; leveleket, amelyek minden kétséget kizáróan az osztrák hadügyminisztérium és Jellačić közötti egyetértésről tanúsítottak. Ez utóbbi üzenetében tudatta, hogy átvette a katonai ellátmányt, újabbakért folyamodott, nyomtatékosan kérte az uralkodót nyilvános elismerésére és arra, hogy vállalkozásának eredményes végrehajtásához adja meg neki a teljes hatalmat.

A leveleket a magyar kormány késedelem nélkül közreadta, s még Bécsben való terjesztéséről is gondoskodott. Ezek voltak az első hivatalos bizonyítékok, amelyek egyértelműen igazolták az udvar kettős játékát; de még mielőtt gróf Latourt kérdőre vonták volna a bécsi parlamentben, becsületszavát adta arra, hogy „nem állt hivatalos kapcsolatban Jellačić-csal”.

Férjem, aki személyesen ismerte és nagyra becsülte Lamberg tábornokot, Lamberg tartózkodási helyére, Pozsonyba küldött egy embert azzal a céllal, hogy feltárja előtte álláspontjának jogtalanságát és a magyar ellenjegyzés szükségességét; ezzel egy időben futárt menesztett gróf Batthyányhoz is, tájékoztatva mindarról, ami Bécsben történt. A gróf pontosan tudta, hogy a Lamberg tábornokra bízott misszió nem a béke missziója, hanem csupán az 1848-as törvények és feltehetőleg a régi magyar alkotmány elleni reakció kiváltása volt. Batthyáynak azonban a jelen pillanatban ez kevésbé tűnt ártalmasnak Magyarországra nézve, sokkal inkább tartott egy a Jellačić ellen elvesztett csatától, minek eredményeként a horvát hadvezér szabadon és feltétel nélkül garázdálkodhatott volna Pesten és az egész országban. Batthyány éppen ezért gróf Lamberg kinevezésének aláírása mellett döntött, bármikor is mutatják be neki a parancsot. Nem

kételkedett Batthyány, hogy gróf Lamberg először a magyar hadsereg táborhelyére igyekszik, mintsem egy pesti látogatást kockáztatna, így szeptember 27-én maga is a magyar seregekhez csatlakozott.

Pulszky Terézia, 1986. 145-147, 164-166.

Kossuth Lajos: Felhívás a magyar katonákhoz

Nem magyar az, cudar az, aki hazáját nem védelmezi!

Teleki Ádám tisztikara becsületére fogadta, hogy elszántan küzdeni fog a pártütő Jellacsich ellen.

Bárczay Sándor, huszárezredbeli százados, kijelentette, hogy a szóadás után minden ingadozást árulásnak és gázságnak tekint, hogy a változók akasztófára várhatnak.

Ugy van, Istenre esküszünk, úgy van!

De nem csak azok gaz árulók, kik az ellenség előtt nem teljesítik honvédelmi kötelességeket becsületesen, hanem azok is gaz árulók, kik a vitéz magyar katonaságot alávaló módon akadályozzák, hogy a magyar hazát védhesse.

Vannak pedig, ilyen akadályozások, benn az országban, de vannak kivált külföldön, Galiciában, Csehországban, azon derék magyar huszár és gyalog ezredeknél, melyek fogcsikorgatva várják a percet, hogy hazajöhessenek, édes hazánk földét az árulóktól, rablóktól, pártütőtől megtisztítani.

Ime itt az országban, a Szebenből útban volt derék gránátosakat egy áruló – mondják, hogy őrnagy – újtjokból vissza merte téríteni.

Vitéz gránátosok! tudjátok meg, hogy ez árulás!

Én utána jártam, megtudakoztam a kormányznál, tud-e ezen visszatérítő parancsról valamit? Esküszöm nektek becsületemre, hogy hazudott, hitszegően hazudott, aki nektek visszatérést parancsolt.

Az ország kormánya erről nemcsak semmit nem tud, sőt biztosokat küldött utánatok, hogy jöjjetek sebesen előre, aki pedig ezt gátolni meri, azt fogassák el, veressék vasra, sőt föbe lövésék, ha kell.

Vitéz magyarok! ezzel ki van nektek mutatva, mit kell tennetek.

Tiszteiteknek tartoztok engedelmeskedni, míg hívek hazájokhoz, míg a hazát s benneteket el nem árulnak: tartoztok engedelmeskedni, míg titeket a magyar becsület ösvényén vezetnek: de tovább nem.

Igaz lelketek ítéletére bízom, ha ti az ellenség előtt álltok, hazátok védelmében, s valamelyik tiszt azt parancsolná, hogy hagyjátok el hazátok szent ügyét, s menjetez által az ellenséghez: tartoznátok-e nekik engedelmeskedni? a menykőben is, de hogy tartoznátok!

Mit cselekednétek tehát? összevagdalnátok, főbe lőnétek az ily áruló tisztet, és mondanátok a másik tisztnek, aki becsületes derék hazafi: "vitéz kapitány ur! vezessen minket az ellenségre". S ha nem vezetne, akadna egy derék őrmester, egy derék káplár, aki vezetne. És ti azt követnétek; reá ütnétek az ellenségre mint a fergeteg, a haza pedig a dicsőség babékoszorúját tűzné homlokotokra!

Épen így van a dolog, vitéz barátaim! veletek. Az ország kormánya a haza szent nevében azt rendelé, hogy induljatok a pártütő ellenség ellen, mely apáitokat, testvéreiteket zsarolva, rabolva nyomul előre, szegény elárult hazánk földjén; aki tehát benneteket az útból visszatérít, az hűtlen, gaz áruló, az szintűgy elárulja hazátokat, mintha az ellenség elől szöktetne meg benneteket, szintűgy megcsalja a hazát, mert elrabolja tőle a ti vitéz karjaitok ótalmát.

Ne tűrjétek tehát, vitéz magyarok! Az árulókon isten átka fekszik. Bánjatok velük úgy, mint árulókkal bántani kell. – Ti ismeritek tisztjeiteket; tudjátok, kik azok közöttük, kik a hazának hű fiai. Azokat kövessétek! s előre, előre! a szegény magyar hazát a hitszegőktől, pártütőktől, rablóktól megtisztítani.

És most hozzátok szólok, vitéz magyarok, kiknek a külföldön vérzik becsületes szívetek, hogy hazátokat nem védelmezhetitek.

Különösen Ti, rettenthetetlen magyar gyalogság s Nádor és Coburg huszárok s többi derék magyar seregek a külföldön!

Ime, én becsületesemre esküszöm nektek, több ezredekhez közületek már több ízben mentek törvényes parancsolatok, hogy küldjenek benneteket haza, szülőtte földeteket védelmezni.

És nektek ezt soha sem adták tudtotokra. Sőt a parancsolat még ezredeseiteknek, tiszteiteknek sem adatott tudtára. Pedig már több ízben maga a király is megparancsolta, hogy benneteket haza hozzanak.

Ámde lássátok vitéz barátink, a király beteg, a király magával tehetetlen; és a királyt gaz, áruló kigyó, gonosz idegen faj veszi körül, a magyar nemzetnek ellenségei: ezek titkon más rendeleteket bocsátanak ki, s arra bírják nemzetünk ellenségeit, hogy ha a király olyat parancsol, ami hazánknak javára válik, annak ne engedelmességek, hanem csak akkor engedelmességek, ha olyat parancsol, ami szegény magyar hazánknak veszedelmére válik.

Igy történt most legközelebb is. Budáról egy kurir ment Lembergbe a király parancsára, hogy a magyar ezredeket haza hozza.

Mi lett belőle? a kurirt meg sem hagyták pihenni, nem engedték veletek csak szóba is állani; hanem Hammerstein lebergi hadiparancsnok haza kergette egy levéllel, melyben megírja, hogy ő bizony a magyar katonákat haza nem ereszi.

Igy árulják el szegény magyar hazátokat.

A vitéz magyar katonaságot kiküldték Olaszországba, a szegény szerencsétlen olaszokat semmivé tenni; titeket kiküldtek Galiciába, hogy a sokat szenvedett szegény lengyeleket igában tartsátok;... ide pedig magyar hazátokba idegen katonát küldtek.

Ha mégis ezek itt kötelességüket becsületesen teljesítenék, ha még is védenének a szegény magyar hazát, úgy, amiképp ti vitéz magyarok védelmezték, Olaszországban, Galíciában, Csehországban a császárt.

De nem úgy van, vitéz magyarok! az idegen sereg, mely hazánkban van, mely a magyar nép véres verejtékkel fizetett adóját költi, kenyerét megeszi, s apáitokat, anyáitokat, testvéreiteket szegény hazában sanyargatja, ezen idegen sereg azzal fizet a szegény magyar hazának, hogy azt gyalázatosan elárulja. Tiszteik összeesküdnek hazánk ellen, cimborálnak az árulókkal, nem lőnek a szerb rablókra, kik a magyar falukat porrá égetik, s rakásra koncolják apraját, öregét, gyermekét., asszonyát a magyar népnek: sőt átmennek a rabló ellenséghez, s hazánk ellen fordítják hálátlanul fegyvereiket, miként ezt a Hardegg vasasok, János német lovasok és Kress dragonyosok már valósággal meg is tették, s hitszegően átszöktek a pártütő Jellachichhoz.

Ily szomorú, ily rettenetes helyzetben van az elárult szegény magyar haza.

Ha Ti azt várjátok, vitéz magyarok, hogy parancsot kaptok hazajönni, s hazátokat védeni – s addig nem jöttök; úgy a magyar haza elveszett. – Ti nem fogtok találni egyebet leégett falvaknál; úton heverő, magyar holttesteknél; nem fogtok találni egyebet egy nagy temetőnél, melybe a bécsi udvar hitszegő árulása a magyar nemzet hírét, nevét, becsületét eltemette, s magyar hazátokat rác és illyr rablók prédájává tette.

Fel, fel tehát, fel, vitéz magyarok! haza! haza! Itt égetik az árulók faluitokat, öldöklük apáitokat, testvéreiteket. A szegény magyar haza vérben, lángban áll.

Nem magyar az, cudar az, aki hazáját nem védelmezi! Fel, fel, vitéz magyarok! Előttetek eltitkolták a király parancsát – íme én róla tudósítalak. Eltitkolták a nemzet óhajtását, íme én tudotokra adom!

A haza vár, a szegény magyar nemzet esdekelve hí haza benneteket.

A hazának vitéz karjaitokra szüksége van. A haza élet-halál-veszélyben van!

Haza hát, haza! akinek magyar lelke van.

A Lenkey kapitány százada, a Würtemberg huszárokból megmutatta az utat, megmutatta, miként kell a hű magyarnak cselekedni. Szekerre tették kapitányukat, haza jöttek; s amint az országba értek, azt mondták "Most, vitéz kapitány úr, vezessen az ellenségre! Vezessen az árulókra, kik magyar hazánkat gyilkolják hálátlanul." – És vezeté őket, ott állanak a rabló ellenség előtt, halált szórva vitéz karjaikkal.

Így cselekedjete ti is vitézek! átok reá, ki a magyar nemzetet elárulá! átok reá, ki nem védelmezi...

Haza! haza, és fegyverre, akinek magyar lelke van! Győzni és aztán számolni az árulókkal.

Kossuth Lajos

Kossuth, 1952. 34-37. (Rövidítve)

Batthyány Lajos miniszterelnök kinevezi Görgei Artúrt Csepel-sziget parancsnokává

Önt ezennel Csepel sziget parancsnokává nevezem ki teljes hatalommal.

Minden a nevezett szigeten jelenleg működő hadi és polgári hatóság a legkomolyabb felelőség terhe alatt köteleztetik önnek parancsainak azonnal engedelmeskedni, önnek rendeleteit minden áron és haladéktalanul életbe léptetni, különben ön minden ebbeli engedetlen – vagy hanyag tisztviselőt mint hazaárulót egy rögtön ítélő haditörvényszék elébe idézend, és megbüntetend.

Pest September 24-én 1848.

gróf Batthyány Lajos

Közl: Görgey, 1980. 148.

Batthyány Lajos miniszterelnök közli Görgei Artúrral, hogy Móga János parancsnoksága alá osztotta be

Egy működő seregben az egységnek és rendnek kell mindenek előtt biztosítva lenni, hogy így a főparancsnok az egésznek összefüggéséről jókor értesülve annak értelmében rendelkezessen.

Oda utasítom tehát önt, hogy állomásáról és erejéről mindenkor hivatalos jelentést tegyen Móga főparancsnok úrnak, – s hogy rendeleteinek mindenkor engedelmeskedjen, – nehogy a szükséges egybefüggés s engedelmesség hiánya végett legkisebb baj is háromoljon a hazára.

Egy úttal meghatalmazom Móga főparancsnok urat, hogy azokkal, kik rendeleteinek pontosan s híven engedelmeskedni vonakodnának a fenn álló hadi törvények értelmében járjon el.

Pesten, September 24. 848.

gróf Batthyány Lajos

Közl: Görgey, 1980. 149.

Madarász József levele Modrovits Ignáchoz

Pest 1848 9 24.

Édes Náczim! A felkelés rendezési biztosságot elfogadtam 26dikán délre Baracsán leszek, azért ha hon vagy, mihelyt e levelemet veszed, Paczona Vilivel hozzám jöttök akár 26ikán akár 27ikén és majd a felkelés rendezésnél foglak benneteket használni. Baracsán Kandó Józsefnél tudakozódj, ha éppen ott nem lennék Laczival, hogy hol találandsz. Ha pedig levelemet későn kapnád, hogy nem jöhetnél, ezennel kiválasztalak, és meghatalmazlak – Dunapentele, RáczAlmás, Perkáta, és Adony – városokban a népfelkelésnek rendezésére: a hatóságokat parancsolatod teljesítésére rendelem s mig részletesb utasítást adnék, mindent elkövess, hogy az ellenség rokonszenvre ne, hanem ellenszenvre találjon. – Harczra vinni az egész népet rendes kato-

naság ellen nem kell, hanem az öregeket s tehetetleneket kivéve, a többiekkel kiváltképp mikor a hadsereg velük ütközik, oldalokról s hátulról kell zaklatni.

Már megirtam e felhívást hiteles alakban is, akkor jutott eszembe hogy nem igen szereted az ily vitéz dolgot, azért csak jer te mellém, majd mellettem használandlak, de kedved van rá, elküldöm egyuttal a megbízást, s akkor használhatod.

Ha pedig nem használhatod, jöjjetek, és majd gondolunk ki valakit

igaz barátod Madarász József

Közli: Waldapfel, 1952. 97.

Szabó Imre levele Görgei Artúrhoz szeptember 27-én

Kedves Barátom!

Moga mindegyre retirál, Jellachich már Fehérvárott van, – nem tudjuk mi lesz ebből! – Gróf Batthyány általam azt üzeni, – hogy szállj át a jobb partra.

Barátom, ne csudálkozz, hogy ily sok ellenkező rendeleteket kapsz, – bizony bajos, – hol a premier dictálja az eljárási módot a táborban, – a mennyire lehet, én ugyan módosítom, de heába! – én tudom hogy nem olly csekélység egy sereget híd nélkül egy olly nagy folyón áttenni! No hát menny ismét a jobb partra, s támadd meg hátulról Jellachichot, vagy Földvárnál eredj át, Ercsénél, hol az átmenetelre pesti hatóság kompokat tart készen; egy részét a bal parton is felszállíthatod, minden esetre jó kémekeket tarts, számitsd fel kiadásaidban! bizonyosan fogjuk pasirozni; Kun Sz Miklóson öszve gyűlöket is utasítsd fel felé, hogy Ercsén felé átmehessenek. Tégy ugy, mit legcélszerűbbnek tartasz.

Meszei(?) meg mondhatja bővebben, mit kíván a Gróf, egyébberránt tedd, mit jónak tartasz, – mert denique a hely színén lehet csak meghatározni, mit kelljen tenni.

Mógában nagy bizodalmam soha sem volt, de most már minden hitelem csökkenik. Ennyire nem hagytam volna semmi esetre éléhaladni.

Isten Veled! – Irj néha valamit, hogy hogy állasz.

Benned sok bizalمام van, – s reményilem hogy azt fényesen fogod igazolni.

Septb, 27-én 848.

Igaz barátad Szabó Imre

Közli: Waldapfel, 1952. 115.

Szabó Imre levele Görgei Artúrnak szeptember 28-án

Bruder Görgey,

Vonulj felfelé, – Andrásy futárom, Lamberget agyon ütötték – holnap lesz valami Velenczénél.

BP. 28/9. 3 óra délután.

Szabó Imre

Közli: Görgey, 1980. 186.

Pulszky Ferenc: Életem és korom

A reakció nem is választhatott alkalmasabb eszközt, mint a bán, kinek hiúságát még az is csiklandozta, hogy merényletével a magyar király egyenes parancsainak dacol. Az udvarnál még vezéri tehetetlenségével sem gondoltak sokat s eszközeinek elégtelenségével, ő maga és minden tisztje meg voltak győződve, hogy csaknem kardcsapás nélkül bevehetik Budát, s lenyűgözik Magyarországot; nem is aggódással, hanem reménnyel néztek elébe egy Pest előtt bekövetkező ellenállásra a fegyelmezetlen magyar népfölkelésnek, hogy legyen alkalmuk büntetésre és sarcra. Jellacich tudta, hogy azon tábornokok, kik a magyar kormány parancsára vezérlik a magyar ezredeket, nem akarnak összeütközni bajtársaikkal; remélte, hogy átmennek hozzá...

...Maga sem bízván tábornoki tehetségében, ügyes főtábornokra tett szert, Zeisberg, Welden, Kempen régi tábornokok ráálltak, hogy vele induljanak, Fligelly ezredes volt tábornoki segédje, Theodorovics vezényelte a fegyelmezetlen, rosszul felfegyverkezett népfölkelést. Tartalékseregét, mely a derékhadnál is rosszabbul volt felszerelve, Roth és Philippovics tábornokok vezérelték, s egy külön csapattal Nugent tört be...

Ilyen volt azon sereg, mely szeptember első napjaiban a Dráván átjött, hogy Magyarországot meghódítsa. A külföld lapjai, melyekben a magyar nem költött még semmi rokonszenvet, a németek, a franciák, az angolok nem is kételkedtek, hogy a horvát bán s a vitéz horvát sereg könnyen leverik a büszke magyart, kinek vezérférfia nem is katona, hanem ékesen szónokló prókátor, s véget vet azon turáni népfaj uralkodásának, mely a középkort képviseli...

A magyar posta elmaradt, nem volt semmi hír, semmi tudósítás, csak a bécsi hivatalos lapban egy rövid sürgöny: „A bán megverte a magyarokat, s mesteri szárnymozdulattal Győrbe érkezett.”

Érteni kezdtük, miért maradt el a pesti posta, Jellacich azt elfoglalta Győrött, de miért ment oda, ha győzött? Mit keres ő Győrben? Elküldtem tehát Warghát, menjen Pest felé, ameddig lehet, s tudja meg, mi történt.

Éjjel visszajött, Magyaróvár közelében találkozott a horvátokkal, nem úgy néztek ki, mintha győztek volna, vert sereg ez bizonyára.

Október 3-án végre megtudtuk, hogy Pákozdnál találkoztak a seregek, hogy a megelőző este elfogtuk Fligellyt, Jellasic tábornoki tisztjét, midőn a kémszemlénél nagyon is előre ment, hogy ellenben a horvátok Ivánka Imrét fogták el, hogy reggel megkezdődött a csatározás, hogy tüzéségünk precíziója döntötte el az ütközetet, Jellasic segédje, Aldershausen, a bán oldala mellett vesztette el lábát egy ügyes ágyúlövés által, hogy Móga nem akarta üldözni a vert sereget, hogy Jellasic késő este parlamentert küldött hozzá, kicserélte Fligellyt Ivánkáért, s háromnapos fegyverszünetet kért, de ezt arra használta fel, hogy Győrbe s onnan az osztrák határ felé menekedjék.

Pulszky, 1958. I. 393, 418-419.

Eötvös Károly: A nagy év

A mi hadcsapatunk hajnalra otthagya Lepsényt, s folytatta a visszavonulást Polgárdi és Székesfehérvár felé. Reggelre ott termettek Lepsényben és Mező Szentgyörgyön Jellasic táborának előőrsei.

Akkor láttuk csak, hogy nem holmi gyűlevész nép az ellenség, hanem rendes hadsereg az osztrák császárnak és a magyar királynak a hadserege. Íme tehát a legnagyobb békesség idején a magyar király maga rohanja meg saját hűséges és nyugodt magyar nemzetét... Még a fővezér is magyar kormányférfi volt, Magyarország tisztviselője, harmadik rangú zászlós ura, a horvát bán, a magyar mágnás, gróf Jellasic.... Apámra igazán jó hatással volt a bán. Tökéletes magyar beszéde, nyílt bizalmas beszélgetése, minden jóra utaló ígéretei: mintha nem is ellenség lett volna, hanem jóbarát.

Eötvös Károly, 1905. 18-19.

Táncsics Mihály: Életpályám

Híre érkezvén, hogy Jellasic horvát bán nagy sereggel érkezik Pestet elfoglalni: itt önkéntes csapatok szerveztettek; én a Vasváry Pál által toborzott csapatba álltam; s majd a szerviták udvarán, majd az újtéren gyakoroltuk magunkat. Már készültünk, hogy majd másnap Jellasic elé megyünk; midőn este két dologról értesültünk: az egyik az volt, hogy Görgey Arthur az áruló Zichyt fölakasztatá; a másik pedig az, hogy Jellasic Pákozdnál éjjel megszökött seregével s Bécsnek vette útját. E hír következtében az országgyűlés nem napoltatott el, mint előbb tervben volt, hanem folytatta üléseit; én is tehát Pesten maradtam, hogy a Munkások Újságában teljesísem kötelességemet; és pedig annál inkább, mert még azok is megbarátkoztak ennek tartalmával, kik azt előbb gyűlölték; ugyanis kénytelenek voltak elismerni, hogy a veszedelmes időszak alatt bátor szavam, erőteljes írásmodorom a népsokaságnak buzdítására és bátorítására nagy befolyással

van: Forradalmunk e szakában éppen olyan szükséges volt a tollat, mint a kardot forgatni; nekem katonai képzettségem nem volt, de az irodalom mezején az értelem fejlesztésében kellő gyakorlathoz tanúsítottam, tehát e mellett maradtam.

Táncsics, 1978. 329.

Wesselényi Miklós levele Batthyány Lajosnak

Méltóságos Gróf Batthyányi Lajosnő elő nagyságának
Szombathelyen át Ikerváron

Pest sept 28. 1848 este

Tisztelt Grófnő!

Nagyságodnak engem megtiszteltető és szerencsétető azon engedelmevel, hogy az itteni eseményekről tudósításokat irjak, nem igen élhetek. Mi ugyanis holnap reggel megyünk a gőzhajón Pozsonyba, s onnan a vasuton Priesnitzhez.

Bizonyosan megírták Nagyságodnak a mai borzasztó eseményt, mely a városon sőt nemzetünkön is szennyfoltként fog századokon keresztül létezni. A gyalázatos tett leírásának újbóli olvasásával Nagyságodat gyötrenni nem akarom. A szegény Lamberg meggyilkolásánál czudarabb, gyávább, bűnösebb tettet soha is nép nem követett el. Hogy alkotmányos szabadságunk drámájának hol satyrává, hol Locálposse-vá fajuló folytában illy hamar illy tragoedia forduljon elé, nem gondoltam. Mérheterlenek lehetnek ezen gyalázatos catastrophanak e honrai rossz következesei. Bár Isten azoknak legalább egy részét távoztatná.

Lajos még estve 9-kor nem volt itt. Minden becsületes ember, a város legnagyobb része s a baloldaliak is (legalább amint mondják) nagyon fájlják, hogy Lajosnak a táborba kellett mennie s nagyon várják visszatértét.

Nőm nagyságodat igen szivesen tiszteli. Legyen az ég oltalma Önön s kedvesein, lelkéből óhajtja

hív tisztelője

Wesselényi Miklós

(Szent István Király Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, 74.168.1. ltsz.)

Szögyény-Marich László emlékiratai

Hírlapokat már több nap óta nem kaptunk; pesti barátaim eddigi szorgalmas tudósításai is elmaradtak. A közlekedés is annyira meg volt akadva, hogy még azt sem tudtuk, vajjon a közeli Fejérváron bevonult-e Jellasics vagy sem?

Ily helyzetben, körülbelül d.e. 10 órakor, kertünk kapuja előtt állván, egy négylovas hintót, huszárral a bakon, látok Fejérvár felől jönni. Azonnal feltettem magamban, hogy azt megállítva, akárki ül benne, a Fejérváron történekről megkérdezem. Intettem a kocsisnak, hogy álljon meg, mi megtörténvén, nagy meglepetésemre észreveszem, hogy Batthyány Lajos ült a kocsiban. Kissé megzavarodtam, mert Batthyányval nem voltam oly bizalmas viszonyban, hogy rendes körülmények között útjában megállítanom illő lett volna s mint politikai ellenek pedig rokonszenvet egymás iránt nem éreztünk. Eljárásomat a helyzet rendkívüliségével mentegetvén, kértem Batthyányt, hogy a történekről engem néhány szóval felvilágosítani sziveskedjék.

Batthyány a legnagyobb szíveséggel közlött mindent s zsebeiből elővevén iratait, azok tartalmát nekem fölolvasta. Batthyány nyilatkozatait, melyeket mint történelmi nevezetességűeket azonnal, miután tőle elváltam, papírra tettem, ezek voltak: „Jövök Fejérvárról, hol Jellasicsot megkértem, hogy ha seregével a fővárosba bevonul, annak ártatlan lakosságát kímélje, mert meg vagyok győződve, hogy katonáink az első lövésre szét fognak futni s futamodásukban senki fel nem tartóztathatja őket.” „Most Bécsbe megyek, megkérni a felséget, hogy az ártatlanokat a bűnösökért szenvedni ne engedje.” – „Denn Sie werden sich noch an den letzten Pressburger Landtag erinnern”, folytatá németül, „der auch schon vielen Auswurf unter seinen Mitgliedern zählte, und dennoch kann ich Sie versichern, dass er aus lauter römischen Senatoren bestand, im Vergleiche mit jenen Leuten, welche jetzt beim Pester Landtage beisammen sind und wenn davon nicht einem Dutzend der Kopf zu den Füßen geworfen wird, kann in diesem Lande Ruhe und Ordnung nicht werden.”

Ezután elbeszélte Batthyány, hogy az előttevaló nap Sukorón hadi tanácsot tartott s azon Moga tábornok és több törzstiszt oda nyilatkoztak, hogy ők seregükkel a bánt megtamadni nem fogják, de ha megtámadtatnának, azon lesznek, hogy visszaverjék. Ezt Perczel ellenezte, mire Moga a földre dobta kardját, kijelentvén, hogy egy lépést sem tesz előre, míg a felség parancsát a bánnal nem tudatják. Ezen megállapodással Batthyány nagyon meg volt elégedve s épen vacsorához akart Sukorón ülni, midőn egy futár meghozta neki gr. Lamberg meggyilkoltatása hírét, mit nekem Batthyány elszomorodva beszélt el, hozzátévén, hogy ő reá – Batthyányra – hasonló sors vár, mert a nép az ő hazafiasságában sem bízik már. Azután felolvasta nekem ama legfelsőbb kéziratot, melyben felszólítatuk, hogy addig, míg Vay Miklós új minisztériumot alkotand, gondoskodjék a közügyek viteléről, és a rend fenntartásáról, mit azonban Lamberg gyászos esete után, már lehetetlennek tartott. Ezek úgy lévén, teljesen vissza fog vonulni és még képviselői mandátumát is le akarja tenni s felolvasta a képviselőház elnökéhez intézett lemondó levelét.

Ezzel búcsúztunk s ő folytatta útját.

Találkozásom Batthyányval mély és kitörölhetetlen hatással volt rám; oly határozottsággal és nyíltan szólt, olyannyira látszott rajta, hogy jól esik neki érzelmeit leplezetlenül kitérhetni, hogy kételkedni nem lehet nyilatkozatai őszinteségén, melyek szintúgy tiszta honszeretetét, mint a koronás királyhoz való hűségét fényesen bizonyítják.
Szőgyény-Marich, 1903. I. 93-95.

Degré Alajos: Visszaemlékezések

Pesten roppant izgalom volt; csapatok jöttek-mentek folytonosan, több képviselőt már honvédegyenruhában találtam, mint Balogh Jánost, Zákó Istvánt, Bogdanovich Vilit. Roppant leolvadt azoknak a száma, kik azt hitték, hogy még tollal és szónoklattal meg lehet menteni a hazát.

A bécsi hatalom már eldobta az álarcot, Magyarország leigázását elhatározta. Jellačić bárónak kiadatott a jelszó, s az seregével hazánkba betört. Erdélyben a magyarok kiirtására megadatott az engedély, s e nemes célra a szászok és oláhok közt létrejött a testvéries egyetértés. Bécsben Magyarország miniszterévé valami Récseyt neveztek ki, s ennek ellenjegyzése mellett kelt a magyar országgyűlést eloszlató parancs. A végrehajtással mint királyi biztos gróf Lamberg lőn megbízva. Lejövetelét megelőzte a hír.

A képviselőház legnagyobb izgatottság közt tartotta ülését, a híd el volt lepve néppel, midőn Lamberg Budáról átkocsizott, hogy mint királyi biztos legfelsőbb rendelettel az országgyűlést szétoszlassa. A híd közepén kocsiját feltartóztatták, s midőn ő egész díszbe öltözve, abból kiugrott, több csapás és szúrás következtében halva rogyott össze.

Ebben az ifjúságnak semmi része sem volt.

Nehéz megmondani, hogy ezen népitélet minő hatást idézett elő a pestieknél. Az alsóbb osztály tombolt és ujjongott; sokan megdöbbenek, másokra meg kínos benyomást tőn. Annyi azonban bizonyos, hogy e gyászos tény után alig kételkedett valaki azon, hogy a kocka az osztrák hatalom s Magyarország közt el van vetve.

Az idegrázó események koronkint megújultak. Egyik nap Bem tábornokra lőtt valami állítólagos lengyel, máskor Görgey falragaszai okoztak nagy csoportosulást, s nem hiszem, hogy valaki közönnyel olvasta volna: Így bűnhődik a hazaáruló! Tudósítás volt, hogy gróf Zichy Eugén kötél által kivégeztetett.

Jellačić pedig elébbre s elébbre vonult a főváros felé.

Nők és férfiak búcsújáratként vonultak Tétény felé, közben fényes fogatokat is lehetett látni. Mind közmunkára siettek, hogy a főváros védelmére árkot hanyjanak. A fényes fogatokból díszes delnők szálltak ki, Jacquard-kesztyűs kezeikkel földet hordani: Mennyivel több szolgálatot tettek volna, ha magok helyett a bakon henyelő tenyeres-talpas kocsisokat s inasokat küldik. Na, de tüntetésnek ez így jó volt.

Nagy harcot vívtam lelkiismeretemmel; barátaim s ismerőseim legtöbbjei már fegyveres kézzel szolgáltak, s én itt a toltat forgassam? . . . nem, ha addig élek sem! Megírtam s beadtam lemondásomat, azután a választ be sem várva, a Móga táborába mentem, hol mint huszáronkénytes közember kezdtem szolgálni.

Martonvásárhelynél megpillantott Móga, odaküldi hozzám Nemegeyi törzskapitányt, s magához hívat.

Odalovagoltam. Móga mellett volt Teleki tábornok, még néhány törzstiszt, Bónis Samu gróf Andrassy Aladár s többen. Tisztelegtem.

Móga tábornok kezet nyújtott e szókkal:

– Mi régi ismerősök vagyunk. Maradjon mellettem mint nyargonc.

A sereg csatarendben volt felállítva. Ott láttam először a hős Guyon Richárdot bátor önkénytesével, kik közt számtalan pesti barátaim s ismerőseim tűntek fel. E csapat később nagy hírre vergődött zászlóaljja lón, s halhatatlanná tette magát Branyiszkónál.

Jellačić seregével felénk nyomult. Megvallom, elszorult szívem, mikor azt a sokaságot a magaslatról leereszkedni láttam; ellepték az egész oldalt, mint a hangyák.

Jellačić állást foglalt, Móga nem támadott.

Egyszerre megdördült Jellačić ágyúja, s a golyó a huszárok közé csap, Móga odatekint, jól kifent bajuszát jobbra-balra felrángatja, s félhangon maga elé morogja:

– Gaz!

A második golyó megint a huszárok közt pusztított, Móga ekkor már hangosabban mondta:

– Lázadó! – s most ő is elrendelte a tüzelést. Ágyúink becsületesen feleltek.

Sokáig folyt a tüzelés, míg végre a horvát részről éktelen ordítózás közt rohamra indultak a szerezsanok.

Jung tüzérparancsnok most maga irányozta az ágyúkat, s hatot egymás után letüzeltetett a közeledő szerezsanok közé. Iszonyú pusztítást tehetett, mert láttuk őket összekavarodni, s a veres köpenyek csak úgy röpkedtek fel a légbe.

A csata e napon eldöntetlen maradt, s másnapra készültünk elhatározó ütközetre.

A városba lovagoltunk. Bónis Samuval beszélgettem, amint a kocsikhoz értünk, melyen a sebesülteket szállították. Egyik kocsin fiatal honvéd jajgatott, mellette ellőtt lábú huszár feküdt, ki társát egyben vigasztalta.

– Maradjunk mellettök – mond Bónis –, ennek a huszárnak a sorsa érdekel. – Aztán ő vette át a huszár szerepét, s egyszerű, de lélekemelő szavakban szólt, úgyhogy még a huszár is ugyancsak rámeresztette szemét.

A városba érkezvén, elkísértük a szerencsétleneket a rögtönzött kórházba, hol azonnal a huszár lábleveléséhez láttak. A huszár szivart kért, Bónis azonnal meg is gyújtotta, s úgy szolgált vele neki. A huszár szivarozva állta ki a műtétet, mikor vége volt, felült, egy pohár vizet kért, megitta, s abban a pillanatban halva vágta magát hanyatt. A szivar még füstölgött ujjai közt.

Azon este a táborban nagy szerencsétlenség történt. Az első honvéd zászlóalj kémszemlére kiküldetett, s míg odajárt, az előőrséget felváltotta a Prinz Preusen-zászlóalj, de még a gyakorlati hadviselésben járatlan sereg, elfeledte értesíteni a volt őrség a következőket, hogy egy zászlóalj künn van szemlén. Az első zászlóalj visszatért, a Prinz Preusenok a homályban azt hitték, az ellenség jó, s sortűzzel fogadták. Több honvéd megsebesült. "Köztünk van az ellenség! – kiabáltak a honvédek. – Árulás! A sorkatonaság lövöldöz ránk." Ez villámsebességgel terjedt el az egész táborban. A zavar általános lön; hiában erősítették a honvédségnek, hogy irtóztató tévedés volt, majd kideríti a vizsgálat, magok a tisztek is csak levertséggel vettek tudomást ezen kibeszédről, de biz a legénységgel elhitetni egy sem erőködött.

Látszik, hogy Jellačićnak itt nem volt kéme, mert ha ő erről a helyzetről értesül, okvetlen ránk támad, s nem egy dandár, de egy ezred elég lett volna, hogy egész táborunkat felbomlassza, oly nagy volt a bizalmatlanság, zavar és elkeseredés.

Ellenkezője történt annak, amitől félni lehetett.

Ha véletlen valaha szerencsét hozott hadakozó félnek, úgy ezúttal mi beszélhettünk arról. Az ellenség ahelyett, hogy rajtunk ütött volna, megbeszélőket küldött, s háromnapig fegyvernyugvást kért. Soha jobbkor! Vezéreink titkolva bár, de örömmel fogadták az ajánlatot. Pesten még képviselői körökben is rossz néven vették a beleegyezést, sőt akadtak olyanok is, kik Mógát ezért gyanúsították. Na, csak lettek volna itt azok az urak, látni a véghetlen zavart és elhangoltságot, másképp ítélnének.

A fegyverszünet idejét mind a két vezér a maga hasznára iparkodott fordítani; Móga a megintgatott bizalmat helyreállítani, a félreértést kideríteni s a felbomlott rendet ismét jó kerékvágásba hozni tartotta feladatának, s ezt szerencsésen meg is oldotta. Jellačić pedig a férfiszót, katonai becsületet s minden előőrseit áldozatként cserbenhagyva, seregével megszökött.

A fegyverszünet leteltével keressük az ellenséget, mely oly nagy hűhóval tört az országba, de csak előőrseit és hullt helyét találtuk.

Degré, 1983. 226-230.

Rosty Zsigmond: Jellacsicsali csatározások

I. A szerb harc kitérése. Elindulás. Jelacsicsali összeütközés.

1848-ik év elején Pesten mint magányzó éltem a marcziusi napokban, a honfi-párthoz tartozván, természetesen a mozgalomhoz csatlakoztam, megválasztattam nemzetőri főhadnagynak, 1413 szóval városi képviselőnek; alapítottam Mérey Mórral mint tulajdonos és szerkesztő a Radical lapot, s csekélyebb körömben mi jót tehettem, megtettem.

A rácz háborút olyannak tekintetem, mely elszánt akarattal könnyen lecsendesíthető, hanem Jellacsics bujtogatási aggodalomba ejtettek; Fiume elfoglalása megdöbentett, midőn pedig

september 3-án reggel a hírlapokban olvastam, hogy Jellacsics a horvát táborral a Dráván átkelt, s nyilatkozványa szerint ő akar honunkban rendelkezni, felforrt bennem a méreg, bosszúság, s eljöttnek hittem azon időt, mely minden honpolgár élete feláldozását igényelheti; ekként tehát elhatároztam, a honvédek sorába lépni. Ugyan az nap a forradalmi csarnokba menvén; ott feltárva feküdt Makk Józsefnek egy kiáltványa, melyben Pest városa értelmesb lakói felszólítatnak, hogy ajánlják fel magukat helybeli tüzérekül, hogy szükség esetében Pest városi előtt az ellenség annál erősebben fogadtassék; én ezt családós ember létemre körülményeimhez igen alkalmas honfiállásnak tartván, nevemet tüstént aláírtam – aláírtunk 154-en, – s másnap délután a betanulási gyakorlaton az új épületben megjelentem. A betanítás oly hanyagul ment, hogy többször ujoncz létemre én voltam az oktató. Körülbelől egy hét mulva új kiáltvány lón kibocsájtva, melyben előadatott, hogy valószínűleg Fehérvár körül ütközet leend, azért felszólítatnak a beiottak, hogy kik tehetik szánják el magukat egy rövid ideig Pesten kívül teendő tüzeri szolgálatra; – szinte tüstént aláírtam magamat, – tettük ezt 36-an. – September 24-én délután az utcán sétálván, s egy, nyomatott nagy falragaszra tekintvén, abból értettem, hogy a magukat felajánlók az nap délutáni 6 órakor az új épületben leendő megjelenésre szólítatnak fel, mert ekkor Makk József parancsnoksága alatt egy lovas üteg az ellenség ellen ki fog indulni; – erre tüstént haza mentem, s vélvén, hogy a hét közepén a baracskai völgnél Jellacsicsot megverjük s így legfeljebb a másik vasárnap ismét honn leendek, két pár fejéruháat, s mintegy 70-80 pft magamhoz vévén, nőm és 5, s 3 1/2 éves fiacskáimtól kísérve a kitett idő előtt az új épületben megjelentem, hanem itt a készülődés még nagyban folyt, ugy annyira, hogy éppen kilenczet ütött az óra, midőn indulóra a harsona megszólalt; én tehát családomtól újra bucsut vévén, az ágyura felültem, s a táborba mint közlegény megindultam. – Éjjél után Martonvásárra értünk, minthogy nem vártunk, az elhelyezés sok bajjal járt, – én magamat, a hazafiságáról jól ismert Pinter József gyógyszerész- és nejenél, beszállásoltam, kik, mint másként is jó ismerőst, szívesen fogadtak. Másnap reggel körülnézve azt láttam, hogy csak 16 önkéntesek vagyunk, valamint tudomra esett, hogy egy velünk eljött ugyan, kora reggel ismét haza ment. Az ütegi személyzet ruházata elég tarkázott volt a rendes honvédek honvédi, mi önkénytesek pedig magán polgári ruháinkban. Délben Sukoróra értünk, másnap jött egy társzeker ruházattal, – én egy köpenyt, attilát, és csákót kaptam; nadrag nem jutván, maradtam a plundrámban; – délután befogott ágyukkal gyakorlat tartatott, – megjegyzendő, hogy eddig Pesten a tanítás csak pusztán álló ágyukkal tétetett, így tehát itt az önkénytesek közül a sebes fordulatoknál sokan megingottak, néhányan le is fordultak, de másnap ezen gyakorlati ismételtetvén; mindenki helyét derekasan megtartotta. E hó 28-án még sötétben megindulván a pákozdi völgybe értünk, midőn a tábor tüzek még égtek. Makk ütege a tóféli legszélsőbb helyre rendeltetett, egy vonalba Frühwirth fél ütegejével; – én az első számú ágyuhoz lévén beosztva, volt az, az országtútlól számítva a negyedik, a tótul pedig a hatodik; ezen összes hadtest állott körülbelől 4000 emberből. Délután eljött Csányi László kormánybiztos az üteg megsejmlélésére, – s hozzánk buzdító beszédet tartott, – engemet a sorban fel nem ismert de midőn a szemle után hozzá mentem, leszált a lováról s átölelve megcsókolt; ez nap fő-ágyússá –

annyi mint a gyalogságnál a frajter – lettem; megfordult ez nap köztünk gr. Batthyány Lajos is, kivel szinte barátságosan beszélgettem. Midőn lenyugvásra készültünk, hire futamodott, hogy gr. Lamberg tábornok Pesten megöletett; – ez a rendes, hozzánk ájtott katonaság közt oly rossz vért csinált, hogy közülük többen bennünket elbagyni szándékoztak, – másnap ennek meggátolására Makk felszólított, hogy menjünk a huszárokhoz, s beszéljük le e tervükről, én tüstént beléegyezvén, lovat rendelt alám, s így Makkkal a huszárok közé mentünk mindenféle szépszavakkal a maradásra birtuk; leginkább én szóltam, a fő indokolás az volt, hogy gr. Lamberg hazaáruló, s ha ki láb alól elnem tétetik, Budavárát bezárja, Pestet összelöveti, a hozzánk jött császári katonákat pedig mind felakasztatja, s. a t. így tehát a maradásukra valamiképp én is járultam, noha az egész sikert magamnak éppen nem tulajdonítva legfőbb érdeme volt ebben a derék Sweidl-, akkori Sándor huszár-ezredbeli kapitánynak; ki később mint tábornok kivégeztetett. Ezen capitulatioból rendes helyünkre visszanyargalván Pátka felől ágyu-dörgéseket hallottunk; mi tehát harczy készségbe tevén magunkat, vártuk a jövendőt, s főztük ebédünket; – fél tizenkét óraker jöttek előrsők azon hírrel, hogy már Pákozdban van az ellenség, kinek szuronyai végét már csillogni is láttuk, – mi éppen a bográcsokból kitaláltunk, s ebédhez készültünk, azonban kiadatott tüstént a parancs minden málhakocsi visszavonulásra, s így kiönteni kellett az ételünket, és az ütközethez éhes gyomorral készülnünk.

II. Makk s parancsai. A tüzelés megkezdése. A harcz folyama.

A temető előtt hosszában szép számú ellenséges gyalogság állítatott fel, végén csekély lovaság, hat ágyú pedig nekünk szemközt a domb tövénél lőn elhelyezve.

Azon hír volt elterjedve, hogy Jellacsics a rendes katonaságra nem lövet, ennek kipuhatolására mintegy 16-20 huszár lőn a két rendbeli ágyuk közti tér közepébe kiállítva; nem sokára tulról egy ágyu elsütettvén oly jelesen hatott, hogy egyik huszár lova lelövetett, erre a többiek sebesen hozzánk visszajöven a sebzett ló huszárja ott maradt, s a lova összes készületjét összeszedvén, lassan hozzánk szinte visszatért; – kevés vártatva a tüzelés mi ellenünk is megkezdett, a második lövés a balkaromat majd elvitte. – Makk parancsnokunk fenhangon több ideig mindig ezt mondá ne löjjenek, ne löjjenek! így mi egy ideig némán álltuk ki a tüzeletet. A bal szárny tőlünk a Velencei tó által volt elvágva, István öcsém ott százados volt, – annak parancsnoka Perczel Mór látván tétlenségünket, káromkodott, s a tavat megkerülve hozzánk jönni készült, hogy bennünket, mint áruló fekete sárgákat, mind levágjon! Miután legkisebb bántalom nélkül 16 lövést némán kiállottunk, elkiáltja magát Makk: látják most úgy-e, hogy azok szamarak, semmit sem tudnak, mutassuk meg mi, mit tudunk! Tűz!!! Erre éljent kiáltva a tüzelést megkezdttük s rendetlenül ugyan de oly sükerrel működtünk, hogy nem sokára a másik fél két ágyuját teljesen leszereltük, a többieket pedig megrongáltuk, a leszerelő irányzók voltak: Andrássy József és Oberer Mátyás. – Ezen golyó-váltás legfeljebb negyed óráig tartott, mert a horvátok ágyuikat a lőtérből a fehér kereszt mellé az országot mellé, vontatták, – erre mintegy

egy órai szünet állt be, hanem láttuk, hogy a kereszt körül a horvátok tömeget kezdenek képezni; midőn már tervük szerint alakítva voltak s jobb felünk ellen megindultak, és pedig, mint a köztünk levő szakértők mondták, az ágyúinknak rohammal leendő elfoglalására. Midőn a fele uton voltak az ellenük egyenes vonalban levő ágyúk löni kezdtek és pedig oly sikerrel, hogy többen már hátráltak, ekkor Jellacsics hátulról közibök lövetvén, szegényeket előre hajtotta, így tehát oly közel jöttek, hogy mi az országot másik felén lévők, őket szinte elérhettük, nem késtünk tehát, s őket ismét is oly sikerrel löttük, hogy nem állíthatván ki működéseinket rendetlen szaladással részint vissza, részint a szőlőkbe menekültek, sok halttal megrakva hagyván el a három szög alaku csatát. Ez volt e nap a horvátok második veretése, mi őket nem üldöztvén, a táborban mozgás kezdődött.

Ismét szünet állott be, és pedig az előbbinél jóval hosszabb, mely alatt Jellacsics a harmadik támadást rendezte. Egyszerre láttuk, hogy a szőlő mentében egy igen hosszú hadoszlop tart, és közeledik felénk; – a céljt könnyű volt belátni, tudnillik a jobb oldalunkat akarta felülről megtámadni, a baloldalra vetni, s valamennyünket a tóhoz leszorítani, s így vagy megadás, vagy a tóba fulladásra kényszeríteni; midőn már felénk jól közeledett, Moga fő parancsnok és tábornok az első honvéd zászlóalj egyik századát kiküldte ellene, midőn ez megindult, az összes tábor felkiáltott: no legények jól viseljétek magatokat! éljenek! ezek tehát szembe mentek a jövőkkel, s felhuzott puskákkal egymáshoz majdnem ötven lépésnyire közeledtek a nélkül, hogy egy puska lövés tétett volna, mire csak edzett katonák képesek, megjegyzendő, hogy ezen horvát hadoszlop végvidéki katonákból állott, kik Olaszországban már sokat próbáltak; – a tüzelés elkezdetvén, a mieink közül csak néhányan lőnek megsebesítve, e közben azonban mindig előbbre jöven a hozzájuk közelebb eső ágyúk a tüzelést meg kezdték, midőn pedig mi, kik az országot balfelén voltunk, hogy őket mi is elérhetjük, szinte tüzeléshez fogtunk, s így a horvátok homlokegyenest puskák, oldalról pedig ágyúk által lövetvén nagy károkat szenvedtek; midőn a mi ütegünk javában működött, hozzánk nyargalt Holcse tábornok, s a tüzeléstől ezen szavakkal német nyelven: – ne löjjenek, mit Makk is ismételt, eltiltott; erre mi eleinte megdöbbsentünk, de nem sokára elkiáltam magamat: de pajtások! a meddig az ellenséget érhetjük, tüzeljünk, s folytattuk a tüzelést, erre Holcse azt mondá: ne löjjenek, s ne tegyék ki parancsnokukat a legnagyobb felelősségnek, hanem minket nem volt képes semmi parancs feltartóztatni, s a mint birtuk működünk, a siker az lőn, hogy a horvátok kisebb, nagyobb rendben vissza szaladtak; – így tehát e nap háromszor vertük vissza az ellenséget. Ez a pákozdi nap története, melyről mint résztvevő, és tanú kezeskedhetem, s mondhatom hogy ettől lényegesen eltérő néhány leírást nagy bosszúsággal olvastam; hogy a pákozdi ütközetben a tüzéség vitte a legfőbb, és döntő szerepet, eddig senki sem vonta kétségbe.

III. A győztes sereg visszavonulási parancsot kap. Fegyvernyugvás. Félreértések. Érkezés Martonvásárra.

Miután az ellenséget e nap háromszor megszalasztottuk, mi volt természetesb, mint azt reménylenünk, hogy öt üldözöbe veendjük, s még az nap Sz. Fejérvárba bevonulandunk, azonban nagy bámulatunkra vissza vonulási parancs lőn kiadva, mert négy napi fegyvernyugvás köttetett; – ki által? és miért köttetett? azt e helyütt nem vizsgálom, hanem annyit mondhatok, hogy nagy felingerültséget szült; – hogy oly ütközetek után, melyekben mind a két fél nagy vereséget szenvedett, a halottak eltakaríthatása céljából, fegyvernyugvás helyesen köthető, mindenki belátta; de hogy győzelem után, a győztes fél előnyét fel nem használta, azt senki sem helyeslette, és hogy ily szép győzelmek után győzők, a legyőzöttek elül vissza vonuljanak, az közmegindulás, botránkozás- és szitkokkal fogadtatott.

Még egy szerencsétlen eseményt, mely mai napig sincs felvilágosítva; megemlíteni annyival inkább szükségesnek vélek, minthogy kívülem alig van ember, ki oly hiteles előadást tehetne; értem a honvédekre mi általunk tagadhatatlanul tett tüzelést; – a dolog így történt: midőn a második honvédlovas üteg a helyéből kimozdult, annak parancsnoka Makk József az első, és második számú ágyuját a pákozdi szőlőhegy végén, az országot két oldalán azon paranccsal helyezé el, hogy a visszavonulást fedezze, s ha az összes tábor elvonult, mi is induljunk meg, csatlakozunk a többiekhez, hozzá tévé, hogy ez itt csak tábori szokás, mert fegyvernyugvás levén kötve, a dolog működésre úgy sem kerülend, a nem várt csatára azonban a tábor vissza fog fordulni, s bennünket megmenteni. – Én az első ágyunál szolgáltam, s a jobb oldalon voltam elhelyezve; midőn a tábor legnagyobb része mind elvonult, jött még vagy 10-20 huszár; én a vezetőt kérdeztem, vannak e még hátra visszavonulandók, avagy ők-e az utolsók? mire az pajzánság- vagy tréfából azt válaszolta, hogy ők már az utolsók, hanem bezzeg nyomukban vannak a horvátok, azért a mint mutatják magukat, derekasan tüzeljünk reájuk; minthogy ezt egész komolysággal mondta, nem volt okom szavaiban kételkedni; – megjegyzendő, hogy ekkor már az idő oly homályos volt, hogy a színeket nem lehetett megkülönböztetni; – alig mentek el a huszárok e két ágyu között, előttünk a domb élén egy katonai csapat jelent meg, mi volt természetesb, mint azt gondolnom, hogy horvátokból áll, minélfogva az ágyut elsütettem, miben a másik ágyu utánzott, valamint a Prinz von Preusenbeliek szinte tüzelni kezdtek; – mig azonban újra töltöttünk, magyar nyelven lármát, s hogy ne lőjjünk! kiabálásokat hallottunk, mire többet nem is lőttünk; – de szerencsénkre vagy 24 sebesülésnél több nem történt; – beszéd közben kiviláglott, hogy a másik pákozdi szőlőbe elhelyezett század nem kapván semmi rendeletet, csak magától jött vissza s kívánt a táborhoz csatlakozni; említés nélkül nem hagyhatom, hogy ezek közt volt György öcsém is.

Ezen eseményt kideríteni annyival inkább szükségesnek láttam, miután nem régiben egy hirlapban azt olvastam, hogy a pákozdi fegyvernyugvást megkötni mi reánk annál nagyobb kényszerűség volt, mivel a Prinz von Preusen ezred katonái, és honvédek közt, a pákozdi ütközet alatt, véres verekedés, és összeütközés történt.

Még megjegyzem, hogy ezen ütközetben mind három testvérek jelen voltunk, mi később nem ismétlődött; – szinte jelen volt K. Pál rokonom, s így a családom büszkén mondhatja magáról, hogy azon időben, minden fegyverfogható egyéne a haza és törvényei védelmére sikra szállt.

Éjfél után volt már, midőn Martonvásárra értünk, útközben meg is áztunk, ha pedig leszállunk, nagy sárban kellett vánszorognunk; – minthogy szállás készítve nem volt, de ily nagy embertömeg számára ott elég hely másként sem volt, a legénység legnagyobb száma künn a szántó földön sárban volt kénytelen letelepedni, – én Pintérnél nagy nehezen kaptam még egy kis helyet, minthogy háza huszárokkal tömve volt. Minthogy atyám birtoka innét csak negyedóra távra fekszik, másnap néhány bajtársammal oda mentem magamat kipihenni; – miután mindenki azt várta, hogy néhány nap múlva ismét ütközet leend; a hazamenetről nem is álmodván; csak levélben tudattam ép voltamat, és táborban továbbra is maradási szándékomat.

October 2-án Martonvásárról elindultunk, de az nap csak Sukoróra mentünk; – innét este hat óra tájban indulván meg, midőn a pákozdi völgybe értünk, az ágyuról leszálltam, s a falu melletti szőlőbe mentem; – sok tőkét eltiporva találtam, de egy gyönyörű döglött lovat is láttam, úgy mondták az ott levők, hogy Jellacsics őrnagy alatt lövetett meg; panaszkodtak egyszersmint a szegény pákozdiak azon kegyetlen bánásmódról, melyet a horvátok rajtuk elkövettek, – élelmiszereiket elprédálták, boraikat megitták, avagy a hordókból kifolyatták, ruháikat elszedték; még lábaikról a csizmákat is lehúzták! a dunyhák-s vánkösöket felvagdaltán a tollat, s pelyhet szélnek eresztették, s ki moczcanni mert, jól megverték. – A horvát ágyuk volt állása helyére jövén ott még temetetlen négy horvát hulla feküdt, néhányan pedig eltemetve ugyan, de úgy hogy lábaik ujjai a földből kilátszottak, e hullák a levegőt úgy megbűzítették, hogy tőlük gyorsan kellett távozni. Tudakozódásomra azon feleletet kaptam, ütközet után 400 hullánál többet takarítottak el, sebesülteket pedig nagy számmal vittek Fejérvárba. – Midőn egy tűzértársammal ballagok, jó két pákozdi asszony, kik közül az egyik a másikat ezen szavakkal figyelmezteté: nézd csak, ezek a mi honvédeink, mire a másik vállvonitva azt felelte: mit néztek rajtuk, mikor úgy sem tudtak megvédeni! Ezt olyannak hallani, ki nem csak oka nemvolt, hogy a hármass győzelem után a horvátok Pákozdból ki nem üzettek, hanem azt maga is roszalta, leirhatlan keserves kínszenvedés volt.

Rosty Zsigmond: Jellacsicsali csatározások. Közli: Vahot Imre–Gánóczy Flóris szerk.: Honvédek könyve. 1861. 58-59.)

Vendrei Ferenc: Nagy-Becskerektől Pákozdig

Az így létrejött egyetértés: a nemzet ügyének megvédésére egy szívvel lélekkel elvállalt kötelezettség által a hadsereg minden elemei egy erős kötelékbe forrasztatván össze, a gyülekezet emelt hangulatban, az erkölcsi erősülés bűzdító érzetében oszlott szét.

Hogy ez egyesülés a komoly megpróbáltatás küszöbén áll, hogy már a legközelebbi napon véres fölavatását fogja nyerni, azt a nagy többség aligha csak sejtette is, de az a gróf Batthyány Lajos kezeinél lévő levélben eleve meg volt írva.

A megegyezés létesítése azonban kizárólag gróf Batthyány Lajos érdeme; mert ha szinte eszközül egy nagy fontosságú adatot a véletlen szolgáltatott is kezeibe, azt éles előrelátással, számító tapintattal és mindenekfölött egyéniségének kimagasló tekintélyével ő emelte érvényre.

Nem tekintve ugyanis azt a nagy kérdést, hogy a bán levelét az akkor ottan szereplők közül akárki más úgy használta volna-e föl? Annak a révén ugyanazt az eljárást követte volna-e, mint gróf Batthyány Lajos – a mi nagyon is kétségbe vonható – az leghatározottabban áll, hogy a miniszterelnök tündöklő honfi-erényei és szellemi fensőbbsege mellett, csakis a személyét környező köztisztelet és magas állásának hatalmas tekintélye gyakorolhatták ama végzetes és válságos percekben a fölháborodott kedélyekre azt a határozott befolyást, mely a helyzetet mintegy varázsütéssel átalakította s az ügy iránt meglazult bizalomnak szilárd alapot szolgáltatott.

És ide elérkezve, mondjuk ki ünnepélyesen, hozzuk meg gróf Batthyány Lajos nagy szellemének azt a hódolatos elismerést, hogy e napon egyenesen ő mentette meg a haza ügyét a legkíméletlenebb fölforgatótól, ő mentette meg a fővárost az erőszakos földúlatástól.

...Elégülten tértünk vissza Velenczére, s bizalmas kis körben siker reményével fontolgattuk a jövő nagy esélyeit.

Éjjél tájt futár érkezett Pestről a miniszterelnökhöz; gróf Lamberg meggyilkolásáról hozta meg a tudósítást.

E váratlan hír mély aggodalomba ejtette Batthyányt. Mint megelőzőleg a Fligeli útján kezébe került levélre, úgy ez esetre nézve is hallgatást parancsolva, korán reggel elutazott Székesfehérvár felé. Hogy egyenesen a bán főhadiszállására ment és hogy elutazásáról Mógát is értesítette, az csak későbbben derült ki.

Reggeli 7-8 óra tájt lehetett, midőn főnökömmel, Kiss Ernővel, kilovagolva a magyar hadsereg vonalába érkeztünk. A kisebb-nagyobb halmoktól átszeldelt völgyeleges terepen az országot képezte középpontját az attól jobbra-balra kiszárnyaló hadi föllállításnak. Ott találtuk Mógát is segéd- és vezérkari környezetével, a ki éppen ekkor küldé át Nemiró – gondolom – Sándor huszárezredbeli főhadnagy, dandár-segéd tisztet hírnökül (Parlamentair) a bánhoz, azon megkereséssel, hogy miután a magyar miniszterelnök hajnalban Velenczéről hozzá utazott, de mind eddig vissza nem érkezett, hováléte vagy holmaradása iránt adna tudósítást; mire Nemiró a bánnak azt az írásbeli válaszát hozta meg, hogy gróf Batthyány Lajos saját kívánatára kiállított nyílt menvéd (offene Ordre) mellett Bécsbe utazott.

Egyidejűleg igen komoly alakú jeleneteknek is lettünk a sátorban tanúi. – Csalódtunk azon hitünkben, hogy gróf Lamberg meggyilkoltatásának a híre még nincs ott elterjedve. Tudva volt az már szélesebb téren. Helyenként csoportok is alakultak, melyek körében a véres merénylet, sorhadbeli és nemzeti tiszték között, élénk vita tárgyát képezte, s az ezen való megbotránkozás éles kifakadásokat is szült.

Szószerinti hűséggel idézhetem különösen gróf Bubna, Miklós-huszárezredbeli őrnagy e szenvedélyes nyilatkozatát: „Az a nemzet, mely ily gyalázatos, galád tette képes, nem érdemli, hogy ügyeért életünket kockáztassuk” s hasonló értelemben tört ki a sorhadbeliek részén, több oldalt is, a minden esetre túlcsapongó indulatosság, melylyel szemben a nemzeti tisztiek több higgadtsággal igyekeztek az eset jelentőségét a maga természetes színvonalára leszállítani és észszerűleg indokolni, hogy a mit a zavargó utcza csőcselék féktelensége cselekedett, a mit csak az cselekedhetett, azt nem lehet a nemzet terhére fölróni.

Legkiválóbb figyelmet vont magára az elébb nevezett őrnagy, a ki a főparancsnoki álláspont közelében heveskedett és semmi által sem mérsékelhető fölindulásában végre kardját is ledobta a gyepre és eltávozott. Tudtom szerint követőkre még sem talált, s elvégre is csak egymaga volt az, a ki ez incidens következtében visszavonult.

Azonban a vitatkozások egyre-másra növekedő hévvel folytak, úgy, hogy behatóbb meghasonlásoktól is lehetett tartani, midőn a magyar hadállás jobb szárnyán ágyúlövés dördült el; a támadás kezdődött.

Mindenki helyére sietett; megszűnt az emberi ajkak vitatkozása; minek folytatásául a napi-rendre került nagyobb kérdésbe az ágyúk dörgése, majd sűrű puskaropogás szólott belé.

Míg a sorhadbeli csapatok csendesesen, nyugodt határozottsággal állották meg kitűzött helyeiket, a nemzeti csapatok kibontva lengő zászlóik alatt fönnen hangoztatták elszánt lelkesültségüket, s helyenkint a Rákóczy-induló kíséretében közeledtek a háttérből a harcsvonal felé. Lélekemelő látvány volt!

Kiss Ernő csapatvezetés nélküli szemlélőnek maradt; magam pedig nevezett főnököm engedelmével, önként jelentkeztem nyargoncsi szolgálatra.

Az ütközetnek lánczolatossá részletezésére szükséges adatokkal nem bírok; mindazt, a mi egy hosszúra nyúló harcsvonalon megésik, egyes ember nem is észlelheti; mindinkább csak a végeredményről s az ütközet folyamán az azon mozzanatairól szólhatok tehát, melyeknek egyenesen szemtanúja voltam.

A mint már említém, jobbszányunkon dördült el az első ágyú, ugyanott fejlődtek ki a csata első fokozatában a bán hadának balszárnyával kezdeményezett nyomatékos, de kimenetelökben eredménytelen támadásai is. – E megütközés folyamában ismételve megfordultam a harc színhelyén, honnan egy ízben azon jelentéssel térvén vissza, hogy fegyvereink mindenütt győzelmes előhaladásban vannak: az ottani helyzet iránt Kiss Ernő személyesen is tájékozódni kívánt, minek következtében vele oda ismét átvagoltam.

A mint ez eljárásunk alatt tapasztaltuk, a bán hadseregében lévő vadászcsapatok már ekkor oly messze hordó puskákkal voltak ellátva, hogy egy ágyúüteg közelében megállapodva, egyelőre el sem képzelhettük, honnan potyognak oda apró golyók; míg az előtérben tovább-tovább szemlélődve, végre beláttuk, hogy az ellenfelől működő üteggel egy vonalban, homokbuczkák közül emelkednek ki szórványosan azon puska lövések füstgomolykái, melyek lövedékeiket legalább 1200 lépésnyire szórták.

Időközben a magyar hadsereg jobb szárnya még jelentékenyebb előmeneteleket tett, úgy, hogy legszélső vége már oldalítólág sorakozott a bán balszárnya ellen. – Itt a bán támadásának határozott visszaveretése már ekkor bevégzett tény volt, és mi az így tapasztalt teljes siker fölötti megnyugvással tértünk vissza a fővezényleti álláshoz, a hol nagyon váratlanul lepett meg, hogy a központbeli zömből, az állás valóságos kulcsponthoz, jelentékeny csapatrészek a jobbszárny felé indítanak azon állított okból, hogy a bán oda intézi támadásának egész súlyát. – Erre nyomatékosan kijelentett Móga előtt, hogy a magyar hadsereg jobbszárnya határozottan győztes, ott veszély nem is fenyeget, oda tehát több erőt fordítani egyáltalában szükségtelen, kiváltképen pedig a központ meggyöngítésével küldeni oda segélycsapatokat, nincs indokolva.

Nem is habozott Móga egy pillanatig sem; megszüntette a szerencsére még csak nagyon rövidre haladott átkelési mozdulatot, s a csapatokat azonnal visszakoztatta korábbi állásaikba.

Alig hogy ez végre volt hajtván, az átellenben álló ellenségi centrumban, a főúton és annak részben szőlőkkel borított mellékein nagyobb tömegek mozgása, illetőleg fejlődése és előnyomulása volt észlelhető. – Látszott már most, hogy a bán ide a kulcspontra intézi támadásának fősúlyát legjobb, legmegbízhatóbb csapataival; itt vadászok, gránátosok, sorgyalogság és lovasság voltak a nap eldöntésére kiszemelve.

A bán serege bal szárnyáról kezdeményezett támadás ugyanis, haszinto a tüntető működés minden látszatát mellőzendő, teljes erőfeszítéssel és tömeges erők fölhasználásával hajtattott is végre, mégis csak színleges volt s egyenesen azon célból eszközöltetett nagy nyomatékkal, hogy az esetleg ott kivívható előnyök a magyar hadsereg parancsnokát a jobb szárny segélyezésére s ez által központi zöme meggyöngítésére késztessek, miszerint azután az erre intézendő fő támadás annál több sikerre való kilátással vétethessék foganatba.

A bán célja meghiusult. Ő kellően, teljes erővel megszállva találta itt az állást; csapatjai minden erőlködés daczára sem bírtak tért nyerni, mozdulataik mindenütt ellensúlyoztattak, támadásaik határozottan visszaverettek; míg végre a szilárd ellentálláson megtört erőlködéseinek eredménytelensége általános visszavonulásra kényszerítette.

Veresége jelentékeny veszteséggel összeköttetve, súlyos volt, minek következtében visszavonulását is fölmerhetőleg megbomlott rendben hajtotta végre. – Hogy e veszteség után hadseregében a fegyelmi kötelék annyira meglazult volna, miszerint kelletén túl hátráló egyes csapatjait, éles tüzeléssel. kellett föltartóztatnia azt ha szintén hallottam is, egyenesen nem állíthatom; de annyi bizonyos, hogy a visszavonulás után a túloldal háttéréből szórványos lövöldözések voltak hallhatók, melyeknek jelentősége előttünk érthetetlen volt – csakugyan meglehet tehát, hogy azok a honvágytól sarkalt határőrségi tartalékosoknak maradásra való ösztönzésül szolgáltak.

Egy érdekes kis epizódról emlékszem meg azon időpontból, melyben ellenfelől a központi támadásra vezető fejlődések javában folytak. – A főúttól balra, a fővezényleti álláspontnál mélyebben fekvő terjedelmes síma térségen, – egy Miklós- vagy Wütemberg-huszárosztály állott, midőn a szőlők közül erre nyíló főúton, négyes sorozatban fényes sisakú lovas csapat jelent meg s vágóban – a mint érkezett – az útról jobbra kitérve, mintegy hatszáz lépésnyire a

huszárosztálylal szemben arcvonalba sorakozott. – Az így alakult homloksor közel háromszor, de mondjuk legalább kétszer oly hosszú volt, mint a huszárosztályé, mely azonban aránytalanul nagyobb állományú ellenfelével szemben kihívó nyugodtsággal helyén maradt. Szélesebb körből oda fordult a figyelem, feszült lélekzettel várva a pillanatot, melyben az érkezett lovasság rohamra induland a huszárosztály ellen. – Kardok csattogása volt várható: ágyúk torka szólalt meg. A sisakos arcvonal közép szakaszai elkanyarodva, ágyúkat lepleztek le, melyek gyors átvonulás közben, a lovasság mögött s azzal párhuzamosan haladva, eddig észre sem vették volt, most pedig a szakaszok által nyitott hézag mögött már leböröckölve, a huszárosztályra tüzelni kezdettek.

Váratlan meglepetés volt ez általában, de a kardjaik működésére számító huszárokra nézve is, mely ellen a bátor megállásnak tovább folytatása céliránytalan, mert az aránylag csekély ágyú-lőtávokban nagy veszteséggel járó vakmerőség lett volna. A huszárosztály tehát, az ágyúgyölök által sem zavart rendben átkanyarodott, s a viszonyoknak megfelelő gyorsabb ütemben, az ágyútűz elől visszahúzódott, miközben innenső ágyúk léptek a kardokkal való megmérkőzésre nem vállalkozott ellenfelei lovas csapat és ennek ágyúi ellen működésbe, minek következtében azok helyzetök tarthatatlanságát érzékenyen tapasztalva, jobb szárnyuk irányában távolabb kerestek terepi födözetet, és csakhamar eltűntek a színhelyről.

És még egy más nevezetes esetről is meg kell itt emlékezni. – Délutáni órákban, utóbbi átjárásom óta eltelt nagyobb időköz után, ismét a jobb szárnyvonalra küldtettem ki azon megbízással, hogy az ott egy idő óta beállott csendesség iránt tájékozódjam s arról jelentést tegyek. – A szárnyvonal dereka táján egy ágyúüteghez érkeztem, mely egy kis magaslat gerinczén leböröckölve pihent; az alább fekvő előtérben pedig mintegy 5-600 lépésnyi távolságban legalább két zászlóaljra becsülhető, tehát jelentékeny mennyiségű gyalogság szintén tétlenül, de egyszerűszemind szemlátomást megbomlott, rendetlen nagy tömegben vesztegelt. Az ütegparancsnok tisztártól csaknem megbotránkozva kérdeztem, hogy a mienk-e az a rendetlen állapotban lézengő gyalogság? – mire azt a meglepő választ nyertem, hogy azok horvátok; meglepőnek mondom e választ azért, mert el nem képzelhettem, hogy ez esetben a még kartácsokkal is elérhető távolságból néhány ágyúlövessel miért nem ugrasztja szét azt az egész embergomolyt. – És midőn e fölötti bámulatomat egyenesen ki is nyilatkoztattam: azt a fölvilágosítást adta az ütegparancsnok, hogy nem lövöldöztetheti szét azokat a horvátokat, mert Ivánka őrnagy úr átment a bán táborába parlamentirozni s ennek következtében itt fegyverszünet állott be.

Hogy a nevezett őrnagy kinek a megbízásából s mi célból vagy mely irányban érkeezni ment át a horvát táborba, arról a tiszt közelebbi fölvilágosítást nem tudott adni; én tehát visszatértem a főparancsnoksághoz, a hol a tényállásról bementett jelentésem szintén meglepetéssel találkozott. Nem is volt alkalmam az ott irányadó körökben sem akkor, sem a csakhamar bekövetkezett fordulat alatt, ez eset lényege iránt világosabban tájékozódni; csak azt tudom bizonyosan, hogy e napon délután Ivánka kétszer lépett az ellenféllel értekezésbe, és hogy második ízben a horvát táborban letartóztatták volna; másnap pedig a bán általa küldötte el Mógához intézett hivatalos

levelét, melyben három napi fegyverszünetet kért, mely levél azonban nem a győzelmes hadállásban, hanem már csak Martonvásáron került a magyar főparancsnok kezébe.

Idő leteltével mindenütt elnémult a harci zaj, a merényleteiért véresen meglakolt ellenségnek nyoma is eltűnt a látókörből; tiszta volt a tér a magyar hadsereg előtt. A komoly munkát ünnepies hangulat váltotta föl; a halmok ormairól nemzeti dallamú zene harsogott alá s vegyült a torkok ezreinek örömrivalgásába, mi közben a tova hanyatló nap búcsúsugarait a győzelme érzetétől fölvilanyozott magyar hadseregre szórta vissza s azt a megdicsőítésnek mintegy magasabbról alászálló fényével árasztotta el – eltörölhetetlen vonásokkal vésvén be e megragadó képet mindazok lelkébe, a kik fogékony kebelrel szemtanúi valának.

És míg a nap fáradalmaiban lankadozott harcosok lelki ereje az öröm közérzetében újra éledt: Csányi László, boldog emlékeztető kormánybiztos, a hadsereg testi igényeiről is szokott erélyvel gondoskodván, az élelmiszerekkel megterhelt társzekerek sokasága jelent meg a tábor hátterében, melyeknek tartalmából a naphosszat kimerült fogyasztó szervek is gazdag táplálékban részesültek. Teljes lett a megelégültség e tekintetben is.

A visszavert ellenség nyomatékos üldöztetése e napon szóba sem jött, sőt az alkonyat tájt kiadott rendeletek, melyeket a csapatparancsnokok számára többen tábori módon zsebtárczalapokra írtunk, sem foglaltak magokban a következő napra szóló intézkedést; de igenis határozottan kijelölték a csapatok éjjeli fekhelyét s tüzetes utasítást tartalmaztak a széles kiterjedésű biztonsági szolgálatra nézve is.

Már esteledett, midőn teljes megnyugvással Velenczére visszatértünk, a hol nem sokára vacsorához szólítottunk, melynek folytatásában a nap eseményeit megbeszélve, kedélyes társalgás fejlődött ki. Ezt azonban kilencz óra tájt a ház előtt elvezető főútról behallatszó szokatlan zsilaj zavarta meg. Beérkező cselédek egyszerűen Martonvásár felé irányult csapatmenetelést jelentettek. – Az épen oly komoly mint megfoghatatlan valóságról csakhamar magunk is meggyőződünk, a váratlan mozdulat iránt megkérdézett vissza menetelő tisztektől leghatározottabban értesülvén, hogy az egész hadsereg visszavonulóban van Martonvásárra.

Összeszedtük ekkor holminkat s kocsiba szállva, ugyanazon irányban magunk is útnak indultunk.

Sötét éj volt, a már akkor borús égboltozatról csak imitt amott világított le egy-egy tünedező csillag, gyöngye és mulékony fényt vetve azon leírhatatlan zürzavarra, mely csak a közepett haladók által, közvetlen közeléből volt észlelhető az ő egész rémletességében. Gyalogosok, huszárok, tüzerek, saját szervezetökben is teljesen fölcszolva, társzekerekkel, lövegekkel és lőszerkocsikkal, markotányos talyigákkal s a többi magán- és tábori járművekkel zsufolódásig összevegyülve, mint medréből kiszorult áradat, tódultak odább-odább, különféle járművek düledeztek az út melletti sánczokba, míg mások, illetéktelenek által a túlterheltetésig megszállva, csak nagy nehezen vándoroghattak tovább. – A fölbomlás a legapróbb kapcsolati ízületig tökéletes volt, és e zürzavar végzetessé válható veszélyességét még az egyre-másra sűrűn ropogó puska- és pisztolylövöldözé-

sek s illetőleg a szeretszét zsongó golyók is növelték. A rend kötelékeiből kisodort tömeg e fétkelenkedéseit pedig korlátozni nem lehetett...

... már ekkor a bánnak az általa kért három napi fegyverszünetet szükségképen meg kellett adni: ezt a magyar hadsereg állapota is nagyon megkívánta, mert arra teljes 48 óra kellett, míg az ismét szervezett egészszé, szabatosan tagozott harczképes állapotúvá alakulhatott. – Azt a három napot pedig a bán szorgalmasan fölhasználta, hogy serege zömével a magyar földről bántatlanul kimenekülhessen...

Vendrei, 1855. 321-402, 1856. 64-87.

Gróf Andrássy Gyula a pákozdi csatáról

Szeptember 29-én reggel.

A kisdied magyar sereg Móga tábornok alatt a Sukoró és Pákozdi közti völgyben csatarendben foglalt védő állást. Egy tekintet a seregre mutatá, hogy a tömeget, melyet itt együtt látunk, nem forradalmi elvek, hanem a honszeretet legtisztább érzése gyújtá össze. Nem lehetett itt látni azon baljós látat arcokat, melyeket a nagyvárosok lebuji okádnak ki a forradalmi csatátérre, nem Marsnak azon torzképeit, azon léleknélküli buta képeket, melyeket az erőszakos ujonczozás rendszere a birodalom külön tartományaiából szokott összevgyűjteni. Egy tekintet a sorokra mutatá, hogy itt nem egyes, hanem a hazának minden osztályai gyűltek a nemzet zászlói alá.

A legelső családok ivadékai mint közvitéztek léptek az első tíz honvédzászlók alá. Fénymázos csizmák, melyekből a lábujak kin és sárga saloni keztük, melyek még nemrégén hagyták el Pest legékesebb termeit – a közvitéztek soraiban tanúskodtak szomorú állapotok által arról, hogy sem ők, sem tulajdonos... (sic!)

Az ujon alakult és naponta érkező honvédütegekben délczeg paripák nyugtalan ugrádozásaikkal mutaták, hogy még nem rég cserélték fel szép hölgyek díszkocsijait a zörgő ágyúkkal. Reggeli 9 1/2 órakor a jobb szárnyon kezdődött a csatározás, 2 zászlóalj szemben – három folytonos csatározás közben mászott – más pedig oldalban és illetőleg hátban támadá meg a Milbeck ezredes parancsa alatt álló jobb szárnyat...Szemben azon hegyről, mely a pátkai tó és a fehérvári országút közt emelkedik, egy ágyúüteg kezdé tüzelését. Három más ezek közt a veresköpenyes Szerzsánok a Lovasberényi utról kerülte meg azon partot, melyet jobb szárnyunk tartott Milbeck ezredes alatt. Mind az önkéntesek, mind a Vasa ezred két zászlóalja bátran viszonzák az ellenség tüztét. De a bátorság egészen különböző nemével. Míg az utóbbiak a legrendesebb négy szegű tömegben az első sorok térdelve, szoborn nyugodtsággal viszonzák az ellenség tüztét. Az alatt Ivánka zászlóallya előtt lovagolva, az ellenség elébe vezeté zászlóallyait, az első sikeres lövései az ellenségnek egy bizonyos zavart mutattak a fiatal önkéntesek soraiban; a négy szög ovál tétovázó alakot vón. A fegyelem hiánya mutatkozott itten. Hol ez nincs csak kitünő lelkesedés segíthet, de csak egy perczig tartott, mert valódi lelkesedés, de csak valódi, a fegyelmet is kipótolya. E

perczyi habozás után „éljen a haza” kiáltás hallatszott, mintegy mutatva, hogy ahol fegyelem nincs, csak a lelkesedés segíthet és szurony szegezve rohant a fiatal sereg ezredese után, az ellenség felé, kik a szuronyt be nem várva, harmincz lépésnyi távolságban érkezvén, hátafordítva rohantak le a parton. Ugyan ez időben néhány száz, a három említett horvát zászlóallynak sikerült majd nem észrevétlenül megkerülni szélső jobb szárnyunkat, melly itt támasz és rezerva nélkül állott. Ezen csapatok tüzelése, melly míg csapataink nagy része a már leírt front támadással volt elfoglalva, nem csak oldalban, hanem háttan vevé felállításunkat, igen veszélyes hatással leendett, főképp ha az ellenség határozottabban nyomul elő. a nap kimenetelére. Midőn egy szerencsés véletlenből egy segédtszót már előbb látván a veszedelmet, egy, a centrumból elvett honvédeuteggel jelent meg a helyszínen. Néhány jól célzott kartácslövés és két század Miklós huszár rohama több volt, mint amit a Horváthok... (sic!) rögtön visszafordulásra bír a Horvátokat, melly az utánuk nyomult üteg még néhány lövéseire vad futásban fajult ki.

Ekkor egy oly jelenet adá magát elé, mellynél érdekesebbet alig találunk az egész hadjárat folyamában. A sukorói part alatt és a Pátkai tó közt egy kis térség nyúlik el, melly a Lovasberényi völgyben találja megszükkült folytatását. Ezen térségen most 10-12 ezer ember a legmegfoghatatlanabb zavarban látszott tolongani, – lovasság, gyalogság – öszve-vissza zavarva, egy alaktalan tömeget képezének, melly felülről nézve inkább egy szétvert Zsibvásárhoz hasonlítja. Időnként egyes lovasok látszottak, körülnyargalva az idomtalan tömeget, ismét osztályokra akarván azt választani, de siker nélkül. Jelasich serege – egy megrémült nyájhoz hasonlóan – egyenesen a tónak rohant vad futásában, és csak akkor állott meg, midőn az elsők a hátulsók által tolatva, már fél testig a vízben voltak. A part, mellyen a mi legszélső balszárnyunk állott, meredek lejtőséggel végződik a lovasberényi völgy és a pátkai tó felett, lovasságunk csak ezen lejtőségig üldözé az ellenséget, gyalogságunk a part tetején maradt, csak a már említett ágyúüteg néhány tiszt kíséretében nyomult egész a part széléig, honnan néhány lövés még növelte a zavart, melly a horvátok táborában uralkodott, és csak azon kevés tiszt, ki oda jutott volt szerencsés látni azon babyloni zavart, melly a pátkai tó partján ez alatt uralkodott.

Andrássy, 1912. 587-588.

Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból

Csaknem esteledett, mire elszéledtünk, Perczel Mór visszament dandárához Dinnyésre, a többiek, úgy én is illeto állásainkra. Ilyenek után meglehetősen aggodalommal töltöttem az éjszakát rögtönzött sátram alatt. Hajnal felé belép hozzám Csányi László egészen kikelt arccal s felkiált? – „Jaj Miklós!” Rettenetes szerencsétlenség történt. Éppen most vettem híret, hogy Lamberget Pesten tegnap megölték, ha most ezt amúgy is ingadozó régi tisztjeink megtudják, bizonyosan megtagadják a szolgálatot, és seregünk szétmállik.

Megdöböntem én is a híren, de nem értünk rá sokáig töprengeni. Alig volt nálam Csányi egy negyed óráig, vágatva jön az előrstől tájékozó paripán egy huszár, s röptében odakiált: – „Jön az ellenség!”

Riadót vert, fújt minden csapat. A harc vonal rendeztetvén, én parancsot kaptam zászlóaljjal a jobbszárnyra vonulni, és annak parancsnoka Millbeck a Wasa-k két zászlóaljával, Schweidel ezredes három osztály huszárral és Sztrakonitzki százados egy fél üteg hatfontos ágyúval. Jelentkezvén Millbecknél, kérdeztem, hol álljak föl. Nagyon kancsal szemekkel fogadott, mert éppen ővele tűztem össze legélesebben a sukorói haditanácsban. Félvállról fogadott, kérdésemre azt válaszolta németül: „Álljon fel, ahol akar!”

Fellobbanó haragomat mérsékeltem, de mégis élesen figyelmeztettem, hogy ő lévén a parancsnok, az ő kötelessége az alája rendelt csapatok harci állását kijelölni. Mire kissé magához tért, és kitűzte az első vonalban álló Wasa-k mögött állásomat a második vonalban.

Alig álltam fel, megkezdődött a támadás az egész vonalon. Eleintén csak ágyúval, azután apró fegyver tüzessel!!! A jobbszárny ellen is erősen tüzelt a szemben álló halmon felállított két ellenséges üteg, de fölfelé kelletén löniök, a golyók fejeink felett zúgtak el anélkül, hogy csak egy is talált volna. A zászlóaljam előtt állva lóháton vettem észre, hogy embereim, valahányszor egy golyó fejünk fölött elzúgott, önkénytelenül meghajlottak, és nem egy „Jézus segíts!” hangzott fel, mire én, midőn ismét egy golyó zúgott el fölöttünk, levettem sapkámat, és szintén meghajoltam a repülő golyó előtt. Embereim rám néztek, elnevettek magukat, és a következő golyók előtt többé meg nem hajoltak.

Eközben az ellenség. ágyúi tüzének fedezete alatt, a velünk szemben álló balszárnyát kifejtette, és egy rendes határőr- és egy nemzetőrzászlóalját ellenünk vezényelte. A meredek hegyen fölfelé folyamatosan tüzelve haladtak, de lassan. A hegy élén felállított Wasa-k élénk tüzeléssel válaszoltak, de nagy hamar fölhagytak vele, és kezdtek visszavonulni. Nem értvén ennek okát, a legközelebbi századhoz lovagoltam, ott a bakák káromkodásából tudtam meg, hogy csak hat töltéssel lévén ellátva, miután azt ellőtték, Millbeck visszavonulást parancsolt.

Erre hozzá lovagoltam, bosszankodást tettetve erősítette ő is, hogy több tölténnyel nem lett ellátva. Midőn aztán rendelkezését kértem, ismét előbbi modorában nyilatkozott, annyit mégis mondott: „Nohát foglalja el az általuk elhagyott állást!” És ezzel két zászlóaljjal együtt elvonult.

Én gyors léptekkel előrenyomultam a hegy élére. Három osztályra osztottam zászlóaljjamat: két századot Sándor testvérem, kettőt magam vezettem, kettőt tartalékkal a hegy élén, én pedig lóról leszállva szintén két századdal a már a hegy felénél magasabbra hatolt két ellenséges zászlóaljat megtámadtuk. Csak egy sortüzet adtunk, ami nem tehetett valami nagy kárt bennük, mert tétovázás nélkül folytatták előrenyomulásukat. De midőn mindketten szuronyt szegezve megrohantuk, aránylag csekély ellenállás után hátat fordítottak, és oly sebesen rohantak lefelé, hogy alig bírtunk néhányat elérni. Ekkor Strakonitzki is, ki eddig az ellenség ágyúival volt elfoglalva, a szaladó tömegre fordította ágyúit, ami aztán vad futássá változtatta a már amúgy is rohamos visszavonulást. Az üldözést négy századdal folytatni tanácsosnak nem tarthatván, visszavezényeltem embereimet előbbi állásomra a hegytetőn.

A tüzelés az egész vonalon szünni kezdett, és dél tájban meg is szűnt. Nagy hamar feljöttek hozzám Ivánka, Bárczay, Vay Lajos csapatvezérek, gratuláltak a győzelemhez. Amint így beszélgettünk, kivált a pátkai halmok közül egy lovon ülő gyalogtisztt, fejér kendőt lobogtatva felénk. Nem tudtuk mire vélni. Ivánka vállalkozott rá, hogy hozzá lovagol, és megkérdezi szándékát. Megtette, szólt vele pár percig, aztán együtt az ellenség tábora felé ellovagoltak. Ivánka csak másnap tért vissza a mi táborunkba, meghozta Jellačić kérését a háromnapos fegyverszünetre. Beszélt valamit, hogy őt a szerezésnek akarata ellenére kísérték Jellačić elé. Ő tudja legjobban, mi igaz ebben. Annyi bizonyos, hogy mikor a tiszttel ellovagolt, ezen kívül más ott nem volt, és ő mindenesetre saját akaratából indult Jellačić tábora felé. De még ezentúl katonailag is büntetendő hibát követett el, midőn a kétségtelenül parlamentírozás végett küldött tiszttel érkezett, ahelyett, hogy azt az egyedül illetékes főparancsnokhoz kísérje...

Beismerem, hogy haditettelem nem sorolható a nagyobb hőstettek kategóriájába, de tekintettel arra, hogy embereim akkor álltak először tűzben, hogy tisztjeim nagy része szintén újonc volt, hogy oly kevés időnk volt a gyakorlatra, hogy a tisztek egyik-másik ügyetlenebb legénynek még a fegyvertöltésnél is segíteni voltak kénytelenek, már ez is elég leendett, ha helyüket megállják, a szuronnal támadás pedig mindenesetre váratlan és rendkívüli harci tettnek nevezhető. De mind ennek, mind pedig az ezt megelőző haditanácsnak politikai és hadászati jelentősége véghetetlenül nagyobb volt, mint azt sokan hiszik és hirdetik.

Tagadhatatlan tény, hogy ha Perczel Mór és én a sukorói haditanácsban tántoríthatatlan bátorsággal szembe nem szállunk a kételkedő főparancsnokkal és a régi tisztekkel, ha engedünk Csányi, Ludvig, Repeckzy és a többi jelenvolt képviselő tétovázásának, ha már-már csaknem kardra kerülén a dühös vita, ki nem erőszakoljuk azt, hogy akkor állásunkban bevárjuk Jellačić támadását, és elfogadjuk az ütközetet; a visszavonulás elrendeltetik, talán meg sem állunk többé Pestig, és hazánk nyomorultan elvész, nagy garral megindult küzdelmünk akkor szégyenletes véget érhet. Szerencsére Perczel Mór már teljhatalmú kormánybiztos lévén, oly tekintéllyel bírt, mellynek a többség kénytelen volt engedni.

Ez volt az első fordulópont. A második volt a jobbszárnyon kivívott, minden tekintetben döntő diadal. Perczel, 1977. 61-63.

Hunfalvy Pál naplója

Várakozás és remegés volt tegnap. Csak megütközzenek! Velencénél bizonyosan megütköznek. De hogy hat majd a Lamberg megöletése a katonákra? hogy a háznak határozata, mely a királyi rendeletet megsemmisíti, és hazaárulónak nevezi, aki azt fogadja! Ezen határozattal küldöttek mentek a táborba, hanem a tisztek egyetértő véleménye szerint nem osztották ki, nehogy a katona okoskodni kezdjen. Bónis fejét ajánlotta azon felelet elvállalásáért, hogy a ház határozza-

tát mellőzzék. 11 1/2 kor kezdődött az ütközet, honvédeink lelkesek, tüzeink jól lőnek, visszaverték az ellenség megtámadását. Ivánka elfogatott, és kibocsátatott.

30. A ház elnöke röviden tudósítja a házat a történekről, s népfelkelés határozatott. Délután a Múzeum terén népgyűlés volt avégett. Csak e napot állják ki, azután meglesz minden nyerve. Délután azt hallottuk, hogy fegyvernyugvás van. – Batthyáynak sokat köszönhetünk a sereg összefűzésénél. Ő most Bécsben van.

A tót büszkeség. A ház meddősége. Istenem, így fohászokdám, hát ezt meglássuk-e, hogy a horvát Buda szent falai között mint ellenség emelt fővel járjon? Nem lehetne több embernek szemébe néznünk!

Oct. 2. Az ülésbe mentem. Ott az ismeretes híreken rágódtak. Fegyvernyugvás köttetett Oct. 3dika 6 órájáig este. Jellasics kérte ugyan, de a mi seregünknek is jólesett. Bécsből többfélét beszéltek tegnap, hogy az országgyűlést szétverték, Latourt felakasztották, a camarillát szétugrasztották etc., huszárok, kik Csehországból jöttek Bécsbe, magokat kivágták. Rémülést okozott a városi hatóság kihirdetése, hogy Pestnek minden férfია fegyvert fogjon.

Tegnap innen Pestről sok élelem és ember ment a táborba; a pestiek dicsően viselik magokat.

Ma a boltok be vannak zárva, csoportok vonulnak keresztül; kecskeméti lovasok, szolnoki kaszások, rettenetes sereg, bár lenne csak az ellenségnek félelmetes s ne a barátoknak is. Hunfalvy, 1986. 86-88.

A pákozdi ütközet (hadműveleti napló részlet)

29-én az előőrsök reggeli jelentései Pákozdnál és Pátkánál ellenséges támadást sejtetnek. A hadtest reggel 1/2 8 óraker száll fegyverbe, s elfoglalja harci állását. Moga altábornagy jónak látja egy parlamentert a horvát táborba küldeni megtudakolandó, „hogy gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, aki a bánnal tartott megbeszéléséről kora hajnalban vissza szándékozott térni, elhagyta-e már a horvát tábor, avagy ott fogolyként kezelik?”

A Székesfehérvárról déltájban visszatérő parlamentert a bán biztosítékát hozza miszerint gróf Batthyány Lajos valóban érkezett vele, s azután Bécsbe utazott volna.

Hajnali 5 óraker egy huszárjárőr a Pátkánál előőrsön lévő osztálytól jelenti parancsnokának, Szegedy őrnagynak, „hogy az ellenség Székesfehérvár felől megindult”, mire a felettebb elővigyázatos parancsnok osztályával azonnal megkezdi visszahúzóódását Ság felé, a 2 harcvonalba...

A szélső jobbszárnyon vezénylő Ivánka nemzetőr ezredes az osztályt ismét Pátka felé rendeli előre, amely megérkezése után 1 szakaszt kémszemlére küld ki Csalán túlra, s amely a székesfehérvári szőlők előtt az ellenséges elővédre akad.

Az ellenség csak lassan nyomul a pátkai rétek felé, s ott fejlődik fel 3 zászlóalj gyalogság, 2 osztály lovas, s egy üteg.

Közli: Hermann, 1995. 191.

Harcrend

Hadtestparancsnok Móga altbgy.

Gy. szd.	1. szd.	Csapat	Parancsnok	Ember	Ló	Löveg
		Jobbszárny	Millpökh alezr. ddpk. Szirányi szds. vk. tiszt.			
6		60. (Wasa) gye. 1. zalj.	Alois Wiedersperg szds.	600		
6		1. pesti önk. nő. zalj.	Ivánka Imre ezr.	1000		
6		2. pesti önk. nő. zalj.	Guyon Richárd őrgy.	1000		
6		tolnai önk. nő. zalj.	Perczel Miklós őrgy.	1000		
6		nógrádi önk. nő. zalj.	Hell Ignác szds.	1000		
3		székesfehérvári önk. nő.	Szabó Imre szds.	400		
	2	9. (Miklós) hezr.	Szegedy Imre őrgy.	200	200	
		3. hatfontos gyalogüteg	Sztrakoniczky Bazil fhdgy.			8
33	2	összesen		5200	200	8
		Centrum	Holtsche vörgy. ddpk. Bayer fhdgy. vk. tiszt.			
6		48 (Ernő) gye. 3. zalj.	Franz Begg őrgy.	500		
6		34. (Porosz herceg) gye. 2. zalj.	Széll József őrgy.	700		
4		gránátos zalj.	Johann Weissl őrgy.	300		
6		1 honvéd zalj.	Lázár György őrgy.	900		
6		borsodi önk. nő. zalj.	Vay Lajos őrgy.	1000		
	2	9. (Miklós) hezr.	Békeffy József őrgy.	200	200	
	2	4. (Sándor) hezr.	Teodor Schloissnig szds.	200	200	
		4. hatfontos gyalogüteg	Karl Jungwirth fhdgy.			6
		2. hatfontos lovasüteg	Mack József fhdgy.			6
		1. fél hatfontos lovasüteg	Adrian fhdgy.			4
28	4	összesen		3800	400	16
		Balszárny	Teleki vörgy. ddpk. Albrecht fhdgy. vk. tiszt.			
6		7. honvéd zalj.	Ordódy Kálmán őrgy.	950		
6		14. honvéd zalj.	Inczédy László őrgy.	950		
6		Zrínyi csapat	Perczel Mór ezr.	900		
	5	6. (Württemberg) hezr.	Leopold Meraviglia alezr.	400	400	
	2	9. (Miklós) hezr.	Gáspár András szds.	200	200	
		3. hatfontos lovasüteg	Franz Helm szds.			6
		1. fél hatfontos lovasüteg	Ullrich Ágoston szds.			4
		2. nő. gyalogüteg	Friwisz Ferenc szds.			4
		összesen		3400	600	14

Gy. szd.	1. szd.	Csapat	Parancsnok	Ember	Ló	Löveg
		Tartalék				
		34. (Porosz herceg) gye. 1. zalj.	Mezősy Pál szds.	350		
		veszprémi önk. nőr. zalj.	Kun Géza őrgy.	1000		
		4 (Sándor) hezr.	Karger Ferdinand őrgy.	400	400	
		1. fél hatfontos gyalogüteg	Gruber Fülöp fhdgy.			4
		összesen		1750	400	4
		Teljes összeg		14150	1600	42

Közli: Hermann, 1995. 196-199.

Fegyverszüneti megállapodás 1848. szeptember 30-án

Alólírtak Jellacsics báró altábornagy, Horvátország bánja és Móga altábornagy által felhatalmazva, az alább következő feltételek alatt fegyverszüneti szerződést kötöttek:

A/ A fegyverszünet a megerősítés órájától kezdve csak háromszor 24 óráig tarthat.

B/ A magyar királyi csapatok határvonala Csákvár, Sukoró, Dinnyés, Seregélyes és Szolgaegyháza, a cs. kir. horvát csapatoké pedig: Csák-Berény, Zámoly, Pusztakála, Pákozdi és Sárkeresztúr.

C/ E határvonalon túl a fegyverszünet tartama alatt semmiféle hadművelet nem történhetik és a már előretolt csapatok ágyúlövésnyi távolságra visszavonandók.

D/ Ha a fegyverszünet alatt felsőbb helyről békéltetés kezdenék meg, e fegyverszünet a körülményekhez képest meghosszabbítható.

E/ A csapatok élelmezésénél minden erőszak lehetőleg kerülendő, minélfogva az ország polgári hatóságainak működése vétetik igénybe.

A bán öccsellenciája főhadiszállásán, Pákozdon, szeptember 30-án d.u. 6 órakor.

Kiss ezredes, Szapáry Antal gr., Milpökh ezredes, Zeisberg vezérőrnagy, a cs. kir. horvát hadsereg vezérkari főnöke.

Közli: Breit, 1929. 71.

Luzsénszky Pál, Bónis Sámuel és Asztalos Pál kiküldött országgyűlési biztosok jelentése a fegyverszünetről

Tisztelt Ház!

A régen óhajtvá várt pillanat, hogy seregeink a hazánkat meg támadott ellenséggel összeüt-közzenek: tegnap meg érkezett – nem kevés aggodalommal feltünk el a kimentel felől, tekintve seregeink csekélyebb számát, melynek nagy része még gyakorlatlan, s a fegyverrel sem tud bánni, s több más, a tisztelt ház előtt is tudva lehető körülményeknél fogva. És annál nagyobb volt hazafiúi örömünk, melyet a kimenetel keltett bennünk – a kétszernél nagyobb számú ellenséget, minden pontokon visszaverték seregeink, különbséget tenni nem lehet, kiemelést érdemelnek minden esetre a még alig gyakorlott Pesti, Borsódi és kivált a Tolnai önkénytesek!!!, kik hősileg viselték magokat, igen sok kárt téve az ellenség közt, s annak tüzét, bár soraikból sokan elhullot-tak és sebesültek meg – bámulatos hideg vérrrel ki állották, s a Perczel Sándor vezénylete alatti csapat, a fővezér méltánylat nyilatkozatát érdemelte meg – meg emlíendő még a tüzérség általá-ban, különösen az 5-ik ezredbeli – s ezeknek parancsnoka, Jungvith, ezen osztályt a nemzet hálájáruul biztosítottuk is a csatatéren. E napnak eredménye lett, hogy az ellenség nyakra-főre a hegyekbe húzódott fel, minden irányban – s a csatatér a mienk maradt. Az ellenséget üldözni tanácsos nem volt, már az említettük oknál fogva (sic!), és azért is, mert vitéz seregeink ki fárad-tak, s bár mennyi lelkesülés van is bennök, de kellő rend és betanítás!!! hiányában lehetett tartani, hogy az ellenség erős állásából, a mienket vissza vervén, ily zavar támadhatott volna, hogy seregeink széteszolván öszve szedése s a rendbeni vissza vonulás lehetetlen lett volna. Alko-nyat tájban láttuk az ellenséges seregeket tömegekben vonulni a hegy élén irányunkban s tartani lehetett, hogy Lovas Berény felé meg kerüli állásunkat, mire meg határozottat seregeinknek a marton vásári állásbani vissza huzása – ami meg is történt. A sötétben azonban némi szerenc-sétlenség történt, ugyanis: a lelkesedéséről ismeretes Porosz herczeg gyalogság egy osztálya, az utó csapat vonulását ellenségnek vélvén, lőtt, melynek következtében a huszárok és honvédek közül többen el estek és meg sebesedtek, s hogy nagyobb szerencsétlenség vagy zavarodás nem történt: azt a Móga vezér erélyességének köszönhetni, kinek kíséretéből számos huszár lövettet le – azonban mégis a sereg tegnap éjjel táborban szált.

A csata folyta alatt a jobb szárnyon, hol Ivánka őrnagy vezényelt, történt: hogy a legnagyobb tüzelésben az ellenségtől egy tiszt fehér kendővel jött csapataink elébe, mire Ivánka őrnagy oda lovagolt, s a tiszttel be ment az ellenség vonalába, azonban csapatai még folyvást tüzelvén, azok-hoz lovagolt, s a tüzelést meg szüntette – vissza jövet a szerzésának körül fogták, s értékre adván a történeteket, mind a mellett elfogatott, s egy tiszthez vitetett, ki őt Jellasicshoz küldötte, kitől ma reggel egy levéllel visszaérkezett, melyben Jellasics kijelenti, hogy fegyverszünetre kész, hogy a viszályok kiegyenlítettessenek. Móga vezér úr, a csapatok parancsnokai és mi összejövén, ezen tárgy tanácskozás alá vétetett, s minden csapatok vezetői egytül egyig kinyilatkoztatták, hogy seregeinknek a fegyverszünetre kerülhetetlen szüksége van, a fáradalmas utazások, a tegnapi

csata, a visszavonulás s az éjjeli hideg eső által el lévén tikkadva és szét oszolva, ami a leggyakorlottabb hadseregnél is megtörténik, azonban e tekintetben megnyugtattuk a tisztelt Házat, hogy midőn ezen tudósítást teszük, már seregeink össze vannak szedve, vidorok ismét és harcra készek, mi a rendes katonaság tisztjeire is meglepőleg hatott, s azon tekintetből is, mert mi erősítéseket vonhatunk magunkhoz ez idő alatt, holott neki azon előnye nincs, seregeink kipihenve, megerősödvé, a bekövetkező csatában győzedelmesen vívhatnak. Ebben tehát megegyezvén, Kiss Ernő és Milbeck ezredesek és gróf Szapáry Antal elküldettek azon feltételek alatt, hogy a kijelölt vonalon túl semmi hadi működések ne történjenek, a fegyvernyugvás legfeljebb három huszon négy órig tartson, s ha ezalatt a viszályok kiegyenlítéséről lépések tétetnének, a fegyvernyugvás meghosszabbíthatassék, – az ellenség részére az élelmezés megszervezésére semmi erőszak ne használtassék. Az, hogy tőle jött az ajánlat a fegyvernyugváásra, mutatja: hogy a tegnapi eseménynek nagy hatása!!! volt reá, ugyanis, bár a fegyvernyugvás alatt az előny részünkön van, ezt tevő, mert nem hitethető el magával, hogy sorkatonaságunk lőni nem fog reá, s látá, hogy ha addig sétautat tett is, most már véres akadályokra talál, és nem olly könnyű dolga van ennyire előrehaladván az országban.

Leg inkább ez az, mi iránt a tisztelt házat sietve tudósítani köteltségünknek ismertük, meg nyugtatónak tartván ezt a kedélyekre. Sürgőleg kénytelenek vagyunk a tisztelt házat meg kérni, hogy 150 ezer ezüst forint küldessék s ebből legalább 40 ezer ezüst forint huszas pénz – seregeink száma szaporodik – az élelmezés sokat felemészt, mert néha pazarlálag is kell bánni az élelmezéssel, mert seregeinkben van meg mentésünk reménye.

Egyéb iránt, aggodalamink ha lehettek volna is eddig – a tegnapi nap által eloszlattattak – mindenki meg tette köteleességét a vezértől kezdve az utolsó emberig, minden különbség nélkül. September 29-e ki számíthatatlan következtű nap: e csata döntött hazánk sorsa felett, nemzeti önnállásunk első alapköve tegnap tétetett le, az elestek vérével erősítve, minden ármány és viharok ellen.

Kelt Marton Vásáron September 30-án 848.

Luzsénszky Pál, Bónis Sámuel, Asztalos Pál
Nemzet Gyűlési biztosok.

Közli: Görgey, 1980. 193-196.

Jellasics jelentése Latour hadügyminiszternek 1848. október 5-én (részlet)

Csapataim múlt hó 29-én ütközetet vívtak Pákozdnál, az ellenséges csapatok szilárd állásban helyezkedtek el Sukoró előtt, mi némi előnyöket vívtunk ki, az ellenfél pedig éjszaka visszahúzódtott Martonvásárig. Mindazonáltal nem találtam célirányosnak, hogy folytassam Buda felé való előrenyomulásomat, mert az ellenfél által akkorra már felvonultatott nagy létszámú lovassággal – huszárokkal – én csupán egy ezrednyi vérttest és 4 századnyi könnyűlovast állíthattam szembe.

Az ellenséges csapatok oldalamban és hátamban már kezdték elvágni tőlem az élelmiszerszállítványokat; ezt nem akadályozhattam meg: a vidéket, ahol álltam barát és ellenség kiélte; a rendelkezésemre álló eszközökkel Buda vára sem volt megvehető.

A magyar csapatok semmi hajlandóságot nem mutattak arra, hogy csatlakozzanak hozzám, hanem derekasan küzdöttek az enyém ellen: ezek miatt az okok miatt belementem abba, hogy háromnapos fegyverszünetet kössék az ellenféllel, s az időt tüstént kihasználtam, hogy Győr felé vonuljak és erősítésül a lehető leggyorsabban egyéb reguláris csapatokat vonjak magamhoz.
Közli: Spira, 1995. 65-66.

Görgey István emlékezései Zichy Ödön kivégzéséről

A lázas szervezési munkának alig felében pedig bátyám már szeptember utója felé sürgető parancsot kapott a miniszterelnöktől, rögtön minden meglévő hadinépével úgy, amint van kiindulni, a fővárosokon alul fekvő Csepel szigetét katonailag megszállani, s minden áron megakadályozni azt, hogy akár Jellačić főtábornok, akár ennek Roth és Philippovich csász. tábornokok alatt felvonuló jobbszárnya ezen sziget valamelyik pontján átkeljen a Duna bal partjára.

A szervezési munkának ezen rögtöni félbeszakítása percében bátyám még csak egyetlen gyalogzászlóalját, a "jász-kun-szegedit" vihette magával, midőn a vett parancsot haladék nélkül teljesíteni indult. A többi félig-meddig tűzbe vihető csapatok utána indítását, valamint a még ezután Szolnokra szállingózó újoncok besorozását bátyám egy megbízható katonaviselt törzskari századosra (Timon Zsigmondra) bízta a legközelebb utána küldendő zászlóaljak vezetését Csepel szigetére pedig énám; mivelgett a pest-szolnoki vasút, valamint a Duna gőzhajózási társulat hivatalai irányában szükséges írásbeli felhatalmazásokon kívül gőzhajó is adatott rendelkezésemre.

Pesten átutaztában bátyám a miniszterelnöknél jelentkezett, s ez ekkor eddigi feladatát egy újabbal tetézte, azzal ti., hogy hiúsítsa meg a Szlavóniából a Duna mentén fölvonuló Roth és Philippovich császári tábornokok 10,000 főre menő dandárjainak a Duna jobb partján való egyesülését Jellačić fő hadseregével.

Évégett Batthyány, a Duna jobb partján Csepel szigete átellenében le Dunaföldvárig már elhelyezett mintegy 1200 főből álló "védőcsapatnak", valamint a Pest, Fejér és Tolna megyei kaszár népfölkelésnek főparancsnokságát is bátyámra ruházta.

Okulván a drávai magyar főseregnél visszavonulása közben tapasztalt honárulási eseteken, Batthyány hasonló reakcionárius fondorlatok, árulás és átpártolási bűnök csírában elfojtása s egyes esetek példás és gyors megtorlása végett írott rendeletben egyszersmind a jus gladii hatalmával ruházta fel bátyámat, azaz felhatalmazást adott neki rögtönítélő haditörvényszékeket állítani össze, s ezek ítéleteit, mikor halálosak is, megerősíteni és végrehajtani – csupán utólagos jelentés kötelessége mellett.

Amely napon reggel én a második önkéntes zászlóalj, ha jól emlékszem, a szabócsit Patay István őrnagy vezénye alatt, Bősörményi Lászlóval mint segédtszettel – Szolnokról vasúton Pestre és déltájban onnan gőzhajón tovább indulván, a Csepel szigetére lehoztam, s estve ottani rendeltető helyére Lóré helység közelében partra szállítottam több ezer hadikaszával s egy fél üteg ágyúval egyetemben: ugyanazon napon délután (szeptember 30-án, 1848.) állott Lóré tövében, a Duna jobb parti Adonnyal átellenben isten szabad ege alatt azon rögtönítelő haditörvényszék, mely azután ellenségnek és barátoknak ad oculos demonstrálta, hogy „bange machen gilt nicht” hogy a lázasan készülődő nemzeti önvédelem valóban nem tréfa! hogy a pozsonyi szentesített új törvényeket a nemzet el van szánva meg is tartani, a vértelen szerzetekért, ha kell, utólag megadni a vér-árát. És megdemonstrálta e haditörvényszék mellékesen azt is, hogy amiért a szegény vályogvető cigányt teketória nélkül fel szokás akasztani: azt az árulást és kémi jó szolgálatot a háborúban – a dúsgazdag és dőlyfős főúr is ugyanazon bitón keserüli meg ezentúl Magyarországon!

E haditörvényszék előtt két magyar főúr ült a vádlottak padján: Zichy grófok, unokatestvérek, Fejér vármegyének legiménti főispáni adminisztrátora, Ödön gróf az egyik; egy osztrák császári lovasezredbeli százados, Pál gróf volt a másik.

A haditörvényszéket – a király által kinevezett miniszterelnöktől nyert pallosjogi hatalmánál fogva – mint a tett helyén s az ítélet helyén vezénylő legfőbb rangú katonaparancsnok, Görgey Artúr honvédőrnagy állította egybe az osztrák cs. kir. hadseregénél, következőképpen az országon belül álló s a magyar alkotmány hűségére felesketett rendes ezredeknél is hatályban levő, de az új alakulású csapatokra nézve is a kormány által elfogadott haditörvénycikkek rendelése szerint.

Ugyanezek szerint folyt a vizsgálat, és hozott az ítélet. Ödön grótot a rögtönítelő haditörvényszék egyhangúlag kötél általi halálra ítélte.

Pál grótot ellenben – jöllehet császári katonatiszt létere polgári ruhában utazott a horvát tábor hatalomköréből a magyar őrsvonalon keresztül unokatestvére és vádlott társa oldalánál – a haditörvényszék elegendő bizonyítékok hiányában ab instantia fölmentette, és ügyét a vizsgálati iratokkal együtt a törvény rendes útjára utasította, személyét pedig katonai fedezet alatt Budapestre kísérte. Hogy pöre ott annak rendje szerint tárgyalattott-e, és kelt-e benne érdemleges fölmentő ítélet? nem hallottam. Tény az, hogy Zichy Pál gróf, a Csepel-szigeti volt második vádlott felől annyit már Lóré elhihetővé tett a vizsgálat, hogy, mikor az ő ezrede is Ottinger tábornokkal a Dráva és Balaton közében gróf Teleki Ádám magyar főparancsnok seregétől Jellačićhoz átpártolt, akkor ő, hazája ellen fegyverrel szolgálni nem akarván, beadta ott lemondását, úgy érkezett Székesfehérvárra és rokona társaságába. És tény az, hogy ő négy héttel később mint a Honvédelmi Bizottmány által kinevezett és a 10. sz. (Vilmos-) huszárezredbe beosztott őrnagy, úgy jelent meg Pozsonyban.

A Zichy Ödön gróf ellen hozott halálos ítélet indokai ezek: nyílt háború idején az ellenséggel vitt cimborálás; ettől neki adott kezdvezménynek, jelesül egy Jellačićtól végtől végig saját kezűleg írt és aláírt, a vádlott gróf kértére és javára kiállított s a Jellačićyal egyesülés végett közeledő Roth

ellenséges tábornokra címzett beajánló és szabad menevédlévelnek – elfogadása és magával vitele; 43 darab újonad új nyomtatványú, az országban törvényesen fennálló közrend felforgatását célzó proklamáció terjesztésének bűnténye; ezen nála talált ellenséges menevédlével és proklamációk közt és személye közti összefüggést helyreállító körülményeket beismerő önvallo-mása.

Görgey, 1980. 44-47.

Szánthó Gábor abai református segédlelkész feljegyzései az 1848-49-es évekről

Abán voltam segédlelkész 1848-ban, midőn Jelasics berontott bitang, csőcselék hadával Tác felé Székesfehérvárra: ott adta ki zsaroló parancsait: de Pákozdnál a mi felkelőink által megverett, s úgy elszaladt, hogy Bécsig meg sem állapodott.

Ezután megjelent Abán Görgey Artur mint honvéd főhadnagy, hús kiszolgált magyar katona honvéddel, hogy ezeket a közeli falvakba szétküldi, mint leendő népfelkelési vezéreket; kettőnél többen Kálózra ha újabb ellenséges csapat jönne. Én ajánlottam, hogy inkább Soponyára. Tehát odarendelt valami hatot, és ezek rövid idő múlva elfogták a volt megyei főnököt, gr. Zichy Ödönt, ki a seregélyesi gr. Zichy rokonaival Kálózra akart hazamenni. Őket Trankus (sic!) honvédkapitány Aba felé szállította, ott éjjel az utcán őrizette, mert még ekkor Jelasics nem távozott, s ezeknél sok nyomtatott proklamáció volt. Másnap a foglyokat Lóréra szállították, ott Zichy Ödönt felakasztották.

Ezután id. Pázmány Dénes főispán elnöklété alatt megyei gyűlés tartatván, indítványoztam, hogy a megyei tisztikar az ellenség zsarolása elől jöjjön ki Fehérvárról.

Ezen indítvány elfogadtatott. Jött ismét ellenséges csapat, de ezt a mieink Ozoránál megsemmisítették, – ezt a Róth és Filipovics csapatát.

Közli: Tanka János, 1972. 165.

Koller János adonyi adminisztrátor naplója

September 30-án gróf Zichy Ödön kivégeztetése

Az úgynevezett Hunyadi csapatból hét közember, a Miklós ezredből három huszár volt nálam beszállásozva, amidőn ebéd alatt tudomra adatik mi szerint az Abánál elfogatott Zichy Ödön gróf Fejérvármegyének volt helyettes főispánja és gr. Zichy Pál volt Cs. Kir. katonatiszt kemény őrizet alatt a városházhoz hozattak légyen. Megtekintésükre oda sieték, de már ekkor a népcsoportok kíséretében katonai őrizet mellett a szerencsétlen foglyok gyalog a révbe kísértettek volt. A hol is Lóréra szállították, mellynek előtte Görgey Arthur őrnagy kun katonáival és mintegy 8 ágyúval táborozott volt. Az ítéelő bírák elnöke Görgey volt a többiek legtöbbszörre neveletlen kunok. Zichy Pál felmentetett, Zichy Ödön halálra ítéltetett. Fő bűne volt, hogy a hazába betört Jellasicnal

czimborázott, amit a nála lévő Jellasich féle proclamatikok és az ellenféltől nyert Salvus conductus féle levél bizonyítani látszának. Szegény fogoly védelmezte magát a mint tudta. A proclamatikokra azt felelte, hogy Fejérváron melly ellenséges katonákkal telve van, nyomattak kezeibe, de azért el nem ismeri hogy hazaáruló, mert ő ezeket zsebébe tette és senkivel soha nem közölte, a Salvus conductusra nézve azt felelé hogy illy tartalmú levél legalább hatvan másnak van tudtával is a főbb birtokosok részére kieszközölve, a többi között bírnak ilyennel magának a miniszter elnöknek rokonai is, a polgárdi Battyányiak. Azonban minden mentegetése a szerencsétlen embernek hasztalan volt, halála már ugy látszott el van határozva, a mi onnan is kitészik hogy midőn még vizsgálat előtt az adonyi városháznál a helybeli Jegyző leánya az ellankadt fogolynak levest nyújtani akarna és e végre Görgeytől engedelmet kérne, ez azt válaszolta, „lehet de úgy sem emészti meg”. Az áldozatul kiszemelt felett tehát a pálca Görgey által eltörött és kötél halálra ítéltetett. Látván a fogoly hogy vesznie kell, hármat kért: először hogy ne akasztanak fel, hanem lőnék agyon. Erre azt válaszolták hogy az ítélet meg nem másíthatik; másodsor engednének nékie egy pár sorokat végrendeletül írni; válaszoltaték: ott a pap a mi mondani valója van közölje vele, – harmadszor: hogy ha már meg kell hálnia engedjék mint Keresztény Katholikust meggyónni és megáldoznia, a felelet az vala, ott a pap végezze vele imádságát másra úgy sem érdemes. Káplányom ugyanis Juraszek Károly véle együtt átszállítatott a Duna partra a mint volt reverendába, és bár két fertály háromtól délután, mint egy kilencig tartott volt a vallatás a Káplányt még is a Szentségért haza térni sem engedték. – Ezen kérése is megtagadtatván a szegény grófnak, a Káplány mellé letérdelve ájtatosan meggyónt, és a kálozdi templomnak requiemre 2000 v.for. Kedvesének Kandida nőszemélynek 40,000 forintokat hagyva, a többiben örökösöknek testvére gyermekeit rendelé, s ezek végeztével gyűrűit és óráját a Káplánynak adá által, kérvén őtet, hogy gyűrűit Kedvesének, óráját Domonkos veszprémi püspöknek adja által. S ezután erős lélekkel lépett az akasztófává rögtönzött fenyőszálhoz, a hol minnek utána még egyszer bírát kegyelemre felszólította volna e szavakat mondva: „ártatlanul halok meg, adja Isten hogy ezen kormányznak én legyek utolsó áldozatja, éljen a magyar haza!” – egy cigány által vastag rudazó kötélre mintegy két fertály tízre örtüzek között, a kun katonaság örvendezése között felakasztatott. Különös, hogy azon Hunyadi csapatnak ezredese kik által elfogatott volt, valami Szalay nevű vala, Ödön grófnak egykori tisztartója, kit hivatalából elbocsájtott volt. – Ez volt hiv története ezen szomorú jelenetnek én nem hozok ítéletet a történetek felett, ítéljen az Isten.

A test mindenéből kivetkőzve hajadon fővel, mezitláb egy ümögbe és nadrágba függött egész másnap estig e helyütt; ezen nap éppen vasárnap volt, a nép egész dühösségében látható volt, itt a testet körül tánczoló, ujjongatva ki gunyolá, sőt körmeit is letépé mint hazaárulónak. El akarám szegényt temetni; a katonai parancsnok nem ellenzé, már megszerzém a koporsót, szemfedeleit és a Duna parton állék tervemet létesítendő, midőn értesítettem, hogy az adonyi nép mellynek szándékomat a sírásóné elárulta volt, felbőszülve s kaszákkal fegyverkezve akarja hátrálni ezen hazaárulónak eltemettetését, a mint ezt meg értém a koporsót kocsisommal ismét egész csendesen vissza vitetém, s a felbőszült nép lecsendesítésére sieték; még most is borzadva

emlékezem vissza, e merész tettemet milly drágán fizethettem volna. — A testet illy formán katonának temették el az akasztófa alatt, tánczolva tiprották be egy ugyan itt felakasztatott kun katona mellé. Sem emlék, sem sírkő nem mutatja helyét, Windischgätz uralkodása alatt a császáriak az akasztófát a Dunába dobva egy kised keresztet szúrtak sírjához, de ezt a túlsó vidékről átjött magyar katonaság ismét kihúzva a Dunába veté. — És ez volt vége ezen születésre, rangra, birtokra de különösen testi szépségre kitűnő férfiúnak, mintegy 35-ik évében kellett a jobb sorsra érdemesnek illy rutul kimulni, a kiről minthogy közelebbről is ismértem, mondhatom hogy nem volt rossz ember, és egyedüli hibája a könnyelműség volt.

Közli: Lendvai, 1983. 47-48

F. J. (Fidicinis János): Szeptemberi dal

Leng a zászló, tombol a mén,
Zivatar dúl hazám égén
Fel vitézek! villogó kard,
Ékesítse a honfi kart.

Jelasicsnak ős Fehérvár
Vívatlanul kapukat tár,
S a korcs fiak ott hódolnak,
Hajh! egy hitvány kalandornak

Még megérjük, hogy e betyár
Amit nem tett török, tatár
Dámájának ott csap levet,
István király sírja felett.

A gaz bécsi miniszterek,
Kamarilla, kopó sereg
Hitvány párák, ők akarnak
Vermet ásni a magyarnak!

Megálljanak! Csepel felől
A szél furcsa nótát füttyöl:
Elmehetnek nemsokára
Gróf Zicsihez lakomára.

De köszöntünk a hazára!
Felvirradt már valahára;
A szabadság napja szépen
Tündöklök a magyar égén.

Adja Isten, a magyar hon
Legyen földi paradicsom:
Ott viruljon az éden-fa,
Császár körte függjön rajta...

S tenéked, szép hercegasszony,
Amerre térsz, minden nyomon
Virág gyanánt a kedves bán
Illatozzék a – bitófán!

Fel vitézek, fel Budára!
Bátran szállók a csatára;
A csatára hű szerelem
Védangyala repül velem.

Leng a zászló, villog a kard,
Hallom zügni a zivatart:
Csatasikra szólít hazám
Isten veled, kedves rózsám!

Közli. Pogány szerk. 1983. 266-267.

Szalmai Antal levele atyjához

Szeretett Kedves Atyám!

Kívánata szerint, hogy gyakrabban írjak, ime, most egy kis ujságot írok, hogy eljöttem Veszprémből egyenesen Fehérvárra mentünk, ott voltunk egy napig, de onnét a Horvátok elöl elmentünk Pest felé egész Marton Vásárig Baratskai dombon lágert ütöttünk, ott voltunk egy óráig, onnét ismét elmentünk a Velencei tó partjára ott is táboroztunk, innét is csak hamar elmentünk, ismét Baratskára, itt volt az ütközet elhatározandó, de a horvátok kétszer 48 Órai fegyverszünetet kértek, melyet meg is nyertek, ez idő alatt elszöktek, hanem ez előtt való 4-ik napon véres összeütközés történt, mellyben igen sok horvát ott maradt. Éppen tegnap az az Csütörtökön, ismét Fehérvárra mentünk ott elfogtunk az erdőbe 15 száz embert 300 egynehány bagázsias kocsit, és 6000 fegyvert, ezeket csakhamar Pestre szállítottuk. Éppen előtte való két nappal vitézül viselték magokat a Fehérváriak, mert többet ezernél megfogtak, és valami 60-at agyon vertek, minden faluban hol 10-et hol 20-at de 110-et is agyon vertek. Baracsán voltunk 50 ezeren mindöze s e nagy szám előtt Jelasich vissza huzodott, és most már Győrt elhagyta, és Sopron felé készül, mi nyomba igen számosan kocsikon utánok, és most Moóron vagyunk, egy óra múlva Győr felé utánok. Roth Generálisukat éppen ma fogtuk el 5 ezerrel a Fehérvári erdőbe, egy csepp vérontás nélkül, csak ha megüink és meg látjuk őket: futni nem mernek, mert ügyes huszáraink ugvis elfognák, hanem csak úgy hőmpolygetik eleibénk a fegyvereiket, Pákozdnál pompás volt a győzelem mi annyira álltunk az ütközetül, mint az akasztófa Veszprémhez, és onnét néztük az öszve ütközést. A harnadik ágyu szólásra mind megfutamodtak a horvátok és ismét ujra belekaptak, valami 4 óráig lövöldöztek, már igen nyomták mi felénk őket, és a mi ágyúink is nyomultak előre, és az ágyúinkkal néhányat löttek közibe, valami 8 ezerre megy a horvátok vesztesége azokkal együtt a kiket elfogtunk a fehér zászlókkal úgy futkoztak, mind jól láthattunk. – A Petrits, és a Jánosi hadnagyok lettek, a héten neveznek 4 káplárt már a Jánosi is szóló valamit, -- ha majd illy helyen leszünk, hol maradunk az Atillámat majd legyen szives elküldeni mig eddig legkevesebb bajjunk sintsen. Magamat Atyai kegyességébe ajánlom, maradok holtig kézcsókoló fia: Szalmai Antal

Kelt Moóron Oct 6-án 848.

Közi: Waldapfel, 1952. 172-173

Boross Mihály: Élményeim

Jellasics a fegyverszünet megkötése után okt. 1-jén Székesfehérvárról megszökött, vagyis mint horvát katonai kifejezéssel szokták akkor mondani, oldalmazdulatot tett s Buda helyett Bécsnek fordította a rúdját, hagyván itt Fehérvárott utócsapatul 1500 embert. Ezen kis csapatnak a fele a felsővároson kívül a zámolyi sorompó felé táborozott, fele pedig a proviantházban volt összegyűlve.

Ez a szemtelen nép érezhette volna gyöngeségét ily nagy város irányában, de a helyett tovább űzte a zsarolást, fosztogatást, oly vakmerőséggel, mintha Jellasics most is a püspöki palotában kéjelgett volna. Jelesül a felsővárosi táborból bejött néhány horvát és a piacon a kofáktól erőszakkal szedték el a kenyeret. A kofának sem azért van a nyelve, hogy hüvelyben tartsa, a kenyérpusztítás harcztot idézett elő, még pedig kezdetben csak nyelvharcot amit dulakodás váltott fel. Ekkor a nép türelmét veszítve, Fehérvár fegyverfogható népe kaszákkal, villákkal és puskákkal fegyverkezve Ullmann Ferenc és Szász Ferenc nemzetőri századosok vezérlete alatt kitódult a táborba s fegyverletételre szólították fel a horvátokat, kijelentvén, hogy ellentállás esetében mind egy lábíg le fogják őket kaszabolni.

A horvátok részint félelemből, látván a roppant lelkesült és egyúttal dühös tömeget, részint mert zsákmánnyal megrakodva, most már nem nagy kedvet éreztek a hadakozásra s jó gunyájokban jobban szerettek volna hazájokba visszatérni, csekély vonakodás után letették a fegyvert s nemzetőri fedezet alatt útnak indították Buda felé.

Alig történt ez meg, egy horvát tiszt a városházába toladott és ott szemtelen parancsoló hangon követelt egyetmást a tanácsosoktól.

Ismét Ullmann Ferenc és Szász Ferenc századosoké az oroslán rész. Ullmann Ferenc óriás nagy ember, mondhatni Sámson volt s a városház kapujában megragadta a kijövő tisztet s mondhatni, mint kánya a csirkét, vitte a proviantház felé. Annak kapujában mellére ragadta a horvát tisztet s oly erősen szorítván, hogy bordái ropogtak, parancsolta neki, hogy tetesse le a fegyvert. A tiszt nem mert tüzet parancsolni, mert ő volt a cél táblán a célpont; azonkívül néhány polgár a csatorna felől lajtorjákon a ház tetejére mászott s onnan fenyegetődött az udvaron felállított horvátokra. A városi nép egyre dühöngött és Ullmann Ferenc kijelentette a tisztnek, hogyha le nem teteti a fegyvert, elbarikádozzák a kaput s rájuk fogják gyújtani az épületet. A tiszt ekkor is vonakodott, de a legénység gúlákba rakta a fegyvert s így kiesztrángálva őket a kapun, utána hajtották a másik csapatnak, kik pedig elszóródva a városban szerte kóboroltak, azokat irgalom nélkül agyonverte a nemzeti érzületében megsértett polgárság.

Így megtisztítottván a város a betolakodott szeméttől, nagy volt az öröm és vigasság mindenfelé hangzott az utcákon a diadalmi ének: "megverte Saul az ő ezerét, Dávid pedig az ő tízezerét." Boross, 1881. 105-106.

Kossuth Hirlapjának tudósítása a horvát foglyok pesti fogadtatásáról

Ma délután hozatott Budára 1158 horvát fogoly és 7 tiszt, ezeket s még néhány százzal többet Székes-Fehérvár lakói kísérték kevés más segedelemmel. E sereg az annyira magasztalt s oly rettentőnek festett határőri vitézségnek nem nagy jelét adá, mert embertelen rablások után, bár teljesen fegyverkezve volt, egy lövés nélkül megadja magát a Jellacsics ittléte óta fegyvertelen

fehérváriaknak. A csapat inkább hasonlít kaszálni menő napszámosokhoz, mint katonákhoz; első pillanatra látni lehetett, miként közülök csak igen kevesen részesültek a zágrábi püspök malasztaiból készült, vagy legalább készülendő 1000 nadrágból. Valami 50 legény volt köztük elég loncsos ugyan, de nagyon kopott egyenruhában, a többi ingben, gatyában, sőt néhányan mezitláb. Sok rablott somogyi szűrt és kalapot viselt. Mások, s ezeket tartók a javának, veres sapkát viseltek, de azért korántsem volt nadráguk. S ezek Latour hadügyminiszter ő exja Waffenbrüderei; igen levertnek nem látszottak, de nem elszánt akarata, hanem tompa türelem miatt. Sokan szidták Jellacsicsot, mint ki őket e természetlen harcra szigorú büntetés alatt kényszeríté. S ily néppel akar minket a kamarilla meghódítani!

Kossuth Hirlapja 84. Közli Kéry, 1890. 542.

Karl von Roth vezérőrnagy levele Huszár Pálnak, Tolna megye szolgabírájának

Ozora menetállomáson, 1848. október 1-én

Értesítem a tekintetes szolgabírói hivatalt, hogy 16 kocsit Pincehelyről és Némediből, amelyek a málha szállítására előfogati szolgáltatást végeznek, a katonaság ellen Pincehelyen elkövetett gaztett megtorlásául túszként magammal viszek – és ezeknek mindaddig a csapattal kell tartaniuk, míg a csapattól ma erőszakos úton és rabló módon elvett tárgyak mind vissza nem kerülnek, és valamennyi eltűnt katonája újra be nem vonul csapatához.

(A levél eredetije német nyelven íródott.)

Közli: Görgey, 1980. 246.

Karl von Roth Káloz mezőváros elöljáróságának

Ozora menetállomáson, 1848. október 2-án.

Mivel holnap, f. hó 3-án 12 óra tájban 9000 főnyi hadtestemmel Kálozra érkezem, a kellemtelen következmények elkerülésére tegye meg a tek. elöljáróság a szükséges lépéseket, hogy minden ember számára fél font hús, másfél font kenyér, egy meszely bor, továbbá kellő mennyiségű tűzifa és alomszalma, valamint 350 adag széna és zab rendelkezésre álljon, megjegyezve, hogy a húst arányosan az egyes házakra kivette meg kell főzni, és meghatározott időre ki kell hozni a táborba, a fát, alomszalmát és az abrakot pedig előre ki kell szállítani a helységen kívülre, alkalmas helyre, vízvételi lehetőség közelébe.

A málha szállítására f. hó 4-én 200 előfogati kocsira lesz szükség; ezeket úgy kell kiállítani, hogy már holnap, azaz f. hó 3-án este megérkezzenek a táborba.

(Az eredeti levél németül íródott.)

Közli: Görgey, 1980. 266.

Görgey Artúr: Életem és működésem

Én a bekerítő csapat vezetését vállaltam magamra, és vele másnap, 1848. október 7-én már korán délelőtt megérkeztem a kitűzött helyre, a megkerült erdőtől délre, ágyúlövésnyi távolságra az egy nagy négyszögben táborozó horvát hadtesttől északkeletre. A tőlem balra eső dombokat egészen le a Sióig már előző este óta megszállva tartotta a tolnai népfölkelés. E népfölkelési osztály parancsnokának volt kétségkívül legtöbb érdeme hadjáratunk szerencsés végeredményében.

Egy huszárjárőr jelentése, mely szerint Perczel ezredes gyalogságunk zömével már megérkezett az erdőben annak déli széléhez (az ellenségtől tehát északra), megadtam a jelt a támadásra. De mielőtt újonc tüzeink az első lövést leadhatták volna: a lenti négyszögből egy horvát hadikövet vált ki fehér lobogóval – s ezzel fölslegessé vált minden támadás.

Görgey, 1988. I. 181-182.

Csapó Vilmos jelentése Sztankovánszky Imre Tolna megyei kormánybiztoshoz 1848. október 10-én

Tisztelt Főispán s Kormánybiztos Úr!

Mint szóbeli értekezésünk, mint írásbeli parancsolatja folytán jelentem, hogy én oct. 5-én 3000 emberrel Ozoráról Kálozd felé indultam az ellenséget felkeresni; útközben, mivel Roth generális irányáról bizonyosat nem tudtam, Perczel István csapatvezér urat 1500 emberrel Szilasra küldöttem, nehogy az ellenség ez úton Simontornya felé törhessen, Szeniczey csapatvezért pedig Sár-melléki országúton 3000 emberrel Sz.-Miklósról Keresztúrnak Fehérvár felé előre nyomulni rendeltem, ameddig az ellenséget nem találja.

Így biztos voltam, hogy az ellenség meg nem szökhet, mert mind a három Fehérvárról meggyénkbe vezető országutat elzártam, Simontornyán pedig ifjú Dőry Vince csapatvezért hagytam 3000 emberrel, Perczel Gyula főbíró urat pedig Ozorán szinte 3000 emberrel, azon okból, ne talán az ellenség még valahol keresztül törne, űk a Sión való átkelést, mellynek hídjait egészen felszedtettem, az ellenségnek semmi áron át ne engedjék.

October 5-kén Dégre érkeztem és a falun kívül tábort ütöttem; kiküldött kémeim által már itt mindjárt megtudtam, hogy az ellenség ez nap Tácson és Soponyán táboroz, és Perczel Mór ezredes úr által megtámadtatott. – Azért Perczel István urat seregével Szilasról azonnal Dégre rendeltem, hogy erősebb levén, másnap Kálozd felé előre nyomulva az ellenséget megtámadhassa.

Szeniczey csapatvezérnek meghagytam, hogy szinte Kálozd felé nyomuljon, és velem egyesüljön.

October 6-kán reggel Kálozdra indultam, de alig haladtam, már azon jelentést kaptam, hogy az ellenség Soponyáról visszavonul és már Kálozdon is volna, ezen jelentésre azonnal Ozorára visszavonultam, ott a kedvező erős helyemet elfoglalva, az ellenségnek Ozorán a Sión való átkelést semmi áron nem engedni.

Délután 1 órára visszaérkeztem, a hidakat már lerombolva találtam, és magam a csapat előőreivel és egy osztállyal a Sión innét igen kedvező állást foglaltam.

Délután 3 órakor az ellenség is mutatkozott és a Dégrül Ozorára vezető országúton a tóti erdőből kinyomulva a síkon magát csatarendbe helyeztette. Nyugodtan vártam közeledését, és mielőtt előre vonult, előcsapataim által puskalövésrel fogadtattott. Észrevettem azonnal, hogy az ellenség ezen megtámadás által illetődvé látta, hogy Ozorán keresztül nem mehet és véres harc lesz, – ekkor egy tisztet küldött, és vélem alkudozni kívánt. Én magam mentem, és mind a két vezérrel, Róth és Filipovics generálisokkal értekezvén, ők szabad átmenetelt kértek, mit kereken megtagadtam, és Róth generális azon fenyegetésére, hogy Ozorát ágyúztatja és magának erővel utat tör, azt válaszoltam, hogy ezen esetben egész seregét lekonzcizotatom. Erre magának egy kis időt kívánt tisztjeivel tanácskozni.

Később ismét alkudozni kívánt, és én akkor Perczel István csapatvezér urat küldöttem, oly meghagyással, hogy ha Róth generális magát megadja, és fegyvereit lerakja, 12 ágyúit általadja, öt embereim által a Drávaig hazakisértetem. – Ezen feltételeimet az ellenség nem akarta, és így az éjjel bekövetkeztvén, Róth generálisnak meghagytam, hogy azon seregével egész a tóti erdő széléig visszavonuljon, nehogy engem az éjjel megtámadhasson. – Róth generális azt meg is tette, és az éjszaka egy puskalövés nélkül folyt le.

Éjfélkor Görgey Arthur őrnagytól, ki október 5-kén Szilasra érkezett, kaptam azon örömdetes tudósítást, hogy segítségemre jön és hogy az ellenségnek az átkelést Ozorán semmi áron ne engedjem. A rendes katonaság megérkezése bátorította népünket és még az éjjel egész seregemet Ozoráról kiharancsolva, azt csatarendben állítottam, úgy hogy reggelre az ellenség látta, minő tekintélyes erővel rendelkezhetem.

Újra alkudozni kívánt és én magam mentem az értekezésre. Róth generális általlátván állását, hogy körülvéve menekése többé nincs, magát nekem föltétlenül megadta, és épen vele indulni akarék táborába, midőn Kökényesi őrnagy, mint Perczel Mór ezredes úrnak küldöttje megjelent, Róth generálist szinte megadásra felszólítani. A megadás már megtörténtvén, a többi feltételeket Perczel Mór ezredes úr kötötte meg.

Ez az egyszerű elősorolása az eseményeknek. – A nagybecsű zsákmányon kívül, melly 12 jól felszerelt és előfogatokkal ellátott ágyúból, számos társzekerekből, sok töltényekből és nagymennyiségű fegyverekből áll és a mellyeket Perczel Mór ezredes úr az álladalomnak általadandja: főtekintetnek tartom azon morális eredményt, mellyet az által édes hazánk nyer, mert az erőszakkal kényszerített horvátok szabadon bocsátása, minekutána fegyvereiket lerakták, igen jó hatást szült. Megesküdtek soha Magyarország ellen nem szolgálni.

Megjelent a Közlöny 1848. október 16-ai számában. Közli: Rohonyi, Nagy, Tóth szerk. 1955. 57-59.

Tolnai Lajos: Az ozorai csata

Jönnek a horvátok! – zörgetett be hozzánk egy kora reggel Bévárdy úr, a kasznár, ki a szomszéd urasági épületben lakott. – Itthon van-e a szomszéd úr?

Apám gyorsan ott termett az ablaknál, és a kasznárral sokáig suttogtak a teendőkről, hogy az összes horvátokat és rácokat Jellasicsostul, Filipovicostul, Rothustul (Jellasics, Filipovics és Roth osztrák tábornokok) mint, hogyan, miképp, mi módon, mely eszközökkel kellene kiirtani a föld színéről.

Nem tudtam az ágyban maradni.

Láttam, hogy apám hol elsápad, hol kipirul, majd vastagabb, majd vékonyabb ruhát ölt magára, s egyáltalán útra készül.

– Bolond vénember! – akarta anyám apámnak kedvét szegni. Ami azonban nem ment.

– Csak nem gondolod, hogy te is elmégy, Sándor?

– De el bizony, Juli. Utolsó csepp vérem is a hazámé.

– Itt maradok én meg a gyermekekkel? Ugye?

– Isten minden árvának gondját viseli. Én itthon nem maradhatok. Úgyis azt hányod, hogy énnekem már lement, nekem hivatalom többé sohasem lesz, hogy aki egyszer bukott, annak vége, az csak feküdjék a part alá, amelyik szakadni akar: hát én mehetek.

– Apám – fűrtam oda orcámat apámhoz –, ugye mehetek én is?

– Nem bánom, fiam, nem bánom. Tízestendős vagy, ép, egészséges. Ilyenkor nem nézik a keresztlevelet.

Anyám hiába sírt, lármázott, vádolta apámat könnyelműséggel, és fenyegetőzött, hogy ő a házat itthagya, megy az anyjához, a testvéreihez Szentgyörgyre; apám feltett szándékától egy hajszálnyira is el nem távozott.

Délre már puskával, karddal, tölénytartóval és tollas kalappal jött haza. Hol vette mindezeket oly hamar, mikor egy csepp kis hivatalt másfél év alatt nem tudott sehogy fölhajhászni – nem is képzelhettük.

De ekkorra már anyám sem ellenkezett oly erősen a csatába menetel iránt. Sírva és bizonyos hősi elhatározással készítette apám fehérneműit, igazgatta felsőruháin a gombokat, sőt titkon a hosszú puskát is kivitte a konyhába, és megtörölgette, amennyire az idő engedte, megtisztogatta.

Örökké így cselekedett a sorssal szemben. Békén, alázattal meghajtotta fejét, és megnyugovással várta, ami történni fog.

Engem nem vett észre, tehát én a legnagyobb biztonsággal készülhettem utamra. Egy jó vasas botja volt apámnak, ezt foglaltam le. Összes fegyverzetem ebből állott.

Megraktam a mellemet kokárdákkal, a kalapomat Kossuth, Batthyány és más akkori, szép háborús képekkel, s hogy valamiképp el ne maradjak a seregtől, mely a piacon volt összegyűlve négyes hosszú sorokban, kiszöktem a szőlők közé, amerre az ozorai út visz. Innen vártam, egy magas almafáról, a Muth kovács fiával a fősereget.

– Ah, hallod, János – mondám társamnak, egy magas, barna sváb fiúnak -, a dobszó. Jönnék. Mehetünk.

– Várj. Bemegyünk előbb a pincébe, eszünk valamit, és iszunk egy kis bort. Nem lehet tudni, mi történik. Nagyon jó sonkát hoztam.

Nem tudtam ellenállni.

Életem első rettenetes tévedése!

Lementünk a hideg présházba. A papirosból nemcsak sonka, de hideg marhasült, sőt pogácsa is került elő, fehér cipóval.

Gyorsan és erélyesen ettünk. Főképp én, ki igen mérsékelt kosztot éltem.

– Igyál. Fehér. Iszunk vöröset is. Az még jobb és erősebb. Ittunk.

Szívemet vagy csak a gyomromat soha nem érzett gyönyör töltötte el. Dalolni kezdtünk.

Pohár pohár után csúszogatott. Muthék jó gazdák voltak, és sokféle boruk lehetett, és mi – úgy kellett lenni – ebből a sokféle borból, mindegyikből ihattunk.

Nem hallottunk a további dobszóból semmit.

Mintha valami távoli muzsikaszó zsongott volna a fülemben, de mozdulni gyengén tudtam.

Csak nevtünk és ittunk.

Muth János, mivel a feje fáj, friss szőlőlevelet vagy füvet hozott be, és szó nélkül lefeküdt. Láttam, hogy aludni akar.

Küzdöttem egy darabig magammal, de az erős, égető borok után a friss hideg füvet igen megkívántam, s a fejemet odahajtottam a Muth János feje mellé.

Teremtő Isten – kiáltottam fel, de már délután, rettentő álmomból –, János, a sereg...

– Hagyj békét. Rég elmentek. Én már bent voltam az országúton, már szállingóztak hazafelé. Tamaska csizmadia egy vég posztót hozott a nyereg alatt.

– Hát ló?

– Ló, ló, horvát ló. Gyönyörű kis ló, szürke.

Sírva fakadtam, hogy ily szerencsétlenül jártam.

Kitámolyogtam én is, és csak lassan nyertem vissza erőmet.

Óh, milyen dalolva, kiabálva jöttek a szekszárdiak, a tolnaiak, a földváriak.

Mindenki hozott valamit, vásznat, ruhát, késeket, villákat, ezüstneműeket. Űresen nem jött senki. Sok volt, aki most gyönyörű lovon ficáncolt előre-hátra. Jött a Muth kovács is egy csomó gyönki svábbal. Sisak volt a fején, és fényes, vékony kard az oldalán. A hátán valami tömött batyu. Azt mindjárt oda is adta Jánosnak, hogy: nesze vidd.

– Hát az apámat nem látta, Muth bácsi?

– A te apádat? Hm, hol is láttam? Az ott lesz a tiszték között. Hm, neki jó dolga lehet, azt válszt, amit akar.

– Hát mit csináltak, Muth bácsi?

– Mit csináltunk? Megettük a horvátokat egy fölöstökömrre.

– Mind? – ujjongottam örömben.

Röhögtek az emberek, és igen vigan, harci nótákat dúdolva haladtak a falu felé, mert akkor még Gyöngyös falu volt.

Én elmaradtam, hogy várjam apámat. Majd egész Hidegkútig elébe mentem. Meg is találtam. Üldögélt egy útszéli körtefa alatt, a luteránus kántorral, Schneider Jánossal.

Gyalog jöttek bizonyosan, mert a kántor még a csizmáit is lehúzta, és úgy pihent.

Apám odatámasztotta széles, kopasz fejét a fa derekához, és csöndes mosollyal nézett reám.

– Hát te hol jársz, fiú?

Nem merem elmondani, mi történt velem, csak fürkésztem, hogy apám mit hozott.

– Mit hoztam? Hát rabló vagyok én?

– De Tamáska lovat hozott meg posztót...

– Eltakarodol!

Többet nem is kérdeztem, csak jó távol leültem egy bokor mellé, és néztem a hősöket, kiket én lelkemben egészen más alakban képzeltem el.

Estvére hazaértünk.

Volt vagy tíz vendégünk a szekszárdi nemzetőrökből, kik mind mesteremberek voltak, és hangos örömmel dicsekedtek zsákmányaikkal.

Ekkor hallottam, hogyan történt az egész ozorai csata: hogy rakták le a horvátok a fegyvert és a magyar dicsőség egyszerre hogy felragyogott. Hogy apám az első vonalban állott mint parancsnok, és a horvátok gyávasága miatt csak egy becsületes puskalövést se tehetett.

Azonban azért a nemzetőrök rendkívüli hősi dolgokról beszéltek, melyeket okvetlen elkövetek volna, ha a horvátok – élve a gyanúperrel – a fegyvert idejében le nem rakják.

Most tudtuk meg, másnap, hogy a falu legénységének a fele a szénába bújta a padlásokon; és onnan húzgálták ki őket – félholtan.

Tolnai Lajos: Az ozorai csata. Részlet a *Sötét világ* című önéletrajzi regényből. Budapest, 1894.

Illyés Gyula: Ozorai példa

Ötven huszár volt akkor a Szabadság,
annyi volt itt a nemzet, a magyar.
És szembe, hozván a császár parancsát
tízezer fő, tizenkét ágyuval
végig a völgyön, a Sió lapályán
rohamra készen, – középen a híd.
Egy fél országrész fordul vérbe-lángba,
ha az a hídfő, az is elesik.

Oh sármelléki törpe Thermopilé
Haloványul a legendás görög
merészség és ravaszság a huszárok
merészsége és nagy esze mögött.
Megindultak, – nem le, az ellenségre:
a hegyre föl és másfél napon át
kerülgették, csak járták körbe-körbe
a vén Kálvária-hegy derekát.

A hegy mögött, mint színpalak mögött, még
csizmát és csákót is cseréltek ők.
Előbb huszárok, most bakák vonultak
a hüledező ellenség előtt,
mely várta, várta rettegve, mikor dől
nyakába az a tenger népözön.
Husz tűznél főzték a gulyást a lányok a
másik hegyen, a Tükörcsösön.

Megdördült ott lenn végül is az ágyu,
hetedhatárig körözve szavát.
Kihullt a sorból fenn egy-egy huszár, de
a többi csak járt, csak vonult tovább.
Míg fel nem tüntek baltákkal s üvöltve,
mint a nádasok csikasz kölykei,
a pusztaiak . . . s a szemközti dombon:
Dégről Perczel, Szilasról Görgey!

Szorító, Lődöző, egy-két dülönév
hirdeti csak, mi történt azután.
Minthogyha ott lettem volna, merengve
ülök az őszi, vén Kálvárián.
Vadászkutyám elnyulva vár, a puskát
papírral cseréltem föl térdemen.
Nem a cserjésnek, fent az őszi égnek
bozóját kémleli tekintetem.

Hegyre kerültünk . . . vagy hegyre szorultunk,
barátaim, de megritkult sorunk!
S be védtelen, jajt-zümmögő alattunk
az édes ország, melyért harcolunk;
s be ingatag a hídfő és be hangos
az ellenség! . . . hogy tódul már felénk!
Még rejti gyáván – változik a harcmód
de látom én már minden fegyverét!

Nem hull golyó még ránk. De hogyha hull is,
ha a veszély, mint zápor megered:
játsszuk már végig halálos mosollyal
a ríkató-vidító szerepet.
Nevetnünk kéne, hogy vagyunk, megyünk még
ezrek dalaként fujva énekünk
Ha lesz jövő: hadat talál helyünkön
Legyőzhetetlent, ha mind itt veszünk.

1937

Személyi adattár

Életrajzi adatok az említett és idézett személyekről

- Andrássy Gyula gróf (1823-1890) Zemplén vármegye főispánja, nemzetőr őrnagy, 1849-ben címzetes honvéd ezredes, a magyar kormány konstantinápolyi megbízottja, a kiegyezés utáni miniszterelnök (1867-1871), majd közös külügyminiszter.
- Asztalos Pál (1796-1849) a huszti kerület képviselője, országgyűlési biztos.
- Batthyány Lajos gróf (1807-1849) a sárvári kerület országgyűlési képviselője, az első felelős magyar miniszterelnök. 1849 október 6-án Pesten kivégezték.
- Batthyány Lajosné, Zichy Antónia grófnő (1816-1888) Batthyány Lajos gróf miniszterelnök felesége. 1855-ig külföldön élt 3 gyermekével.
- Begg von Alvensburg, Franz (1802-?) cs. kir. őrnagy, honvéd alezredes, dandárnok, nyugalmaztatta magát.
- Beöthy Ödön (1796-1854) Bihar megye főispánja, kormánybiztos, emigrált.
- Bernáth József (?) a székelyhidi kerület képviselője, kormánybiztos.
- Blackwell, Joseph, Andrew (1798-1884) a magyar ügyet reálisan, de nagy szimpátiával tudósító kiküldött. Állítólag Batthyány titkos küldötte volt Jellasicsnál.
- Boross Mihály (1815-1899) székesfehérvári ügyvéd, az Ellenzéki Kör tagja, a forradalmi felvilágosító irodalom fontos művelője, 1849-ben Fejér megyében másodalispán, hadbíró századosként Komárom várába menekült, 4 évi várfogságot szenvedett. Szépírói és közéleti életműve hatalmas.
- Bónis Sámuel (1810-1879) a tiszalöki kerület képviselője, igazságügy-minisztériumi államtitkár, kormánybiztos.
- Bubna, Karl von (1805-1875) őrnagy a Míklós-huszároknál, Móga altábornagy szárnysegéde, a pákozdi csatában lépett ki.
- Czuczor Gergely (1800-1866) költő, nyelvész, bencés rendi szerzetes. Hazafias költeményei miatt többször bebörtönözték.
- Csány László (1790-1849) kormánybiztos, a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere. 1849. október 10-én Pesten kivégezték.
- Csapó Vilmos (1798-1879) nemzetőr ezredes, a Tolna megyei nemzetőrség főparancsnoka.
- Dahlen von Oldenburg, Hermann (1828-1887) főhadnagy, segédtszt Jellasics seregében.
- Degré Alajos (1819-1896) ügyvéd, író, a Tízek Társaságának tagja, honvéd százados.
- Eötvös Károly (1842-1916) író, politikus, híres ügyvéd.
- Fligely, August von (1811-1879) a horvát vezérkar őrnagya. Fogságba esett, később altábornagyként a Katonai Földrajzi Intézet parancsnoka.
- Gáspár András (1804-1884) huszárkapitány, honvéd tábornok. A trónfosztás után visszavonult.
- Görgei Artúr (1818-1916) kilépett cs. kir. főhadnagy, honvédtábornok, hadseregparancsnok, a Szemere-kormány hadügyminisztere, internálták.
- Görgey Ármán (1812-1877) alezredes, 1849. július 18-ától a hadsereg központi hadművelési irodájának vezetője, majd vezérkari főnök. Görgei Artúr bátyja.

- Görgey István (1825-1912) ügyvéd, nemzetőr százados. Görgei Artúr bátyja.
- Görgey Kornél (1819-1897) cs. kir. főhadnagy, honvéd alezredes, dandárparancsnok. Görgei Artúr unokaöccse.
- Guyon Richárd esquire (1813-1856) kilépett cs. kir. főhadnagy, honvéd tábornok, a IV. hadtest parancsnoka. Emigrált, Kursid pasa néven török tábornok lett.
- Halász Ignác (1855-1901) nyelvész, irodalomtörténész.
- Hamvassy Emér (Imre) (1817-?) nemzetőr százados, honvédőrnagy. A székesfehérvári ún. haleszi felkelés után Komáromba menekült. Emigrált.
- Hartlieb, Karl von lovag (1785-1862) altábornagy, nyugállományú táborszernagy.
- Holtsche, Franz (1777- 1862) cs. kir. tábornok, székesfehérvári dandárparancsnok, hadosztályparancsnok, nyugalmaztatta magát.
- Hompech, Wilhelm Hugo Ferdinand von (1799-1861) őrnagy, önkéntes Jellasics seregében, a vezér szárnysegéde.
- Hunfalvy Pál (1810-1891) nyelvész, etnográfus, a finnugor összehasonlító nyelvészet megteremtője. 1848-49-ben országgyűlési képviselő.
- Hunkár Antal (1783-1862) táblabíró, 1848-ban Veszprém megye kormánybiztosa és főispánja. 1849-ben szegedi népfelkelési kormánybiztos, a kegyelmi szék bírója. Emigrált.
- István főherceg (1817-1867) József nádor fia, 1847-48-ban Magyarország nádora. Szeptember 23-án elhagyta az országot, internáltak anyai birtokára.
- Ivánka Imre (1818-1896) honvéd alezredes, Batthyány Lajos nemzetőrségi titkára. A pákozdi csatában kitüntette magát. Kétszer is fogságba esett, 1850-ben szabadult.
- Jellasics von Buzim, Josip, báró, 1855-től gróf (1801-1859) Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok bánja, cs. kir. altábornagy, később táborszernagy, a déli osztrák hadsereg parancsnoka.
- Jókai Mór (1825-1904) ügyvédi vizsgát tett író, újságíró, szerkesztő. Petőfi barátja, a Tizek Társaságának tagja, a forradalmi ifjúság egyik vezére.
- Jungwirth, Karl (1809-?) tüzérhadnagy Budán, ütegének felállításától harcol, tüzér alezredes.
- Kazinczy Lajos (1820-1849) Kazinczy Ferenc fia, cs. kir. főhadnagy, honvéd ezredes, dandár- majd hadosztályparancsnok. 1849. október 25-én Aradon kivégezték.
- Kállay Ödön (1815-1879) radikális politikus, nádudvari képviselő, kormánybiztos
- Kemény Zsigmond báró (1814-1875) író, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1848-ban Kővár vidéki képviselő, belügyminisztériumi tanácsos, a békepárt tagja. A szabadságharc után a Pesti Napló szerkesztője.
- Kempen, Johann von Fichtenstaum (1793-1863) altábornagy, később Buda, majd Bécs katonai kormányzója. 1855-től rendőrminiszter.
- Kisfaludy Mór (1814-1893) szolgabíró, a zalai önkéntes zászlóalj parancsnoka, nemzetőr százados, honvéd alezredes.
- Kiss Ernő (1799-1849) a cs. kir. 2. huszárezred ezredese, honvéd altábornagy, országos főhadparancsnok, aradi vértanú.
- Kohlmann József (1808-1889) ezredes, Móga vezérekai főnöke a bánági végvidék főparancsnoka. Törökországba emigrált, Fejzy bej néven az 1877-78-as orosz-török háborúban az ázsiai török csapatok vezérkari főnöke.

- Kolosy György (1824-1850) egyetemi hallgató, részt vett Lamberg Ferenc megölésében. A szabadságharcban Bem táborában tisztként harcolt. A fegyverletétel után betyárruhában bujdosott. Lamberg gyilkosaként végezték ki.
- Kossuth Lajos (1802-1894) a Batthyány-kormány pénzügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, kormányzóelnök. Emigrált.
- Kosztolányi Mór (1806-1884) a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnoka, százados, honvéd ezredes, hadosztályparancsnok.
- Lamberg Ferenc gr. (1790-1848) altábornagy, főrendiházi tag, politikai író. 1848. szeptember 28-án a pesti nép felkoncolta.
- Latour, Theodor Baillet von (1780-1848.) hadügyminiszter, Jellasics nyílt felbujtója. A Magyarország elleni haditerv kidolgozója. A bécsi forradalmárok felakasztották 1848. október 6-án.
- Lázár György gróf (1807-1861) cs. kir. százados, honvéd vezérőrnagy, a feldunai hadtest tartalék hadosztályának parancsnoka. 1849 januárjában kilép.
- Ludvig János (1812-1870) politikus, újságíró, a 16 székesváros képviselője, kormánybiztos. Emigrált.
- Luzsénszky Pál báró (1791-1869) Kassa képviselője. kormánybiztos.
- Mack József (1817-1868) bombászkariz tizedes, tüzér hadnagy, az I. honvédüteg parancsnoka, Komárom várának tüzérparancsnoka, emigrált, majd hazatérve összeesküvést szervezett, ismét emigrált, az amerikai polgárháborúban tüzérezredes volt.
- Madarász László (1811-1909) az Egyenlőségi Társulat elnöke, országgyűlési képviselő, az OHB tagja, az országos rendőri és postaosztály vezetője. Emigrált.
- Mészáros Lázár (1796-1858) a cs. kir. 5. huszárezred ezredese, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, honvéd altábornagy, a trónfosztásig hadügyminiszter, később átmenetileg fővezér. Emigrált.
- Meszlényi Jenő (1814-1900) cs. kir. főhadnagy, honvéd ezredes, Komárom térparancsnoka. Kossuth sógora.
- Milpökh József (1798- ?) ezredes, hadosztályparancsnok, nyugdíjaztatta magát.
- Móga János (1785-1861) cs. kir. altábornagy, a drávai hadtest parancsnoka. Pákozdnál győzelmet ért el, Schwechatnál vereséget szenvedett. Nyugalmaztatta magát.
- Odzsics, Teodor (?-1867) a székesfehérvári szerb közösség görögkeleti plébánosa 1846-tól. 1848-ban építtette a rác temetőbeli kápolnát. 1851-től székesfehérvári székhellyel budai kerületi esperes.
- Pálffy János (1804-1857) a képviselőház alelnöke, az OHB tagja. Internálták.
- Perczel Miklós (1812-1904) képviselő, a Tolna megyei nemzetőrség őrnagya, a zászlóalj parancsnoka a pákozdi csatában. 1849 májusában alezredes, majd ezredes, Pétervárad majd Arad várparancsnoka. Emigrált.
- Perczel Mór (1811-1899) a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője, szabad csapat vezér, honvéd ezredes, tábornok, hadtestparancsnok. Emigrált.
- Perczel Sándor (1810-1878) nemzetőr százados, honvéd őrnagy, 1849 januárban kilépett.
- Petőfi Sándor (1823-1849) költő, a szabadságharcban honvéd őrnagy, Bem segéd tisztje. 1849. július 31-én Segesvárnál elesett.

Philippovich von Philippsberg, Nikolaus (1795-1858) cs. kir. vezérőrnagy. Ozorán fogságba került, a fővárosban raboskodott a szabadságharc végéig.

Pulszky Ferenc (1814-1897) Kossuth államtitkára, az OHB tagja, a diplomácia irányítója. Emigrált. Tudós, régész, numizmata.

Pulszky Terézia, született Walter (1819-1866) Pulszky Ferenc felesége. Emigrációjuk alatt angolul és németül ír és fordít. Pl. angolra fordította a *János vitézt*.

Repetzky Ferenc (1801-?) a füleki kerület képviselője, kormánybiztos. Emigrált.

Répassy Mihály (1800-1849) jogász, huszárezredes, honvéd tábornok, kolerában halt meg.

Rosty Zsigmond (1811-1875) székesfehérvári író, újságíró, 1832-től Fejér megye aljegyzője. Házában működött az 1840-es évek elején a Fejér Megyei Olvasó Társaság. 1848-ban alapítja a Radical Lapot, 1849-ben a Komáromi Értesítőt. Főhadnagyként tette le a fegyvert Komáromban. Néhány évig Fejér megye levéltárnoka volt.

Rónay Jácint (1814-1889) székesfehérvári születésű bencés pap, a szabadságharc tábori papja. Emigrált. Az emigrációban Kossuth Lajos fiainak, hazatérve a kiegyezés után Ferenc József gyermekeinek tanára volt.

Roth, Karl von (1784-1864) cs. kir. vezérőrnagy, Ozorán fogságba került, a fővárosban raboskodott a szabadságharc végéig.

Salamon Lajos (1812-1888) a váli kerület képviselője, 1848. szeptember 18-tól Fejér megye és Székesfehérvár kormánybiztosa.

Schweidel (Béla) Albert (1828-1916) hadnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, majd honvéd tábornok.

Schweidel József (1796-1849) honvéd tábornok, a pákozdi és schwechati csatában kitüntették, helyőrségparancsnok. Aradi vértanú.

Szabó Imre (1820-1865) vezérkari százados, majd ezredes, 1849 júniusától hadügyi államtitkár. Emigrált.

Szapáry Antal gr. (1802-1883) a muraszombati kerület képviselője, Móga majd Görgői mellett parancsőtiszt, őrnagy, Debrecenbe már nem követte a kormányt.

Széchenyi István (1791-1860) a „legnagyobb magyar”, a Batthyány-kormány közmunkaügyi és közlekedési minisztere.

Szemere Bertalan (1812-1869) a Batthyány-kormány belügyminisztere, kormánybiztos, miniszterelnök. Emigrált.

Szőgyény-Marich László (1806-1893) Fejér megyei birtokos, a helytartótanács alelnöke, 1847-48-ban alkancellár. 1865-81 között Fejér megye főispánja, 1886-tól országbíró.

Sztrankovánszky Imre (1798-1853) Tolna megye főispánja, kormánybiztos.

Teleki Ádám gróf (1789-1851) cs. kir. tábornok, pesti dandárparancsnok, honvéd tábornok. A drávai hadtest parancsnoka. A pákozdi csata után nyugalmaztatta magát.

Tompa Mihály (1817-1868) költő, református tanító, majd lelkész, Petőfi barátja. 1848-ban tábori lelkész. A bukás után Arany mellett ő alkotta meg a nemzeti fájdalom líráját.

Tóth Kálmán (1831-1881) költő, író, szerkesztő. A szabadságharc alatt hadnagyként szolgált. Hazafias dalai igen népszerűek voltak.

Trangoss István (1790-1863) a Hunyadi csapat századosa, majd az 50. honvédzászlóalj parancsnoka, honvéd alezredes.

- Vas Gereben (polgári nevén Radákovits József) (1823-1868) *A nép barátja* című lap szerkesztője, író, publicista, a szabadságharc után írói munkásságáért bujdosni kényszerült.
- Vasvári (eredetileg Fehér) Pál (1827-1849) író, történész, a márciusi ifjak egyike, a Rákóczi-csapat szervezője, századosa és parancsnoka. Hősi halált halt.
- Vendrei (Aschermann) Ferenc (1821-1893) honvéd ezredes, Komárom várparancsnoka
- Vigyázó Ferenc (?) nemzetőr őrnagy, zászlóaljparancsnok, kilépett.
- Weissl, Johann (1797-1877) cs. kir. főszázados, 1848. októbertől honvéd őrnagy, 1849-ben alezredes.
- Wesselényi Miklós báró (1796-1850) a reformellenzék egyik vezetője, politikai író.
- Zeisberg, Karl, lovag (1789-1863) cs. kir. vezérőrnagy, zárai dandárparancsnok, 1848. aug. - 1849. ápr. között Jellasics vezérkari főnöke.
- Zichy Ödön gróf (1809-1848) Fejér megyei birtokos, 1845-48 között Fejér megye adminisztrátora. Görgei hadbírósa kivégeztette Lóréven.

Irodalom

- ANDRÁSSY Gyula**
1912 .... a pákozdi csatáról. Történeti Szemle. 587-589.
- BARCZY Zoltán - SOMOGYI Győző**
1986 A szabadságharc hadserege. Bev. Katona Tamás. Budapest
- BLACKWELL**
1989 Blackwell, Joseph Andrew. magyarországi küldetése. 1843-1851. Sajtó alá rendezte Haraszti-Taylor Éva. Fordította Katona Ágnes. Budapest
- BONA Gábor**
1987 Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848-49. Budapest
1988 Kossuth Lajos kapitányai. Budapest
1998 A szabadságharc fegyveres ereje. in. Bona szerk. A szabadságharc katonai története. 55-79. Budapest
- BONA Gábor szerk.**
1998 A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848-1849. Budapest
- BOROSS Mihály**
1881 Élményeim 1848. Székesfehérvár
- BŐSZE Sándor**
1992 Két osztrák katonatiszt feljegyzései Jellačić 1848 őszi magyarországi hadjáratáról. Levéltári évkönyv 23. Somogy megye múltjából. Kaposvár
- BREIT József**
1929 Magyarország 1848-49. évi függetlenségi harcának katonai története. Budapest
- CSIZMADIA Andor**
1974 Az adminisztrátori rendszer Magyarországon és a Fejér megyei adminisztráció. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18. 233-273. Székesfehérvár
- DEÁK Imre szerk.**
1949 1848. A szabadságharc története levelekben. Ahogyan a kortársak látták. Budapest
- DEÁK István**
1994 A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848-49-ben. Budapest
- DEGRÉ Alajos**
1983 Visszaemlékezéseim. Sajtó alá rendezte Ugrin Aranka. Budapest
- DEMETER Zsófia**
1985 Fejér megye és Székesfehérvár 1848-49-ben. Fejér Megyei Szemle. 1985/1. 83-89.
- DOBOS Gyula**
1998 „Életemet a hazának szentelem.” Perczel Mór (1811-1899) Új Dunatáj 1998. március 31-52.
- EÖTVÖS Károly**
1905 A nagy év. Budapest

- ERDŐS Ferenc**
 1998 Forradalom és szabadságharc Fejér megyében. (1848-1849.) Székesfehérvár
 én. Székesfehérvár a forradalom és szabadságharc városa. 1848-1849. História klub
 füzetek 8. Székesfehérvár
- FEHÉR József**
 1998 Szemelvények az 1848/49-es emlékiratirodalomból. Honismeret 1998/4. 25-31.
- FEKETE Sándor**
 1998 Petőfi forradalma. Budapest.
- GÖRGEI Artúr**
 1988 Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I-II.
- GÖRGEY István**
 1916 Görgei Artúr ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest
- GÖRGEY István**
 1980 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár. Sajtó alá rendezte... Katona Tamás.
 Budapest
- HALÁSZ Imre**
 1911 Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb kor-
 szakából. Budapest
- HANGAY Zsolt**
 1991 19 történelmi arckép a 19. század magyar történelméből. Budapest
- HERMANN Róbert**
 1990 Csányi László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29 -
 1849. január 18.) Zalai Gyűjtemény 30. 133-219. Zalaegerszeg
- 1995 A Drávai Hadtest hadműveleti naplója. Zalai Gyűjtemény 35/1. Hadtörténelmi
 tanulmányok 165-210.
- 1997 A magyar szabadságharc katonai esélyei. Limes, 1997/3. 7-28. Tatabánya
- 1998 Az 1848. őszi hadi események a Dunántúlon és a Felvidéken in. Bona szerk. A
 szabadságharc katonai története. 131-159. Budapest
- 1998 „...Tán a tavasz a durva tél után kellemetes leendő” Vida József levelei és jelenté-
 sei 1848. február-szeptember. Vasi Szemle LII. évf. 1. szám 141-161.
- én. A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. Historia klub füzetek 10. Fejér Me-
 gyei Levéltár Közleményei 17. Székesfehérvár
- HERMANN Róbert szerk.,**
 1996 1848-1849 évi forradalom és szabadságharc története. Budapest
- HORVÁTH Árpád**
 1968 A Tolna megyei 1848-as szabadságharcosok nyomában. Tanulmányok Tolna
 megye történetéből. I. 85. 138. Szekszárd
- HORVÁTH Júlia**
 1998 „Óh nagy nap volt az...” (Boross Mihály: Élményeim 1848-1861) Árgus 98/2.
 53-58.
- HUNFALVY Pál**
 1986 Napló 1848-1849. Budapest.

- JENEI Károly**
 1966 A pákozdi csata 1848. szeptember 29. Fejér Megyei Szemle 1966/1. 5-27.
- KABDEBŐ Tamás**
 1990 Blachwell küldetése. in. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 26(101) Budapest
- KACZIÁNY Géza**
 1917 A magyar mémoire-irodalom 1848-tól 1914-ig Budapest
 1906 Magyar vértanúk könyve. Budapest
- KATONA Tamás szerk.**
 1983 Az aradi vértanúk I-II Budapest
- KEDVES Gyula**
 1992 A szabadságharc hadserege. I. A lovasság. Budapest
 1996 Hadba a hazáért. A szabolcsi 48. honvédszászlóalj az 1848-49-es szabadságharcban. in. „Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc utóélete.” 48-80. Tudományos ülészek.
- KÉRY Gyula**
 1890 A magyar szabadságharcz története napi krónikákban (1848). Budapest
- KLAPKA György**
 1986 Emlékeimből. Budapest
- KOSSUTH Lajos**
 1952 Fel mindnyájan a hon védelmére! Válogatott cikkek, beszédek és egyéb iratok. 1848-1849. Sajtó alá rendezte Barta István és Spira György
- LAUSCHMANN Gyula**
 1995 Székesfehérvár története 3. Székesfehérvár Város Levéltára Székesfehérvár
- LENDVAY Zoltán**
 1983 Szemelvények Koller János adonyi adminisztrátor naplójából a szabadságharc idejéből (1848-1852). in. A Székesfehérvári Egyházmegye névtára 1983. Székesfehérvár
- LUKÁCS László**
 1978 Az 1848-1849. évi szabadságharc emléke a Fejér megyei néphagyományban. A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. 298-311. Székesfehérvár
- LUKÁCSY Sándor szerk.**
 1976 Földtámadott a tenger... Budapest
- MAGONY Imre**
 1998 Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Székesfehérvár
- MAJOR István**
 1973 Honvédelményeim. Major István negyvennyolcas tüzérhadnagy emlékezései. Budapest
- MOLNÁR András**
 1997 Nagy Iván 1848-as honvédelményeiből. Újabb adalékok a 7. Honvédszászlóalj történetéhez. Zalai Gyűjtemény 42. 159-179. Zalaegerszeg

- NAGY Janka Teodóra
1998 Az 1848/49-es szabadságharc emlékei a Tolna megyei néphagyományban. Új Dunatáj 1998. március 86-99. Szekszárd
- NEMESKÜRTY István
1977 „Kik érted haltak szent Világszabadság!” A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmárai. Budapest
- PÁLFFY János
é.n. Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár
- PERCZEL Miklós
1977 Naplóm az emigrációból. Budapest
- POSONYI Erzsébet
1958 Forradalmi rölapok és gúnyiratok 1848-ban. Az országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1957. 324-365. Budapest
- PULSZKY Ferenc
1958 Életem és korom. I-II. Budapest
- PULSZKY Terézia
1986 Egy magyar hölgy emlékiratai
- PUSZTASZERI László
1984 Görgey Artúr a szabadságharcban. Budapest
- ROHONYI Gábor-NAGY László-TÓTH Gyula szerk.
1955 Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához I-II. Budapest
- RÓNAY Jácint
1996 Napló. Sajtó alá rendezte Hölvényi György. Budapest
- ROSTY Zsimond
1861 Jellacsicsali csatározások in. Vahot szerk. Honvédek könyve I., 58-71. Pest
- RÓZSA György-SPIRA György
1973 Negyvennyolc a kortársak szemével. Budapest
- SPIRA György
1989 Jottányit se a negyvennyolcból! Budapest
1995 Jellacié regéi Pákozdról. Hadtörténeti Közlemények 1. 62-87.
- SPLÉNYI Béla
1984 Splényi Béla... emlékiratai. Budapest
- SZEKFŰ Gyula
1935 Három nemzedék. Budapest
- SZEMERE Bertalan
1990 Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest
- SZEREMLEI Samu
1867 Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. Pest
- SZILÁGYI Sándor
1850 A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Pest

SZŐCS Sebestyén

- 1990 Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilistól szeptember végéig. Zalai Gyűjtemény 30, 63-132. Zalaegerszeg

SZÓGÉNY-MARICH László

- 1917 Szógyény-Marich László... országbíró emlékiratai. I-II. Budapest

TÁNCSICS Mihály

- 1978 Életpályám. Budapest

TANKA János

- 1972 Szánthó Gábor abai református segédlelkész feljegyzései az 1848-49-es évekről. Fejér Megyei Történeti Évkönyv VI. 165-169. Székesfehérvár

TOLNAI Lajos

- 1894 Sötét világ

TÓTH Gyula szerk.

- 1978 Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848-49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. I-II. Budapest

TÖTTŐS Gábor

- 1998 „Feltűnt a nép aranykora, Megvállva a Magyar Nép.” 1848-1849 emlékei Tolna magyar irodalmában. Új Dunatáj 1998. március, 60-85.

URBÁN Aladár

- 1981 A nagy év sodrában. Budapest

- 1982 Batthyány és a honvédelem 1848-ban. Századok 1982/6. 1129-1250.

- 1982 „Honunkat dúló ellenségeinknek minden lépteit nehezítsük” Válogatás Batthyány Lajos miniszterelnöki irataiból 1848 szeptember 13 - szeptember 26. Századok 1982/6. 1262-1296.

- 1984 Pákozdi, 1848. Budapest

- 1986 Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest

- 1991 Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapad. Hadtörténelmi Közlemények, 1. 77-107.

- 1996 Népitélet Lamberg felett. Beszámolók, emlékezések, tanuallomások. Századok, 1996/5.

UTASSY József szerk.

- 1978 Haj, ne hátra, haj előre 1848. emlékezete. Budapest

VAHOT Imre - GÁNÓCZY Flóris szerk.

- 1861 Honvédek könyve. Történelmi adattár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjárataból. Pest I-III.

VAJDA János

- 1981 Egy honvéd naplójából. Bevezette Szigethy Gábor. Budapest

VARGA János

- 1953 Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest

VENDREI Ferenc

- 1888 Nagybecskerekettől Pákozdig. Budapesti Szemle, 55. kötet. 321-402. és 56. kötet. 64-87.

VIDOS Géza

1943 Székesfehérvár nemzetőrei az 1848-49. évi szabadságharcban. Magyar Katonai Szemle I. 165-174.

WALDAPFEL Eszter szerk.

1952 A forradalom és szabadságharc levelestára I-II. Budapest

WIRKNER Lajos

1890 Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Pozsony

A Fejér Megyei Múzeumok állandó kiállításai

SZÉKESFEHÉRVÁR

Szent István Király Múzeum (Fő utca 6.)

Tel.: (22) 315-583, 311-734 (fax)

Régészeti kiállítások

- Évezredek kincsei
- Töredékek Fejér megye múltjából
- A középkori és török kori Székesfehérvár
- Római kőtár

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-14 óráig.

Középkori Romkert – Nemzeti Emlékhely (Koronázó tér)

Nyitva: hétfő kivételével naponta 9-17 óráig.

Fekete Sas Patikamúzeum (Fő utca 5.)

Tel.: (22) 315-583, 311-734 (fax)

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

Budenz-ház - Ybl-Gyűjtemény (Arany János u. 12.)

Tel.: (22) 313-027

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-14 óráig.

Schaár Erzsébet-Gyűjtemény (Jókai utca 11.)

Megtekinthető: a Deák Képtárból (Oskola u. 10.)

átkíséréssel, hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

Palotavárosi Skanzen (Rác utca 11.)

- Palotavárosi emlékek

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10-16 óráig.

Várostörténeti Múzeum

(Megyeház utca 17.)

- Új Magyar Képtár (Magyar művészet 1950-1993)
- Louise McCagg szobrász (New York) műveinek állandó bemutatója
- Repüléstörténeti kiállítás

Tel.: (22) 329-504

Nyitva: hétfő kivételével naponta 14-18 óráig.

DUNAÚJVÁROS

Intercisa Múzeum (Városháza tér 4.)

Tel: (25) 411-315, 408-970

● Dunaújváros története az őskortól napjainkig
Nyitva: hétfő kivételével naponta 14-18 óráig.

● Romkert és kőtár

Megtekinthető: előzetes bejelentés alapján a fenti időpontokban.

TÁC-GORSIUM

● *Szabadtéri múzeum* – régészeti park

Tel.: 22/362-243

Megtekinthető: 10-18 óráig.

● Az állandó kiállítás az egykori uradalmi pincében

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

SZABADBATTYÁN-KULA

● *Gótikus lakótorony*, kiállításában Fejér megye török kori emlékei

Előzetes bejelentés alapján látogatható

Gondnok: Dávidné Halász Nóra. Telefon: 22/363-022

CECE

Csók István Emlékmúzeum

(7013 Cece, Arany J. u. 1.)

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10-18 óráig.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

CSÁKVÁR

Vértes Múzeum

● Helytörténeti kiállítás

(Csákvár római kori régészeti emlékei, településtörténete, a csákvári fazekasság)

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10-18 óráig.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

SUKORÓ

Néprajzi Ház

(8096 Sukoró, Szilvás-sor 7.)

● Egykori zsellérház, konyha- és szobabelsők.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

KÁPOLNÁSNYÉK

Vörösmarty Mihály Emlékmúzeum

(2475 Kápolnásnyék, Vörösmarty u.)

● A költő egykori lakóházában XIX. századi interieurbe helyezett Vörösmarty-relikviák láthatók.

Nyitva: hétfő és kedd kivételével naponta 10 –18 óráig.

Információs telefon: (22) 315-583, 311-734

FÜLE

Sárréti Tájház

(8157 Füle, Széchenyi u. 107.)

● Szöttesek és hímzések Fejér megyéből.

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-14 óráig.

PÁKOZD

A Pákozdi Csata Emlékmúzeuma

● A pákozdi csata - 1848

Emlékkiállítás a pákozdi Mészeg-hegyen lévő emlékműnél.

Nyitva: hétfő kivételével naponta 10-18 óráig.

A Szent István Király Múzeum újabb néprajzi kiadványai

A bűvös tükör. Fejezetek a tükör kultúrtörténetéből. Der Zauberspiegel. Kapitel aus der Kulturgeschichte des Spiegels. Székesfehérvár, 1994.

Lukács László: Orisekné Farsang Erzsébet naiv művész kiállítása. Ausstellung der naiven Malerin Erzsébet Farsang. Székesfehérvár, 1994.

Ime az én népem. Lackovits Emőke, Lukács László és Varró Ágnes előadásai a Magyar Rádió "Kis magyar néprajz" sorozatából (1984-1990). Székesfehérvár, 1995.

Gelencsér József – Kresz Mária – Lukács László: Vörösmarty-emlékek. Székesfehérvár, 1995.

Szent István király és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1996.

Lukács László: A mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX-XX. században. Székesfehérvár, 1998.

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Szent István Király Múzeumban Horváthné Kimmer Juditnál, 8000 Székesfehérvár, Fő u. 6. Telefon: (22) 315-583; Telefax. (22) 311-734.

